

Babarczy Eszter
apám meghal

jelenkor

Babarczy Eszter megrendítő naplóbejegyzésekben számol be arról a hat hónapról, amikor beteg apját kíséri végig a szellemi és fizikai leépülés egyre meredekebb és a közös megpróbáltatások ellenére is mindketjük számára magányos útján. Az elérhetetlen, híres apa és a szeretetére, figyelmére vágyó lánya soha nem tudtak ilyen közelségbe kerülni, mint ebben a kényszerű életvégi egymásrautaltságban.

Beszélgetni most sem tudnak, így hát a lány a naplókhoz utólag fűzött jegyzetekben próbálja megismerni és megtalálni az apát, kikutatni és létrehozni végre a saját történetüket. Kiszolgáltatottságuk is közös, miképpen az a botrány is, ahogy az egészségügy útvessztőiben megint csak magára maradva, kétségbeesetten és megalázottan keres segítséget a szenvedő és hozzátartozója.

Az *Apám meghal* egyszerre dühös és empatikus, szenvedélyes és szenvtelen tudósítás arról az elkerülhetetlen tapasztalatról, amely végső feladatként hárul mindannyiunkra, ugyanakkor kendőzetlenül őszinte elbeszélés a harag kísérette gyász utáni gyógyulásról.

Babarczy Eszter apám meghal

jelenkor

© Babarczy Eszter, 2025
© Jelenkor Kiadó, Budapest, 2025
Minden jog fenntartva

Borítókép © Marcos Guinoza: *À deriva* (2025)
Szerzőfotó © Végh László

2

B10

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000852945

2021. augusztus 1.

Felhívsz, hogy vágjam le a hajad. Én vágom a hajad egy ideje, amióta nem mozdulsz ki Budapestről, azelőtt Cselényi vágta. Nem adod magad egy idegen kezére. Nem engedted bele magad az intimitásba egy fodrásszal. Csak a családban szabad megbízni. Ezt otthon tanultad. Mindenkinek fogcsikorgatva hinnie kellett a családban. Senki nem beszélhetett őszintén, de a család volt minden. A család a keret, amit nem hagyatsz el. Nem a pénz számít. Neked a pénz nem számít. De más ne nyúljon a testedhez. Amikor orvoshoz vittelek, ismerősünkhöz, olyan ijedt voltál, mint a fészekből kiesett madárfióka. Egy idegen nyúlt a testedhez. Nem hiszel a szerepekben, csak a személyekben. Csak beágyazott személyeket engedsz közel. Ezért vágom én a hajad. Talán azért is, mert így meglátogatlak. Akkor látlak, amikor szükséged van rám. Mostanában gyakran.

Az igazság az, hogy undorodom a testedtől. A fejbőrödön sebek jelentek meg. Fájnak? – kérdezem, mire vállat vonsz, és azt mondod, inkább viszketnek. Rondák, nagyon? Nem mondom,

hogy rondák. Nem akarom minősíteni a testedet, a tested alakulását. Ott vannak a fejbőrön, óvatosan kikerülöm őket a fésűvel, miközben a finom és göndör fürtöket lemeteszem. Mint egy kisbaba haja. Nem ritkul különösebben, de olyan vékony, hogy nem is értem, hogyan lehetünk rokonok.

De rokonok vagyunk. Néha szeretném elefelejtetni ezt a tényt, levetni a nevem, de bármit csinállok, te nézel vissza rám a tükörből. A te szemedet látom, a te grimaszaidat. A kezem ugyanúgy tömzsi. A nagylábujjam ugyanolyan szögletes. Fáj a nagylábujjamra néznom, mert téged látlak benne. Szeretném, ha nem te lennél az apám.

Jó lesz így? – kérdezem.

Mindegy, csak legyen rövid – mondod.*

* „Mindannyian egy lakoma maradékai vagyunk, ahol szüleink laktak jól.” Ezt a mondatot találtam egyszer kamaszkoromban. Sokáig azt hittem, Novalis írta, de hiába olvastam újra és újra a *Heinrich von Ofterdingen*t meg a többi töredéket, nem találtam. Miért hittem, hogy Novalis írta? Nem tudom. A Google semmilyen nyelven nem ad rá találatot. Ez a mondat egyedülálló. Ennek a mondatnak nincs párja a világ összes írott szövegében. Ezt a mondatot minden bizonnyal én találtam ki, csak szükségem volt rá, hogy másnak tulajdonítsam. Neked is voltak szü-

leid. A szüleidnek is voltak szülei. Nem látok nagyon vissza az időben, háromgenerációnyi messzeségben talán, s akármennyit kutattam is a levéltárakban, akármilyen alaposan olvastam is újra meg újra a ránk maradt iratokat, hogy megismerjelek, téged, az ismeretlen hőst, és ezáltal magamat is, a gyászával nehezen boldoguló hősnőt, óriási fehér foltok maradtak. Van egy kép: apád szertartásosan kezecskét csókol anyádnak. Anyád arcán kedves, kicsit kacér, kicsit tartózkodó mosoly. Egyszerre kacér és tartózkodó, nem tudom, hogy csinálja. Apád is mosolyog, miközben anyád keze fölé hajol. Egy parasztlánynak aligha csókoltak gyakran kezecskét a harmincas években. Apád demokrata volt, ennyiben feltétlenül. Hogy hol mindenfelé űzte zavaros üzleteit, nehéz már tudni, olyan papírt találtam, amely szerint a Királyi Magyar Tudományegyetem hallgatója, de meséltetek német egyetemi képzettségről is, és arról is, hogy végül csak technikus oklevelet szerzett, nem vegyészmérnököt. Apád udvarolt anyádnak. Anyád testvére szerint valójában neki szeretett volna udvarolni, a szép szökének, de az idősebb (egyébként barna) nővér volt soron a férjhezmenetelben. Anyád testvére nem megbízható forrás. Akárhogy is, a katolikus Babarczy elvette a hét évvel fiatalabb református parasztlányt, aki ekkoriban már iparművészként dolgozott, egy érettségivel, amelyet az Erzsébet Nőiskola ösztöndíjával szerzett. Az ösztöndíjat úgy kapta, hogy imádott nagyapád beszélt vele és a rajaival, és azt mondta, itt a magyar tehetség, akiről Klebelsberg Kunó beszél, tessék felvenni. Anyád szerette apádat, kis képregényeket rajzolt neki, hogy ne tekeregjen annyit és töltsön időt a családjával is, de hamar megelégedte az életet vele, mert el-

itta még a télikapátodat is. Rádásul apád 1952-ben okirat-hamisítási ügybe keveredett, a jó isten tudja, mit csinált, ekkoriban a paksi konzervgyár mérnöke volt, ahol a családi legenda szerint beborított egy tonna éretlen paradicsomot a Dunába, hogy ebből nem lehet konzervet csinálni. Ott Pakson játszódik néhány rémálomszerű, de általad viccesen előadott jelenet. 1956-ban anyád vonatra rakta és Bécsbe küldte apádat, onnan ment aztán tovább Dél-Afrikába az apartheid vegyész-mérnökének. Megcsinálta a dél-afrikai műtrágyagyártást. Egy jelenet vele: kézen fogva vezet, vagy inkább vezeted te őt, hazafelé Pakson a kocsmából. Esős az idő. Egy nagy pocsolánál apád azt mondja, megmutatom, hogy nem vagyok részeg, átviszlek ezen. Tiltakozol, érzed, hogy nem lesz jó. Nem hagyja magát, az önérzete múlik a dolgon. Felemel, elbotlik és elterül a pocsolójában. Fehér ballonkabátja csupa sár. Te húzod fel, Apsi, menjünk haza, különben ott maradna a földön. Mennyi lehetsz? 10 éves? 11? Nem tudom. Egy másik paksi emlék: apád dolgára megy, de téged ott hagy a laboratóriumban egy Mengyelejev-táblázattal. Mire visszajövök, ezt tanuld meg, mondja. Nézed a Mengyelejev-táblázatot. Olvasni éppen tudsz, de ebből nem értesz semmit. Hogy tanulnád meg? Erre gondolsz és rettesz, nem azért, mert bántani fog, hanem mert csalódást okozol.

„Paks, 1953. augusztus 3. (...) Szandált nem vettem, nem volt reá alkalom. Ismétlem, végtelenül lehangol ez a műsorváltozás, de némi elégtétellel tölt el, hogy nagyrészt meg tudtam valósítani Lacikát illető elgondolásomat, sokat tanult, igen sokat, játszva és szinte észrevétlenül, s olyan nyarat töltött nálam, ami élményekben igen dús, amiről egész évben beszélni fog és ami a legfőbb, határtalanul boldog volt, de olyan boldog, amilyennek szeretném látni és tudni örökké. De erről majd személyesen fog beszámolni.”

Amit ők akartak egyetlen fiuktól, nem írható le pusztán annyival, hogy diplomás vegyész-mérnök legyen. Ők zsenit neveltek, tudományos zsenit. Apád sasorrát és tudományos érdeklődését voltál hivatva örökölni. Az orrod inkább méretes krumplira hasonlított, ez nem zavarta a rokonságot abban, hogy rendszeresen megdicsérik, micsoda sasorr. Örökölted. Neked a családi előre elrendelés ellen kellett harcolnod, de csak annyira voltál bátor, hogy beadd két helyre is a felvételi kérelmedet, a Műegyetemre és a Színház- és Filmművészeti Főiskolára. Nem is írtatok elő nekünk, hogy hová jelentkezünk, milyen pályát válasszunk. Nem szóltatok bele, mert neked beleszóltak, és fáj. Így lenne lakomáról lakomára kevesebb a fájdalom, ha mindenki le tudná faragni azt, ami neki fáj. De miközben lefaragjuk a régi tüskét, új tüskék bújnak elő, új fájdalmak.

2021. augusztus 5.

Csöndben ülünk egymás mellett. A csönd nem kényelmes, nem abból fakad, hogy szinkronban vagyunk, és akkor is összetartozunk, ha nem váltunk szavakat. A csönd abból fakad, hogy nincs egymásnak mondanivalónk. Hogy neked miért nincs számomra mondanivalód, nem tudom.

A világod elég kicsi lett, kevés dolog érdekel. A televízió mindig be van kapcsolva – én megbolondulok tőle, de számodra most ez a világ. A hírek mennek, ugyanaz a híradó többször egymás után, aztán sorozatok és sportműsorok. Ülsz a fotelben, nem nézed a tévét, csak amikor vált a kép, akkor kap oda a szemed. Ellenőrzöd, hogy valami fontos történik-e, és ha úgy ítéled, nem fontos, akkor elfordulsz ismét. A nem fontos kategória egyre duzzad. Szélsőséges időjárási jelenségek, terrorizmus, betegségek nem érdekelnek. A nagypolitika még felszít benned egy szikrát, fellobban egy kis láng, kifújsz magadból némi dühöt, aztán megint elalszik.

Talán ezért nincs mondanivalód. Talán azért nincs, mert nem szoktuk meg, hogy csak úgy

beszélgetünk, nem volt szokásunk, nem találjuk ennek a társas viselkedésnek a kulcsát. Te nem tudod, mi érdekel engem, és nem akarsz untatni, ezt mindig érzem. Feltételezéseid vannak, de félsz, hogy unlak. Pedig nem unlak. Félek.

Nekem azért nincs mondanivalóm, mert minden erőmmel fegyelmezem magam, hogy ne rohanjak sikitva el a lakásból. Olyan feszültség van bennem, ami minden hűtővizem felemészti, véleménynyilvánításra nem marad erőm. Tényszerű megállapítások, amikor kifejezetten szükségesek – ennyi a verbális teljesítményem.

Így ülünk ketten a szobádban, miközben megy a tévé, egyre csak megy a tévé. Ülünk és kínosan hallgatunk.*

* Scire nefas. Ez volt a mottóm kamaszkoromban. Hogy Horatius melyik verséből való, azt 18 évesen elfelejtettem (az *Ad Leuconoem* az), de ez a két szó mélyebben érintett, mint az egész középiskolai tananyag. Nem szabad tudni, ezt jelenti. A versben a tiltás tárgya a holnap, a jövő, az idő. Nem szabad előre nézni, nem szabad azt kérdezni, mit hoz a holnap. A mának kell élni. De ezt én már nem jegyeztem meg, csak az ragadt meg a fejemben, hogy nem szabad tudni. Mert a családnak ez lehetne a jelszava. Nem szabad tudni, mi történt ebben a családban. Nem beszélünk semmiről. Nem beszélünk történelmi szörnyűségekről, konfliktusokról. Nem beszélünk zsidókról és keresztényekről. Nem beszélünk háborúról. Nem

beszélünk szegénységről, éhezésről és lakásinségről. Nem beszélünk fájdalomról és sérelmekről. Nem beszélünk arról, miért sír anyám éjszaka hangosan, miközben mi az ágyunkban lapulva hallgatjuk. Nem beszélünk arról, miért haragszik a nagymama. Miről beszélünk? Nem tudom felidézni. Látom magunkat, ülünk a konyhaasztalnál, ételt tálal fel anyám, játszunk valamit, azt, hogy eldugtok kanalat, sótartót, és emlékezni kell rá, mi tűnt el. Nem hallom a szavainkat. Nagyon koncentrálok, igyekszem odafigyelni, de nem jön át semmi az emlékből. Csak sejtem, hogy megbeszéljük, hová fogunk menni mikor, és onnan hová megyünk át később, ezeket a gyakorlati dolgokat minden bizonnyal megtárgyaltuk, de az emlékeimben le van némítva a hang, nem elérhető a tartalom.

Scire nefas: folyton tilalomfákat kerülgetünk, az elhallgatás stratégiáit csiszoljuk, rejtekhelyeket keresünk a titkainknak. A hallgatás felszínén evezünk, és úgy teszünk, mintha nem volna mélység alattunk, mintha az élet abból állna, hogy ilyen óra akkor, és olyan óra ekkor. A történelem számomra messzi és idegen kérdés. A francia forradalom történetének vérességétől kiborulok, de a saját történelmem véres elemeit nem ismerem. Talán nem akartok terhelni minket, talán csak nem tudjátok megtalálni a szavakat, amelyek egyszerre felnyitják a múltat, ugyanakkor megnyugtatóan le is zárják, nem lesz belőle Pandora szelencéje. Csak görög mitológiát olvastok nekünk, az minősül elég biztonságosnak. Sok fénykép készül rólunk, gyerekekről, de nem nézegetünk családi fényképalbumot, pedig utólag találtam néhányat. Nincs múlt és kész. És nincsenek fájdalmak. A fájdalmakat ad acta tettük. Nem tartoznak ránk. Tiltás alatt van minden, ami fáj.

2021. augusztus 7.

Felhalmozódtak a dolgok a lakásban. A szobában a gyógyszerek egymásra pakolva az ágyad melletti kis asztalon. A régi ágyad áttolva a nagyszobába, mert az új ágyad állítható orvosi ágy. Egy ötletszerűen megvásárolt és aztán leselejtezett fotel anyám régi szobájában. Beterítik a holmijaid a szobákat, túlnyúlnak a saját szobádon. Rétegződik minden, amit a legtöbbet használsz, az van felül, más dolgok elmerülnek vagy a perifériára tolódnak. Így lesz a jelen jelen, és a múlt valami eltemetett dolog.

Sosem voltál rendes, anyám nagy fájdalmára. Én sem vagyok rendes. A rendtelenségünk bizonyítéka volt valaminek, valami rossznak, valami nehezen kimondható dolognak. Engem nem zavar a rendtelenséged, de néha nehéz közlekedni és nehéz eligazodni. Nem teszek szemrehányást ezért, arrébb tolom, ami útban van.

Elképzelem viszont, hogyan nézné egy rendes ember ezt a lakást. Milyen kétségbeeséssel, a rend reménytelenségének belátásával. Anyám így van jelen: a kétségbeesésben és a reménytelenségben. Majdnem harminc éve halott.

Felfoghatatlan, hogy ennyi idő eltelt azóta, és mi éltünk, miközben ő ott feküdt a temetőben, ahol még sírkövet sem állítottunk neki. Halálában nem volt fontos. Mégis jelen van valahogy, a hiányával, azzal, hogy még mindig tudjuk, mit mondana mire. Ha ezt a rendetlenséget látná, sóhajтана; és panaszos hangon megjegyezné, hogy így nem lehet takarítani.*

* „Van a rendetlenségnek egy laza, oldott formája is, amikor a tárgyakkak nincs kijelölt helyük, nincsenek formailag elhelyezve, csoportosítva, nem törekednek esztétikumra, hanem mintegy a cselekvés folyamatának megfelelően kézhez állnak: ez az élettelen, jó rendetlenség. Tulajdonképpen nem is volna szabad annak nevezni, mert hiszen lényegileg rend, csak a rend formai részének hiánya miatt hat a kívülállóra rendetlenségként. Annak, aki a folyamaton belül van, ez kellemes és harmonikus állapot, igen jól érzi magát benne, és jól boldogul”, írja Polcz Alainé *Rend és rendetlenség* című könyvében. Ilyen a mi rendetlenségünk. Viszont annak szemében, aki esztétikai rendet szeretne látni, éppenséggel az oda nem figyelés, a zéró erőfeszítés káoszának tűnik. Mert neki az a fontos, hogy ne tükrözze a környezet a folyamatainkat, hanem feleljen meg valamilyen elvárt normának, a tér egyfajta rendezettségének, amely vizuálisan fogható fel. Ilyen volt anyám rendje. Ez a törekvés belőled hiányzik, és belőlem is hiányzik. Az a fontos, hogy minden kézre álljon, minden kéznél legyen. Hogy egy kívülálló számára hogyan jelenik meg vizuálisan, az teljesen mellékes. Van, ami fontosabb ennél. Hogy

mi minél fontosabb, valamiképpen ezt is lehet örökíteni, erre jöttem rá, miközben a rendetlenségedet figyeltem. Ki örökítette rád azt, hogy mi fontos és mi a fontosabb? Nem anyád, mert ő rendesebb volt. Nem lehet más a megoldás, mint hogy apádtól örökölted, és én tőled örököltem. És apád talán maga is örökölte az idő mély kútjából valakitől, akinek a szemében voltak fontosabb dolgok annál, hogy vizuálisan rendezettnnek tűnik-e a környezete. Vannak fontosabb dolgok – ez a mérhetetlenül hatásos üzenet. Amikor apádat és apád testvéreit játékosan dobálták egymásnak apád szülei, a lecsúszott dzsentri katonatiszt és az általa elcsábított linzi molnárléány, akkor talán üzenetet küldtek nekik arról, mi fontos. A játék fontos. A rend nem annyira. Az elvárásoknak való megfelelés egyáltalán nem az. Apád anyja, Rögl Ernesztin később, amikor a katonatiszt lelépett vagy maga Ernesztin leléptette, egy polgáremberhez ment feleségül, aki órákat gyűjtött. Úgy képzelem, ebben az új térben már fontos volt a rend: aki gyűjt, az elrendezi a gyűjteményét, és aki elrendezi a gyűjteményét, az esztétikai kritériumokat alkalmaz. Ernesztinnek polgárosodnia kellett. Elképzelem, hogy apád, az ifjú szőke herceg, hogyan idomult az újfajta elvárásokhoz: talán még tudomásul venni sem volt hajlandó őket. Úgy tartotta a család, hogy Babarczy Lia rendes, de Babarczy Tóni és Babarczy Zsóka kelekótya. Éppen ezért jobban bíztak is egymásban. Zsóka nagynénéd egy ponton kelekótyaságból még nyilas is lett. Tóni apádtól ez nagyon távol állt, de élete végéig spekulált valami állítólagos földtulajdonnal kapcsolatban a húgával közösen. Apád és talán az ő apja jelenik meg tehát az életemben, amikor én is beborítom a lakásomat tárgyakkal, amelyek

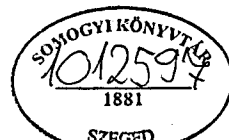
2021. augusztus 10.

különféle folyamatokat szolgálnak, kézre állnak, de aláássák a vizuális rendet és a polgári elvárásokat. Hogy örökölted ezt rám? Vannak gének, amelyek ezt örököltik? Polcz Elaine beszél arról, hogy van, aki rendesnek születik, egy rendetlen családban is, vagy rendetlennek egy rendes családban. Számodra volt fontosabb dolog a rendnél: az alkotás és az alkotáshoz vezető belső folyamat. Számomra is ez lett fontosabb. Szegény anyám, beléfojtottuk a polgári igényeit, mert sosem lett prezentábilis a lakás, ahol laktunk. Megtanultam, hogy a férfiak rendetlenek és a nők rendesek. Ebből tudtam, hogy én férfi vagyok.

A takarításról beszélünk. A lakás állapota csüggesztő. Voltak takarítód, meséled felcsillanó szemmel, egy nagyon rendes házaspár, kéthetente jöttek, mindent szépen megcsináltak. De aztán jött a Covid, ami még rendben lett volna, de a Coviddal hamarosan megjött az oltás is. Bevallották neked, hogy ők nem oltatnak. Nem engedik, hogy Bill Gates kísérletezzon velük. Lenyelhetted volna, elvégre a takarítód, mi közöd hozzá, oltatják-e magukat, de nem nyelted le. Hosszú, meggyőző előadást tartottál nekik az oltások természetéről és szükségességéről. Úgy tűnt, elfogadták, úgy tűnt, megváltoztattad a véleményüket. Nem jöttek többet, és a telefont se veszik fel neked.

Ajánlom, hozok egy porszívó robotot, nekem van egy fölösleges. Nagyon szigorúan nézel, aztán nemet intesz. Szó sem lehet róla. Ide nem jön robot, majd találunk új takarítót, ennyi az egész.

Nem igazodom el azon, kit viselsz el és kit utálsz ki. Minden személyi döntés robbanással

fenyeget. Valakit majd találunk, mondom végül.
Nem mutatom, hogy kételkedem.*

* Az emberi minőség, az a legfontosabb – ha volt valaha egy mondatban összefoglalható tanításod, ez volt az. Az emberi minőség. Jó emberekkel vedd körül magad, ez volt a jó tanácsod. Egy egész civilizációt építettünk arra, hogy szerepek vannak, a szerepekhez társuló magatartások és szabályok, és az emberek egymással felcserélhetők, ha megfelelően ki vannak képezve. Te ebben a civilizációban egyáltalán nem hiszel. Szerepekben és szabályokban sem általában, de különösen nem abban, hogy az emberek felcserélhetők. A jó ember számodra olyan jelzőfény, amit minden körülmények között követni kell. Talán ezért mentél le Kaposvárra is, mert oda jó ember hívott. A tanításod azonban valóban csak egy mondat, mert azt nem tudod pontosan megfogalmazni, mitől jó a jó ember. Lehet rá támaszkodni? Ugyanazt a célt követi? Nem ver át? Nincsenek személyes ambíciói, amelyeket más ügyek elé helyez? Csak sejtéseim vannak arról, mitől jó ember valaki. Nem tudom, én vajon jó embernek számítok-e a szemedben. Attól tartok, nem. Valaha ígéretesnek számítottam, de így az élet felén túl nem tudom, mit gondolsz rólam. Nem mint-ha nem szeretném tudni; nagyon szeretném tudni. Pontosabban nagyon szeretném elérni, hogy végre jó embernek számítsak a szemedben. A tehetséges gyermek ismeretes gondjai. Elolvasod a könyvem, de nem szólsz semmit, azon kívül, hogy valamiről, amit leírtam, megállapítod, biztosan tényleg úgy volt, mert

ilyet nem tudnék kitalálni. Nem tudom már, hogy a megírt emlékeim közül melyik az igazi emlék, és mi az, amit én találtam ki, de rád hagyom. Így történt, ha így kellett történnie. Meghat, hogy egyáltalán vetted a fáradságot, hogy elolvasd. Nem beszélünk róla, de hát nem beszélünk általában semmiről, még a semmiről sem beszélünk. Ügyetlenül és tétován botladozunk egymás jelenlétében.

Főznél nekem egy kis levest? Grízgombóclevest, ha van még a fiókban. De ne is, előbb szaladj le a boltba, hozz két üveg bort!

Leszaladok a boltba. Elfelejtettem megkérdezni, melyik bort hozzam, csak azt tudom, hogy fehér legyen. De melyik fehér? Irsai? Char-donnay? Kéknyelű? Sauvignon blanc? Nem tudom, mi a különbség ezek között. Bor-agnosztikus vagyok. Felhívlak a boltból. Megbeszéljük a választékot. Megveszem a bort. Mindennap két üveg bor az adagod. Ha whiskyt kérsz, fintorgok. Whiskyt nem szívesen veszek. Whiskyből fél üveg az adagod, de akkor nagyon részeg leszel. A két üveg bortól nem. A két üveg bor csak szinten tart. Már tudom, hogy amikor jövök, mindig két üveg bor a feladat. Mégis mindig elfelejtem, hogy melyiket kell vennem. Ellenállok, ellenáll az agyam.

És utána esetleg a grízgaluskaleves. Nem eszel mást, mint némi sajtot és grízgaluskalevest, Maggi vagy Knorr. Ha online lehetne rendelni, talán volna nagyobb választék, de nem akarsz online rendelni. Mindig valaki bevásárol, ami-

óta nehezen jársz. Mindig ugyanazt. Ebben is rád hasonlítok, mindennap ugyanazt eszem. De nem Maggit vagy Knorrt. Sokáig éltél egyedül. Majdnem harminc évet anyám nélkül, de azelőtt is, sokszor egyedül, színeszházakban, rendezői lakásokban. Maggi és Knorr. Vagy a színházi büfé. A városban egy étterem. Megfőzöm a grízgaluskalevest. Néhány kanállal eszel belőle, aztán leteszed. „Pihenek” – mondod. Összeszorul a szívem.*

* Anyai nagymama volt a család középpontja. Mindenkinek más örült volt szerintem a családban, volt szenvedélyes örült, anyád idősebbik húga, akit megerősített az oroszok, ezért sosem ment férjhez, és hevesen utálta a ruszlikat, és volt kalkuláló örült, anyád kisebbik húga, akinek a férjét 1945-ben találta meg egy golyó, amikor már mindennek vége volt, ezután a nagymamád hozzám ment apád egy szabó ismerőséhez, egy erőszakos emberhez, aki elől a lánya Kanadáig menekült: Nagymama nem volt örült. Tudta, minek mi a helye. Nem beszélt sokat, de ha a lányai elkezdtek mondani, rájuk szólt. Hagyd már, Iluska. Hagyd már, Katika. Nagymamától, az én dédanyámtól, lehetett megtanulni, hogy a család lényege az evés. Kora reggeltől készülnek a vasárnapi ebédre, ahová meg vagyunk hívva. Maguknak soha nem főznének ilyet. Nagymama csirkét vág. A vért egy pléhtálba csurgatják, azt majd meg lehet sütni. Mindig rántott csirke az ebéd. Zöldborsóval és krumplipürével. Előtte húsleves kétféle húsból. Utána rácsos lekváros süte-

mény. Ilyenkor előveszik az étkezészetet a szekrényből. Metszett kristálypohárba kapom én a limonádét, te a pezsgőt. Az ajkai kristálypohár sem a konyhai kredencben lakik, hanem a szekrényben, selyempapírba csomagolva. Mindennek meg van adva a módja. A lakomán illik kínálni, vegyél többször, szabadkozni, hogy már nem fér, dicsérni, hogy micsoda húsleves lett ez, és panaszkodni, hogy de már a borsó kiszáradt egy kicsit, mert késve jöttetek. Te is akarsz majd ilyen lakomákat adni, nekünk. A középpontban az áll, hogy valami nagyon drágát és ritkát eszünk. Bélszint. Mutatod, hogy te megengedheted magadnak, és hogy nem sajnálod tőlünk. Mi ilyen fontosak vagyunk neked. A bélszint nem tudom megemészteni, unokaöcsém egyenesen vegetáriánus, nem örülünk felhőtlenül a lakomáidnak. De értem, hogy most a dédanyád vagy, most a család centruma szeretnél lenni, ha nincs is már kristálypohár meg hajnali csirkevágás. A vasárnapi ebéd már akkor rémálom volt, amikor a húgom anorexiás lett, én pedig bulimiás. Onnantól kezdve reménytelen a család központját megtalálni és megtartani. Kibillentünk. Megmutattuk, hogy a család nem funkcionál. De te nem teszel le a közös ebédek-ről, szeretnéd ezt az örökséget megtartani, elvárod tőlünk, hogy fegyelmezzük magunkat. Más napokon mindenki eszik, amit akar, ami van otthon, ami tegnapról maradt, de amikor együtt a család, akkor főzni kell. Akkor is, ha nem megy le a torkunkon.

2021. augusztus 16.

Nem adok interjút ennek a nőnek, mondd a mi köreinkben népszerű újságíróval kapcsolatban. Nem adok interjút, túl agresszívek a kérdései. Megbeszéltük a többiekkel, hogy ebben nem veszünk részt.

Kicsit csalódott vagyok. Kedvelem az újságírókat, akiről te egyébként korábban nem is hallottál, ez mutatja, mennyire leváltál a magyar kultúráról az utóbbi években. És milyen szép lenne, egy életútinterjú, elmondani benne, miről szólt számodra a színház.

A kérdések, megmutatod, valóban élesek. Hatalmi ambíciókra kérdeznék rá, konfliktusokat feszegetnek. Megértem, hogy nem akarsz magad megsebezni ezzel. Sok interjút adtál már, egy újabbnak nincs nagy vonzereje.

Mégis, visszahozná az életedbe a szakmát. Olyan szegényes ez az élet, és olyan igazságtalan a színház: minden eltűnik. Talán vannak tévéfelvételek valahol, de ki nézi már azokat. Eltűnt az életműved. Most visszahozhatnál belőle valamit a jelenbe.

Úgy voltunk vele, nem néztük egymás interjúit. Én is adtam, te is adtál. Mindenkinek a magánügye. De kíváncsi volnék egy történeti interjúra. Hogy is voltak a dolgok tényleg? Ki mit akart? És ki támaszkodhatott kire? Mik voltak a nagy döntések? Abban reménykedem, hogy egyszer beszélsz erről, ha nem is nekem.*

* Halálod után kikértem az anyagodat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából. Sokat kellett rá várni. Így futott túl a *Harmonia caelestis* projektjén Esterházy is az apja kikért irataival. Néhány hónap. Már befejezte a könyvet, zümmögött a kiadói gépezet. Te nem akartad kikérni soha. Nem akarom tudni – mondtad. Vagy: Tudom úgyis, hogy kik voltak a spiclik! Számontartottuk őket. Nem azért nem kéred ki, mert közömbös vagy, nem tartod fontosnak a kérdést. Számtalanszor hallottam tőled, amikor Tar Sándort próbáltam védeni, hogy nem volt kötelező spiclinek lenni. Aki nem akart, az kibújhatott alóla. Valami más tart vissza, szeretném megérteni, hogy mi.

Én mindenesetre kikérem, mert azt remélem, többet megtudok rólad. Hát nem kényelmes? Egy állami intézmény, amely feljegyzi a baráti beszélgetéseket, a házasságok belső történetét, az ambíciókat és a félelmeket. Nekem csak ki kell kérnem, és ott lesz minden szépen megörökítve. Csalódnom kellett. Az anyagod nagyon vékony, érdemi jelentés csak egy van benne, Molnár Gál Pétertől. MGP jelentései már történeti forrásként szolgálnak a színház történések számára, nagyon szórakoztató, ahogy lelkesen instruálja az

államvédelmet azzal kapcsolatban, mely fiatal rendezőknek milyen új és progresszív céljai vannak, és hogyan kéne őket ebben segíteni. Gondosan, géppel megírt szövegek, részletes, policy-szintű javaslatokkal. A többi csak utalás: valaki besűgött Szolnokon, és te is arra jártál. Kaposvárról nincs semmi. Megkérdem a Történeti Levéltárban dolgozó ismerősöm: mi lehet ennek az oka? Talán még nem került ki, mondja, talán még őrzik valahol az iratanyagot. Vagy nem is volt soha. Legutolsósorban az sem lehetetlen, hogy megsemmisítették. Csalódott vagyok. Úgy érzem, kijárt neked egy-két személyi besűgó. Akiktől most én mennyi mindent megtudhatnék! Akit nem figyeltek meg, az nem is komoly ember. Ha nem kattant a telefon, amikor felvettük a bakelitkagylót és tárcsáztunk, akkor elárvulva éreztük magunkat. Már a szolgálatok se kíváncsiak ránk!

MGP egybként figyelt rád. Az emlékirataiban írja, gondolom, régi jegyzet alapján: „Babarczy Lászlóról is kértek információt. Nem voltam teljesen ártatlan: tudtam, miért. Babarczy a Főiskola elvégzése után az Egyetemi Színpadhoz került művészeti vezetőnek vagy főrendezőnek, isten tudja már, milyen rangjelzéssel. Tény, pályakezdő rendező kezébe adták az egyetemi színjátszókat. Pettyes életrajzú káder. Apja B. Antal (1907–1975) vegyésztudós, a paksi konzervgyár főmérnöke, 1956-ban Dél-Afrikába ment. Ott megszervezi a műtrágyagyártást, de ezután aranyat akar kitermelni a tengervízből. Pretoriában hal meg. Birtokosok, Érd környékén a 6-os út egy része is a földjeikhez tartozott. A család egyik őse Babarczy Imre István báró (1774–1810/15 k.), Csongrád megyei alispán, országgyűlési követ. Drámaíró, fordító,

Die seltene Männerkur című magyarul is megírt drámáját németül játszották szegedi német színészek (1804). Pesten *Férjek ritka orvoslása* címmel a budai színtársulat (1807). *Virginia* című drámája Szegeden került színre. Babarczy anyja Pintér Mária, tiszánánai parasztcsaládból. Az Erzsébet Nőiskolában érettségizik. A népi tehetségek fölkarolásának idején a jól rajzoló lányt káderkiemelik. A Goldberger-gyár textiltervezője lesz. Több pap van a családban. Köztük Kozma György atya – a főcserkész gyermeke, a vatikáni rádiótól. Aki a pap-perben vádlott volt. A család vegyésznek kívánja. Nem veszik fel a Műszaki Egyetemre. Segéd munkásként elhelyezkedik a kőbányai gyógyszergyárban, meszet lapátol. Protekcióval bekerül Korach Mór mellé a műegyetemre segéd laboránsnak. KK-n (külső kísérleten) ő lesz a munkaszervező. Harmadjára is felvételizik a Műegyetemre. Túljut az írásbelin, a szóbeli vizsgán azonban bejelenti, a színművészetire megy, rendező szakra (1961–1966). Marton Endre osztályában végez. Megszervezik az Ódry Színpadon a rendszeres nyilvános vizsgaelőadásokat. Megrendezi az eredeti kínai *Kréta kört* Török Iván díszleteivel, Kocsár Miklós zenéjével, a *Leonce és Lénát* Török díszletével, Eötvös Péter muzsikájával. Anyja Barta Éva keramikus műhelyében exportra termel kerámiabizsukat. Itt dolgozik Vajda Ágnes édesanyja; Babarczy feleségül veszi Ágnes (1963). Sógora, Vajda Mihály révén bekerül a Lukács-iskola peremvidékére. Tudni valók az előzmények ahhoz, hogy amikor a *Népszabadság* színházi kerekasztalt szervez, rovatvezetőm, Pándi Pál egyetemi tanár mellékesen odaszól: hívd meg a Babarczyt is az Egyetemi Szín-

padról. Kérdésemre, hogy mint kerülne egy jegyzetlen pályakezdő Gábor Miklós és neves színházvezetők mellé a kerekasztalhoz, Pándi közli, hogy a belügy érdeklődik a fiatal rendező iránt. Tartsam a szám, de jelezze a *Népszabadság*, hogy bizalommal van a fiatal rendező iránt. Babarczy részt vesz az általam moderált vitán. Fényképe is megjelenik az újságban, és megszerkesztett okos hozzászólása. Az egész családtörténetet kikérdezte – honnan máshonnan tudhatott ilyesmiket, mint tőled. Borzongató elképzelni, hogy ez mind bekerült valaki elé a belügyben, aki „érdeklődik” irántad.

Nézd, ezt itt találta a Luki nekem – mondod.
– És kitisztáztuk. Egy videó. Még fiatal vagyok rajta, fiatalabb, mint te most.

Nézem a videót, húsz perc. Fájdalmas látni az arcodat, amikor elindítom. Némán nézem. A színházról beszélsz. Nem reagálok. Nem tudok reagálni, lefagytam. Most kéne mondani valami nagyon kedveset. Á, hagyjuk – szólsz hirtelen zavartan, vagy talán kedvetlenül, hogy nem adok választ. Nem beszélgettünk soha a színházról, ahol harmincakárhány évig voltál igazgató. Magadtól nem is mesélsz róla. Talán anyámnak meséltél. Ha kérdezlek, szívesen sztorizol, de nem kérdezlek. Nem akarok többet belőled. Nem akarom a haragodat. A harag bizonytalan körvonalú, mindenkire ráterül, aki ellenség volt, és bárki lehetett ellenség egy adott pillanatban. Úgy érzem, hadvezér vagy, egy mozgékony kis csapat élén, mindig résen kell lenni, mindig fel kell készülni az átverésre, a támadásra. Nem irányítasz már senkit, de úgy élsz még mindig, mintha irányítanál. Úgy beszélsz a világról, megmondod, minek hogy kéne lennie.

Szeretted a világepítő stratégiai játékokat. Isten vagy. Már istennek neveltek vajon?

Majd ha meghalok – mondod –, összevissza fognak beszélni rólam. Akkor te fogod tudni, hogy tényleg mi volt. Mit akartam.

Honnan tudnám, gondolom, de nem mondok semmit. Honnan tudnám, soha embertől ilyen távol nem voltam, mint tőled. Ezt a feladatot adod nekem? Hogyan teljesítsem, ha soha nem osztottál meg semmit?

Egy évvel ezelőtt nem álltál ki az SZFE-örsebbe, pedig még tudtál járni. Letehetted volna a voksodat. Biztosan megvolt a véleményed. Volt benned biztosan bőséggel harag. Meg talán megértés is. Beszélhettél volna azokhoz a gyerekekhez. Az lehetett volna valami örökség, stafétaátadás. Most tehát rám marad ez is.*

* Hónapokig nem tudtam megnézni ezt a videót. Ha megláttam az arcod valahol az interneten, úgy éreztem, mintha gyomron rúgnának. Meghaltál, az enyém maradt a hatalom – mert az hatalom, hogy gondolkodhatunk valakiről, aki meghalt, nem tud már visszaszólni –, és mégis félttem tőled. De aztán, ahogy kutattam az életed után, kerestem a gyász lehetőségeit, rájöttem, micsoda fontos dokumentum ez a film. Pozitív hős vagy benne, abban a történetben, amelyről szinte soha nem beszéltél. A hetvenes évek közepén a Kulturális Minisztérium elégedetlen volt a

budapesti Nemzeti Színház működésével és szakmai színvonalával, ezért arra az elhatározásra jutott – ezt már Pozsgay Imre hajtotta végre miniszterként 1978-ban –, hogy két fiatal vidéki rendezőt, Székely Gábort és Zsámbéki Gábort bízta meg a Nemzeti Színház művészi megújításával. Te Zsámbéki miatt szerződél Kaposvárra, mellette voltál főrendező. Zsámbéki nemcsak hogy elfogadta a felkérést, de a vezető kaposvári színészeket is magával vitte a Nemzetibe. Ott maradtatok ti, a resztlí. A Minisztérium persze gondolt erre is, úgy ítéltek meg, hogy te jó igazgatója leszel a színháznak. Megoldod a feladatot. És megoldottad. 37 éves voltál. A főiskola évei óta szerettél volna egy műhelyt létrehozni, közösen dolgozni, csapatban, új művészi nyelvekkel kísérletezni. Nem folytatni akartál valamit, hanem újat teremteni, és ha ehhez Budapesttől kétszáz kilométerre kaptál lehetőséget, akkor oda mentél, odaszerződteél a Nemzetiből, ahol, egyszer említetted, a szorongástól majdnem kilukadt a gyomrod. Anyám tiltakozott vajon? Most is egyedül hagyta a gyerekekkel, ahogy a születésem idején, 1966-ban is, amikor Pécsre szerződteél, vagy a testvérem születésekor, 1968-ban, amikor ösztöndíjjakkal Moszkvába és Párizsba utaztál. Mindig mentél a magad szakmai céljai után. Kíméletlen voltál vele, de kíméletlen voltál magaddal is, ami a munkafeltételeket illeti. Nem számított, hol laksz. Az számított, kikkel dolgozol és hogyan. Különös hely volt ez a pártállam, ahol őszinte aggodalommal követték nyomon az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályán (Aczél területén) a színházi évadok alakulását. Kifogásolták, hogy középszerű művek kerülnek színre középszerű rendezésben. Izgalmas színházat akartak, amely

persze nem támadja a szocializmust, de a ma problémáiról szól. Te is olyan színházat akartál, mint a cenzoraid. Csakhogy a cenzorok hazudtak maguknak is. Teljes volt az egyetértés köztetek, mindaddig, míg a ma problémái között nem szerepeltek a szovjet csapatok, vagy az 56-os forradalom, vagy a munkásosztály elidegenedettsége, amíg azt a látszatot lehetett kelteni, hogy belülről bíralsz. Sokkal később azzal vádoltak téged és a barátaidat, hogy Aczél talált ki titeket. A rendszer kedvenc ellenzéki színházát csinálhattátok. Igazságtalan vád volt, mert folyton nyomasztott benneteket a hatalom, de érthető. Csodálatos képességed lett arra, hogy a színházi közösséget megvédj a pártállam utasításaival, fenyegetéseivel és intelmeivel szemben. Egymagad álltál a kapuban kidobóemberként, háritottál minden támadást. A színház csak a szakmai munka színvonalára figyelt. A művészetre. Olyan egy színházi közösség, mint egy szerzetesrend, mondod a videóban. Rettentően fókuszálnak valamire, ami nincs jelen, és megpróbálják megoldani, hogy jelen legyen. Minden művészet akkor hat, ha valami olyat fejez ki, ami kifejezetlen maradt abban a korban, ezt mondod. És az emberek azt ismerik föl benne, hogy ez igaz. Azt mutatjuk, hogy okosabbak vagyunk, mint ahogy élünk, és amit nem tudunk a mindennapokban megoldani, arra rá tudunk nézni, hol groteszken, hol tragikusan, hol komikusan, mondod. Az emberek önmagukra és az élethelyzetükre ismernek, és ezért szeretnek minket. Erről szól a kaposvári színház. Az a fontos számomra, mondod, ha hidakat tudunk teremteni a vakság és nyomorúság között, ahogyan élünk, és az öröm között, hogy meglátjuk és ki tudjuk fejezni, hogy hogyan élünk. Élsz

valahol, a homályban, és egyszer csak megkapod azt a képességet, hogy élesre állítsd a képet, és mindent világosan láss. 1981 nyarán készült ez a videó. Ezen a nyáron merült fel bennem először, hogy meg akarok halni. Elszöktem a családtól Görögországban, elindultam, hogy elveszejtsem magam a turisták tömegében. Rám találtál véletlenül. Nem tudtad, hogy mi történik. Nem tudtad, hogy én szándékosan léptem le. Ha tudtad volna, sem érdekel, elintézted volna hisztiként. Te egy színházi közösségért feleltél, amelyből fájdalmasan kiszakadt egy darab, nem volt több képességed a figyelemre. Világosan a színházat láttad, a családot nem. Jó vezető voltál, és rossz apa.

Elküldték nekem ezt az interjút veled – mondd. A Friderikusz-interjúra gondolsz. Megpróbálom visszanyelni az idegességem. – Azt mondták, ezt feltétlenül nézzem meg. – Egyáltalán nem olyan érdekes – jegyzem meg. – Szerintem nem tetszene neked. Én mindenesetre nem bírom magamat nézni, ha akarod, nézd Petivel. – Nem merem megnézni, hogyan reagálsz, a fiamat kérem meg, hogy tartsa a frontot. Rólad is beszélek az interjúban. Hogyan lehet az ember őszinte, ha nem beszélhet a családjáról? Ha a családi szennyezt tilos kitergetni? Honnan fogjuk megtudni, mi történik egy családban, ha soha nem beszélünk róla? Sajnálom, hogy bántalak, de igazat kell mondanom. Az igazság fontos, nem? Az igazság neked is fontos. A hazug művészetet utálod a legjobban.

Könnyes lesz a szemed az interjútól. Tulajdonképpen szép – mondd –, szép, te különösen szép vagy. De – folytatod halkán – rólam azért úgy beszélsz, mintha egy durva fickó lennék. Ilyen durva fickó voltam? – Nem akartalak bántani, csak arról beszéltem, ahogyan én láttalak,

és ahogy anyám látott. Te talán nem érzed, hogy félelmet keltesz. De bennünket megfélemlítettél.

Csóválod a fejed. – Nem tudom – mondod. – Én nem emlékszem ilyesmire. Vagyis arra az egy esetre. Amikor egyszer borzasztó dolgot csináltam. Csináltam egyszer egy borzasztó dolgot. Anyáddal. – Igen, tudom – felelem –, nem kell beszélni róla, ha nem akarsz. Megbocsátott neked. – Borzasztó dolgot csináltam. Nagyon megbántam. Nagyon bánom – mondod. Hallgunk.*

* A naplóját olvassa nekem a költő, barátod, munkatársad. Arra kértem, meséljen rólad pozitív dolgokat. Hát ez nem lesz pozitív, figyelmeztet. Azért mondjam? Mondjad, bölintök. 1969 szilveszterén a Heller Ágnes és Fehér Ferenc lakásában tartott buliban hajnalfajt anyám barátnőjével, Fekete Évával beszélgettél, talán meg is ölelted, talán meg is csókoltad, ki tudja már, a költő csak azt tudja, hogy Fekete Éva ott volt a képen, s ő, a költő anyámat vigasztalta egy öleléssel. Vagy csókkal? Ki tudja már. Felkeltél és odamentél anyámhoz, igen részeg lehettél már, de egyenesen jártál, és lekevertél neki két hatalmas pofont. Anyám elesett, tovább ütötted. Anyám kimenekült az utcára, aztán onnan haza, de te is utánaindultál, és amikor hazaértél a nagyanyámmal közös Nádor utcai lakásba, tovább ütötted. Tudom, hogy tovább ütötted, mert emlékszem rá. Ez életem első emléke: anyám fölém hajol a rácsos ágyban, és folyik az orrából a vér. Éppen betöltöttem a hármat. Anyám kiemelt az ágyból és

éléd tartott, hogy ne üsd, de te csak elvettél, szépen visszatettél az ágyba, és ütötted tovább. Anyámat kórházba vitték azután, hogy az anyja észrevette, mi történik, és leállított. Anyámnak kilazult a fogsora, el is tört valami az arcában. Élete végéig szenvedett a fogaival. Berohantál hozzá, ahol Fekete Éva vigasztalta – olyan ő, mint egy fekete angyal a történetben, nem pontosan azonosítható a szerepe, de mindenütt ott van. Bocsánatot kértél. Anyám megbocsátott. Szóba se jött, hogy feljelentést tegyen. Nagyanyám azonban nem bocsátott meg: vissza kellett költöznöd anyádhoz. Talán az Egyetemi Színpad miatt volt, mondja a költő, ott valahogy kibabráltak veled. Az Egyetemi Színpad? Az Egyetemi Színpad krónikásához fordulok. Mi történt ott? kérdezem tőle az e-mailben. A szokásos, csak a szokásos. Kialakult egy független színházi műhely, az Universitas Együttes, Ruszt József vezetésével, aztán szétverték az egészet. És téged kivezényeltek a Nemzeti Színházból, hogy legitimáld a szétverést. Nem voltál erre hajlandó, írja nekem, kedvesen a krónikás, nem lettél a független műhely mézárósa, vissza akartad hívni Rusztot, és egyáltalán nem akartál úgy viselkedni, mint aki elfogadja, hogy feltételeket szab neki a pártközpont által támogatott főnök, de a színjátszók – Halász Péter, Jordán Tamás és társaik – által utált egyetemi kinevezett. Alá sem írtad a szerződésed, amikor kiderült, hogy ő akar diktálni. Hogy ennek mi köze ahhoz, hogy két hónappal később, talán féltékenységből, betegre verted anyámat, azt nem tudom, azon túl, hogy Fekete Évát oda akartad vinni a Színpadra. Fekete Évát, aki mint fekete angyal mindenhol ott van, aki a férje szerint anyámba volt szerelmes, s akinek később a munka-

Tulajdonképpen miért költözött el anyád? – kérdezted a fiamtól. – Nem emlékszel? – feleli. – Te dobta ki a lakásból. – Én kidobtam a lakásból? – Igen, kidobta, üvöltöztél vele, azt üvöltötte, hogy takarodjon innen. – Nem emlékszem. Sajnálom. Nem emlékszem – mondod, és csüggedten lehajtod a fejed.

A fiam később meséli ezt el nekem. Szeretném, ha bocsánatot kérnél, de soha nem kérsz bocsánatot. Talán anyámtól bocsánatot kértél, akkor, 1969-ben, erre a bűnre emlékszel még, ezt nem tudta kitörölni. De a többi kitöröltem. Az üvöltözést, a pofont, a megfélemlítést, a földig lehordást, a megszégyenítést. Nem emlékszel semmire. Falat építettél az indulataid és a gondolataid közé. Az identitásodnak nem része az agressziód. – Én alapvetően egy szelíd ember vagyok – mondod. Némán nézek rád. Komolyan gondolod?

Most szelíd vagy, de mindig gyanakszom. Mindig várom a következő, megjósolhatatlan és minden előzmény nélküli dühkitörést. Az agressziót, amitől magamban is félek, amitől

társa voltam egy rövid ideig. Hogy van ez? Verekedtél, de szakmailag becsületes voltál, és ezek kiegyenlítik egymást? Kapsz egy piros pontot és egy fekete pontot, és azt mondjuk, egál? Emlékszem arcokra, szeretetteljes emlékekbe ékelődnek nevek. Emlékszem Gáspár Zsuzsára és Donáth Péterre, akik munkatársaid lettek, pedig őket kivégezni hívtak oda, emlékszem Jordán Tamásra, aki Kaposvárra szerződött, de ezeket az emlékeket fal választja el az anyám orrából folyó vértől. Az egyik emlékezet a múltam része, a másik a jelenemé. Az anyám orrából folyó vér jelen, mindig jelen, és talán a jövő is, fenyegetés. Minden más elmúlik, ez nem múlik el.

rettegek, hogy örökölhettek. Ha lehet ilyesmit örökölni. Amitől mindig azt éreztették velem a családban, hogy tehetséges szörnyeteg kedvenc gyermeke vagyok, nyilvánvalóan maga is tehetséges szörnyeteg. Ha jön a harag, megpróbálom elfojtani. Megtiltom magamnak a haragot, a forró, kiáradó haragot. Csak a hideg haragot engedem, a kimértet és némát. Néha megtalálom magamban a haragodat, néha nem tudom elfojtani, egy másodpercre megjelenik, egy jelzőben, egy felkiáltásban. Rettegek tőle. Rettegek tőled magamban.*

* A terapeutám szerint az öngyilkosság agresszió, befelé fordított agresszió és agresszió a hozzátartozókkal szemben is. Felháborodottan tiltakozom. Bennem nincs agresszió a hozzátartozóimmal szemben. Az csak benned van. Benned volt. Amikor éjszaka kijöttél a szobádból, gondolom, részegen, de ki tudja, nem látszik meg a mozgásodon, ha iszol, és azt üvöltötted: szar takony vagytok, nem lesz belőletek semmi, semmi vagytok, akkor minden szavadat elhittem. Szar takony voltam, akiből nem lesz senki. Semmi voltam. Bezárkóztunk a szobánkba, és rettegtünk. Anyám is rettegett. Velem akarta megbeszélni, hogy retteget tőled. Tőlem várta, hogy védjem meg. Hogyan védhetném meg, ha én is rettegek? Fel sem merült, hogy visszaszóljak, vagy hogy másnap, amikor ki-józanodsz, visszatérjünk a kérdésre. Az üvöltés titok, hogy van üvöltés, az is titok, és az is titok, hogy mit üvöltesz. Tilos tudni. Nem szabad még megemlíteni

sem. Egy más között sem beszéltünk róla. A terapeutám szerint mindenki van agresszió, és nem kell az agressziótól félni, hasznos dolog az. A te agressziód is biztosan hasznos dolog, néha hasznos üvöltetni egy nagyot, amikor egy csapat ember szanaszét húz, vagy marakodni kezd. Szükséged volt a haragodra, stratégiai erőforrás volt. De mit szolgál családon belül? Amikor bulimiás voltam, rám törted a fürdőszobaajtót, ahová elmentem hányni. Nem akartad, hogy bulimiás legyek. Úgy érezted, ha leüvöltöd a fejem, akkor abbahagyom? Úgy érezted, hogy frusztráló módon akadályozom a családi ebéd békés elköltését? Hogy szabotálok? Jól érezted, minden bizonnyal szabotáltam valamit. Mit szabotál az, aki megeszi a családi ebédet, és aztán kihányja? Általában az életet? A családot? „Az a fontos számomra, mondd, ha hidakat tudunk teremteni a között a vakság és nyomorúság között, ahogyan élünk, és az öröm között, hogy meglátjuk és ki tudjuk fejezni, hogy hogy élünk. Élsz valahol, a homályban, és egyszer csak megkapod azt a képességet, hogy élesre állítsd a képet, és mindent világosan látsz.” Ezt mondd a videóban, amit olyan sokáig nem bírtam megnézni. A Friderikusz-interjúban kifejezem, hogy agresszív voltál. Te megütödsz. Nem ismered magadra. Vajon nem ugyanígy ütödték meg a nézőitek, amikor az előadásaitokban szereptel vagy gúnyosan kipellengéreztetek őket? Nem vagy éppolyan esendő, mint a vidéki kisvárosi néző, aki nem szívesen hall a saját korlátairól? Lacan azt írja, hogy az apa vágyának semmi sem szabhat határt. A te akarotodnak nem voltak határai, ha valaki határt akart szabni, felöklelted. Az akarotod útjában álltam, amikor kidobtál a közös lakásunkból.

Ígértél valamit, de nem akartad betartani az ígéreteidet. Ezért haragudtál rám, mert nekem ígérted, tehát logikus, hogy én állok az akaratod útjában. Sötét ostobaság és rosszindulat sugárzik belőled – ezt mondtad, még az üvöltözés elején. Sötét ostobaság és rosszindulat. Gyerekként még elhittem volna. El is hittem, sokszor. Most, hogy ilyen elesett vagy, számonkérhetném. Hogy is volt ez? Mit is mondtál? Miért is mondtad? De nem teszem szóvá. Úgysem emlékszel rá. Kitörlöd és újjászületsz, szelíden, mint a bárány.

Jönnek kötözni. Jönnek takarítani. Jönnek számlákat befizetni. Ha egyedül kéne csinálnom, megőrülnék, megszakadnék. Hogy csinálják azok, akik egyedül vannak? Micsoda vircsaft ez a megöregedés, amiben más országokból érkező, alulfizetett, középkorú nők elviselik egy hanyatló test összes gusztustalanságát, és ezért a társadalom némileg lenézi őket? Óvatosan megpendítem, hogy otthonba is mehetnél. Nem. Nem erős a nem, inkább panaszos. A panaszos nemnek nehezebb ellenállni. Nem. Van otthonod. Akkor legalább rendeljünk egy emelőgépet, amivel egy ember is vissza tud tenni az ágyba, ha megint elesel. Felhívom az önkormányzatot, küldjenek embert, aki éjszaka ügyel. Ha veszünk emelőgépet, ezek az éjszakai csodálatos emberek, ezek a nővérek, akik naponta kötöznek, fürdetnek és adagolják a gyógyszereidet, nem kerülnének ugyanabba a képtelen helyzetbe, amibe én lassan már hetente. Túl nagy a tested, nem bírom el. Megnézzük az emelőgépet előlről-hátulról, de ellene döntesz. Nem tudom, miért. Előfizetsz ehelyett egy riasztószolgáta-

tást: kapsz egy nagy gombot, ha megnyomod, segítség jön. Legalábbis mi így értjük. Nem akarsz otthonba menni, de nem akarod azt sem, hogy egy éjszakás nővér fel tudjon emelni. Lehetetlen alak vagy. Bosszankodom.*

* Abban nőttél fel, hogy a férfiakat kiszolgálják. Anyádban volt erő, de ezt nem fordította szembe se a férjével, se veled. Szolgálni akart. Ezt tanulta talán már otthon is. Anyám néha nevetgélt azon, hogy úgy jöttél a házasságba, hogy a kenyeret se kented meg soha. Nem elvártad, nem követelted, hanem természetesnek vetted. Voltak erős nők a családban, akik megoldották a kibombázást, akik átvontatták a fronton két szánkóra kötve a kicsiket, akik dolgoztak akkor is, amikor a férfiak nem, nők, akik elmentek a város végére húst szerezni a gyerekeknek, de egyiküknek se jutott eszébe fellázadni. Az apa a családfő. Gyermekekében megtestesül büszkesége és reménye, ezért a gyermek legyen tökéletes. Az anya gondoskodik a gyermek tökéletességéről, az ő feladata a palánta rendszeres ápolása. Ha a gyermek, mint mi a húgommal, hervadozik, halódik, az nem a családfő felelőssége. A családfő felelőssége, hogy a világban helytálljon, az ellenségeket elűzze, és a területet megvédje. Néha úgy gondolok rád, mint egy őszülő hegyi gorillára. Még te vagy a vezető, de a fiatalok már szemtelenek. Egy hegyi gorilla akkor veszti el vezető szerepét, amikor nem bünteti meg a szemtelenkedő fiatait. És ha elvesztette a vezetést, akkor hamarosan meg is hal. Ez a szürke hátú hegyi gorilla története. Vannak aztán az alárendelt férfiak, akik lesik az alkalmat, hogy megbuktat-

hassák a vezért, vagy csak eltengődnek a peremen, se kint-se bent. Te nem voltál ilyen alárendelt férfi. Te vezetőnek születted, annak nevelt anyád, amikor megkente a kenyeredet, hogy fontosabb kérdésekkel foglalkozhass addig is. Mindig voltak, akik kiszolgáltak. Szeretettel szolgáltak ki. Meg is fizetted őket, de nem ez volt a lényeg. Elköteleződtek melletted, talán néha panaszkodtak rád, de fel lehetett őket hívni este 9-kor is, meg lehetett őket kérni szinte bármire. Azok közt, akik kiszolgáltak, többségben voltak a nők. Voltak azért férfiak is. Nem nőttél nagyra, bár most számomra túl nagy a tested, nem vagy éppen hústorony. Ezért domináns hímként ki kell pótolnod energiával, ami a fizikumodból hiányzik. Az energiát pedig táplálni kell. Kétféle állapotod van: táplálsz, gyűjtöd az energiát, ilyenkor csöndben vagy és visszahúzódsz, és aztán kiadod magadból, mintha lángot fújnal. Megértelek, én is ilyen vagyok, vissza kell húzódnom, hogy néha kimehessek a világba és hatékonyan cselekedhessek. Amikor visszahúzódsz, ápolásra tartasz igényt; bár megtanultál egyedül is boldogulni, miután anyám meghalt. Ápolók kellenek tehát az életedbe, én is egy ápoló vagyok most, miközben örööm még a gyerek szerepét is, de már csak halványan, nyomokban. Hálás vagy az ápolásért. Amikor egy nő ápol egy elesett férfit, akkor szerinted egyensúlyban van a világ. Nem kell változtatni rajta. Biztosan már apád is így érezte, amikor anyád meglátogatta őt Pretoriában. A halála előtt néhány évvel kiutazott hozzá. Apád nem akarta visszaengedni. Pisztolyt fogott rá. Bezárta egy szobába. Ez volt anyád lázadása: kimászott az ablakon, és egy ott szerzett barátnő segítségével vett magának

2021. szeptember 3.

repülőjegyet haza. Te fontosabb voltál neki, mint apád, és Magyarországon érezte magát otthon. A szürreális részletek ellenére nem lett végső összeveszés a dologból, mert apád csak a férfiaktól elvárható módon viselkedett. A nő megoldja, a férfi megteremti a helyzetet. 1975-ben halt meg, magányosan, visszavonulva, nem engedett magához senkit, „feketéket főleg nem”. A hamvaiért anyád kiment megint Dél-Afrikába, és hazacsempészte a repülőt.

A születésnapod. Boldog születésnapot, mondom. Áh, mondd, és egy elhárító mozdulatot teszel. Az ágyon ülsz. Mostanában vagy az ágyon, ülsz, vagy a fotelben, de a fotelből nehéz felkelni. Nekem nem, de te alig tudsz felállni. Szeretted ezt a fotelt. Lebomlóban van az oldaláról a műbőr, de amúgy impozáns darab, hatalmas, egy nagy testet is el tud nyelni. Ezért aztán nem tudsz felkelni belőle. Le kéne cserélni. Sokáig keresgélek az interneten. Mutogatom neked a fotelokat. Némelyikkel az a baj, hogy nem lehet a magasságát állítani. Némelyiknek túl nagy az ülésmélysége. Miért nem lehet odaírni egy fotel mellé: mozgásában korlátozott egyén számára nem ajánlott! Számolgotok. Ha itt 43 centi, ott pedig 75, akkor éppen fel tudnál állni belőle. Persze kell karfa, hogy felhúzd magad. Ne legyen görgője, mert akkor elgurul, amint próbálsz lassan beleereszteni a tested, vagy kikászálódni belőle, egy erős lökő mozdulattal. Egymillióféle fotel van. Az ár nem számít, azt mondd, de azért én azt is figyelembe veszem. Egyetlen fotel felel meg végül a kritériumoknak. Hogy szép legyen, arra nem

ügyelünk, én, mint a te szemed, nem nézem a szépséget, legyen funkcionális, örüljünk annak. Sosem érdekelt téged a mindennapok esztétikuma. Antitalentum vagy a lakberendezésben. Rémesen öltözködsz. A művészet érdekelt, ami szerinted egészen más. Nem a szépség a lényege.

Végül megtalálom. Egy szürke forgós fotel. Állítható magassággal. Kisebb ülésmélységgel. Egy öregembernek, aki nem tud felállni, talán jó lesz. Amikor a múltkor nem tudtál kiszállni a székéből, fel kellett hívnod az unokaöcsémét, hogy húzzon ki. Ezt próbáljuk megelőzni. Hogy ugráltatni kelljen a rokonokat. Megrendeljük a fotelt. Két hét múlva meg is érkezik, de nem szeretted. Nem ülsz benne. Azontúl az ágy szélén ülsz mindig, féloldalasan fordulva a tévé felé. A Euronews megy, vagy a snooker.*

* A művészet! Valami egészen másról van szó, nem arról, hogy valami esztétikus. Számodra érdektelenek a szép dolgok, kivéve persze a nőket. Az egész kantianus esztétikai hagyományt elutasítod, bár nem tanultál mélyebben filozófiát. Én tanultam. Szerinted a művészet nem érdek nélküli tetszés kérdése, mint Kant mondta. Egyáltalán nincs köze a tetszéshez. A művészet az emberiség öntudata. Ezt Lukácstól tanultad, de Lukács is tanulta, Hegeltől. Hegel találta ki. A temetéseden mondta egy színész, hogy míg te voltál a főnök, művészetet csináltak a színházban, amióta átvette a város

által kinevezett igazgató, azóta tetszésre játszanak. Tapsra. És nehezen viseli. Utáltad ezt a színházi hagyományt, utáltál minden hatásvadászatot, a deklamálást, a szereplést, a kacsintást. Az előadás egészének kellett hatnia, még ha elhelyeztetek is benne néhány poént, amit a közönség közvetlenül elérhetett. Az előadás egésze közvetít valamit arról a nyomorúságról, ami az életünk, hogy élessé váljék a kép, és ráismerhessünk önmagunkra. A színház neked tükör volt, még az operettekbe is bele akartatok vinni valamit túl a szórakoztatáson. Brechtet szeretted és Bulgakovot, a politizáló színházat, és ezt félre is magyarázták, a pártközpontból gyakran vádoltak azzal, hogy szándékosan valamilyen politikai szituációra rendeztek rá egy előadást, hogy a *III. Richárd*-ban Richmond úgy jön be, mint Jaruzelski Lengyelországban a szükségállapot kihirdetése után 1981-ben. Kikérted magadnak. Elmagyaráztad az aktuális elvtársnak, hogy a *III. Richárd* a hatalom természetéről szól, és az ambíció természetéről, és természetesen nem visel Jaruzelski-szemüveget Kósa Béla, amikor bejön Richmondként. Elhitték neked. Azt is elhitték, hogy a *Marat halála*-előadásban csak azért van a Corvin köz fotója a díszleten, mert a rendező, Ács Jani ott lakik. Az illetékes elvtársak szerintem nem az igazságot akarták hallani, hanem plauzibilis tagadhatóságot szerettek volna. Ha tőlük megkérdeznék a lengyel vagy a szovjet elvtársak, vagy a baloldali kemény mag, akkor legyen mit mondani. Politikai színházként lettek mégis számontartva. A színház, amelyik mer. Amelyik nem fél kimondani dolgokat. Amelyik kitapogtatja a valóság szerkezetét, lekapargatja az illúziót. Jó színházat akartatok csinálni, de a jó színházat nem lehet teljesen politikamentessé tenni. Ezt elfogadták a

pártemberek. Hogy ellenőrizzenek titeket, bekérették nemcsak az évadtervet és a szöveggönyveket, de még a rendezői koncepciót is. Nem hiszem, hogy a világtörténelemben sok olyan hatalom akadt, amely ilyen mélységben szabályozni akarta a csepűragóit. A színház fontosnak ítélték, és ezért a színházi emberek fontosnak érezhették magukat. A rendszerváltással megjelent egy másik elképzelés, amelyet addig az Emberiséget, a Nembeliséget szolgáló művészet marxista képe háttérbe szorított. A másik elképzelés szerint a színház igenis a közönség szórakoztatása. A közönség a megrendelő, kifizeti és megkapja az élményt, amelytől azt várja, hogy vidámabb és kipihentebb lesz, és hogy csinos ruhában forgolódhat a szünetben a városi színház más fontos látogatói között. Hogy az előadás show is, ezt elfogadtad, ez volt a szakma benne, megcsinálni úgy, hogy összeálljon, guruljon, működjenek a képek és a poénok. Amikor támadtak, mert úgy vélték, túl nagy hatalmad van, ide vonultál vissza: ez szakma. Valójában soha nem a szakma volt egyedül fontos. A művészet igazságot hordoz. Világot ábrázol. Ezt mondod Petrinek egy interjúdban nem sokkal a rendszerváltás után. Ezt a világot, ezt az igazságot a rendezői szem és agy teremti meg, bár a színész viszi a színpadon. Rendezői színháznak nevezték, néha kritikai éllel, amit csináltatok. Nem szívesen vállaltad ezt, de ebben az interjúban kimondtad: a világteremtéshez kell egy központi intellektus. Nem tudok színházat nézni mostanában. Vagy hamisságot és pózolást, vagy üres show-t látok, máskor hiányolom a mondanivalót, az előadás élet. Elrontottad nekem a színház élményét. Soha nem lesz semmi-ben örömöm, ami nem felfokozott, beszippantó játék, politikai éllel, de az általános emberi tragédiáról való üzenettel. Minden más unalmas.

2021. szeptember 8.

Azt terveztük, hogy lesz születésnap bulid. Eljönnek a barátaid. 80 éves vagy, ezt már meg lehet ünnepelni. Végül lemondod. Azt kérdezem, miért, de csak a vállad vonod meg. „Fáradt vagyok.” Egyszerre érzek kétségbeesést és rezignáltságot.

A 70-et megünnepeltük. Lecsaltalak Kaposvárra, és ott a színházban az egykori színészeid és rendezőid másfél órás műsort adtak a tiszteletedre. Nagyon meghatódtál. Nem értetted, miért kapsz egy súlyos kulcsokból álló kulcscsomót ajándékba. Ezt vágta hozzá, mondják a színészek. Én hozzátok vágtam? – csodálkozol. – Hozzátok vágtam? Nem emlékszem.

Kora este érkezünk, estére már nagyon be-rúgsz. Fenyegető pillantásokat vetsz arra a fiúra, aki egy másik asztalhoz húz engem, és ott arról beszél, hogy mennyire szörnyeteg ember vagy. Meghallgatom. Nem mondok semmit, csak visszaülök a te asztalodhoz és felvetem, hogy aludni kéne. Még nem akarsz aludni. Lassan elszívárognak az emberek. Emberek, akik szerettek. Néha biztos utáltak is, de most azért gyűltek össze,

mert szerettek. Kivéve a fiút a másik asztalnál. Ő gyűlölt.

Hajnalban indulunk vissza. Még mindig nagyon részeg vagy. Arra gondolok, hogy ha most meghalunk egy balesetben, szép halálad lesz. Én pedig veled halok, ami teljesen logikus. Ahogy annak idején mondtad, amikor Berlinbe repültünk: ha ez a repülő lezuhan, a mi fajtánknak vége lesz. Még nem volt gyerekem. Mi az, hogy a mi fajtánk? Ezen gondolkodtam. Ezen gondolkodom azóta is. A mi fajtánk?*

* Mi felvilágosult emberek vagyunk, nem hiszünk a vérben, kivéve, amikor hiszünk benne. Én a te lányod vagyok, így osztották fel anyád és anyám anyja az unokákat egymás között. A húgom anyám lánya. Ez a felosztás annyira magától értetődő, hogy soha nem kérdőjelezzük meg. Apád már születésem azzal ünnepelte, hogy „megjött a kis hercegnő”. Kétéves koromban felsőbbrendűnek nyilvánítottatok a szellemi képességeimet minden más kétéveséhez képest. Te zseni vagy, annak vártak és annak akartak. Ezért nekem is zseninek kell lennem, annak akarsz és annak vársz. Jaj, ha mégsem tudom szolgáltatni a bizonyítékot. Egész életemben versényt futok az elvárásaidal, és sosem nyerek, mert mozog a célpont. Jól tanulni nem elég, iskolai versenyt nyerni nem elég, tévében szerepelni nem elég, könyvet írni nem elég, semmi nem elég érdekes ahhoz képest, amit vársz tőlem. Ez az elvárás nincs megfogalmazva, csak néha elejtve, mintegy véletlenül. Beszélgethetnénk erről is. Tőled

azt várták, hogy a család ragyogó csillaga legyél, feltaláló vegyészmérnök, biztos még a Nobel-díj sem volt távol apád felfokozott elvárásaitól. De ha már színházat akarsz csinálni, akkor legyél abban világhírű, legyél abban zseni. Te sem bizonyultál zseninek és én sem. Milyen érzés ezzel élni? Valami mindig hiányzik belől, valami biztonságérzet, hogy nem vagyunk impozitorok, hogy nem csak tesszük magunkat, hanem tényleg. Tényleg, igazából az vagyunk, akinek akartak. Igazából megváltjuk a családot, és besorolunk a történelembe. Nemcsak apádban volt ez az ambíció, anyádban és anyád családjában legalább annyira. Hirtelen egy parasztlány gyerekéből is lehetett értelmiségi, csúcsértelmiségi, hatalommal rendelkező ember. Akire mindig úgy gondolhatunk, hogy a miénk. A terapeutám szerint egy gyereknek jár a szeretet mindenféle teljesítménytől függetlenül. A terapeutám szerint engem megfosztottak valamitől, valami fontostól. De látom ám, hogy téged is megfosztottak, és talán, ki tudja, hány nemzedékre megy még vissza ez a történet, talán már apád is herceg volt, titkos herceg, aki egyszer elfoglalja trónját. Mindenki a következő nemzedéktől vár valamit, én is várom a teljesítményt a következő nemzedéktől, és mindaddig aggódok, míg a fiam meg nem szerzi a doktori fokozatát. Téged a címek nem vonzottak. Nem érdekelt önmagáért a hatalom, bármennyire elterjedt is rólad, hogy mindent uralni akarsz. Te nagy művész akartál lenni, mint Néró, akinek előadást szenteltél Kosztolányi nyomán. És nem lettél nagy művész. Voltak mások, jobbak nálad. Jó szakember lettél, becsületes, de nem kirobbanó. Rendeztél jó előadásokat, de nem a leghíresebbeket, nem azokat, amikért szétverték a Vígyszín-

háza a pesti nézők, nem azokat, amiket külföldi díjakkal honoráltak. Milyen érzés ez? Milyen érzés ezzel élni? Nem voltál féltékeny. El tudtad fogadni mások tehetségét. Be tudtad építeni mások tehetségét. Egy darabig, aztán valahol meghúztál egy vonalat, és azon túl már csak néhány tanítványod tehetségét ismerted el. A feltörekvőket nem. Visszahúzódtál a szakmától, már nem lángolt benned az az akarás, mint a hatvanas évek végén, amikor mindent fel lehetett áldozni azért, hogy jó színház szülessen. Mindent feláldoztál, minket legalábbis feláldoztál, és művészként egyénileg mégsem alkottál kiemelkedőt. Milyen érzés? Milyen érzés? Nem beszélünk erről. Ha alkottál valami kiemelkedőt, az a színház maga. A színház negyven éve. Ez igazolná az áldozatot? Erről sem beszélünk. A véred vagyok, de amikor a győztes OKTV-dolgozatom elkérted, azt mondtad, unalmas, és letetted. Nem voltál kíváncsi rám igazán. A verseimet anyám olvasgatta, anyám ápolta a teljesítményemet, neked nem volt más dolgod, mint az elvárás közvetítése: légy tehetséges. Bármiben, valamiben, de abban nagyon. Én megpróbáltam, bármiben, valamiben, de semmiben nem lettem kiemelkedő. Kis csalódottsággal vetted tudomásul. Csalódtál vajon magadban is? Azóta, a 69-es szilveszter óta, te vagy a családban a szörnyeteg. Ezért én vagyok a kis szörnyeteg. A tehetséges szörnyetegek, ez a mi fajtánk. Akiik végső soron talán nem olyan nagyon tehetségesek, de talán nem is olyan nagyon szörnyetegek, mint a családi legenda tartja.

Az egyetemen vagyok, amikor felhívsz. Óra közben cseng, először elutasítom a hívást, de aztán gyorsan szünetet rendelek, és visszahívlak. – Ide kell jönnöd, drágám – mondd kicsit elvékonyodott hangon –, nem tudok kiszállni a kádból. Nem tudom, mit csináljak. Nem megy. Itt ülök már egy órája. – Hívok egy taxit – felelem –, 40 perc és ott leszek, kibírod még 40 percig? – Ha egy órát kibírtam, akkor negyven percet már könnyedén – közlöd olyan hangon, amelyben van még valami a régi iróniából. Szélnek eresztetem a gyerekeket, az esti órára, úgy számolom, visszaérek, így azt nem mondom le, csak szólok az intézetben, hogy ha esetleg késnek, várjanak meg. Közben megjön a taxi. Azon gondolkodom, hogy ott ül az apám meztelenül egy kádban másfél órája. Másfél órája ül meztelenül, és tehetetlen. Nem tud tisztálkodni. A zuhanyozóba kéne mennie, gondolom, nem a kádba. De megszokta a kádat. Ott szokott fürdeni. Most már nincs a megszokásnak jelentősége. Ott kell fürdenie, ahol tud. Ahonnan ki tud szállni. Hogy ne üljön ott meztelenül órákig, míg valaki kiszabadítja.

A lakás szerencsére nyitva van, mert kulcs nincs nálam. A kádban ülsz. Azt hiszem, még soha nem láttalak meztelenül. 54 évet éltem le úgy, hogy nem láttam az apám faszát. Most megint történik valami megrendítően új. A meztelen apám. Nem egyszerű kisegíteni a kádból, próbálom megemelni a térded, a combod, hogy a kávét át tudd lépni. Mintha egy babát mozgatnék, csak ennek a babának hatalmas testé van, kétszer akkora, mint én magam. Babázok veled.

Becsoszogunk a szobába. Azt mondd, most én gondoskodom rólad, ahogy te gondoskodtál rólam, amikor kisbaba voltam. Elnyelem a keserű választ. Nem válaszolok. Merev karokkal próbálom felhúzni rád a pizsamád. Az egész testem merev. Te gondoskodtál rólam? Erről volna mit beszélni. De nem beszélek.*

* A terapeutám szerint remek ötlet, hogy úgy írok könyvet, hogy a vonal alatt azt írom, amiről a vonal fölött nem tudunk beszélni. A terapeutám egyenesen azt szeretné, ha a vonal alatti szövegeket elvinném neki, hogy hozzáférhessen végre a tudatalattimhoz. A terapeutám szerint minden lány szerelmes az apjába, bár nem kell ezt nagyon vulgárfreudistán érteni. De mégis. Azt akarja, találjam meg az irántad való szerelmemet és az abban való csalódottságot, és akkor majd tudok gyászolni. Tagadok. Nem érzek semmit. Nincs irántad való szerelem, csak a félelem,

a félelem az agressziótól és a félelem az elvárásoktól. Eleinte talán még volt szerelem is, elismerem. Eleinte talán reménykedtem. De amikor hozzád vágtam két gumikarikát mérgemben négyévesen, és te örökre megsértődöttél, annyira örökre, hogy még másnap sem fogadtad el alázatos közeledésemet, és elutasítottad az anyám közvetítésével küldött neked szóló rajzokat, akkor letettem róla. Elérhetetlen voltál.

Nem mintha nem lettél volna fogékony néhány közös programra. Rendkívül ambiciózus várépítő voltál, emlékszem egy egész napos munkát igénylő, roppant komplex bástyarendszerre a péceli udvar homokozójában. A tökéletességre törekedtél, tekintet nélkül arra, hogy elmossa-e még aznap este a vihar. Sci-fivel is hozzád lehetett férközni. A kerületi gyerekkönyvtárból kivettem Lem műveit, te pedig megvetted az összes *Galaktikát*, és cserélgettük egymás között. Nem mélyültünk el alaposabb elemzésben, inkább egy fél szóval adtuk a másik tudtára, hogy megéri az időt arra a könyvre fordítani. Nna, ez jó. Ezt tanultam tőled. Ami jó, az jó. Azóta is kitartok mellette. Tekintet nélkül az elvárásokra és a kategóriákra, ami jó, az jó.

Magad mellé vettél rendezőasszisztensnek is, több nyári projektben, sőt egyszer Budapesten is. Nepotizmus volt, de nem orroltak meg miatta a színháziaik, mert velem ugyanúgy üvöltöttél, ha valami nem volt, nem úgy volt, vagy nem úgy kellett volna lennie, mint mindenki mással.

A halálod után két évet kellett várnom, hogy a félelmet legyőzze a szeretet. Két évig olvastam a drámákat, amiket megrendeztél – kösz a *Bíborszígetért*, és Genet *A balkonjáért*, sosem jutott volna eszembe

2021. szeptember 15.

Kipakolom az egyik szekrényed, hogy el tudjuk tenni a számlákat. A szekrényben rétegződik az idő: ami egy fiókba belekerült, az benne marad, csak a tetejére halmozod az újabb dolgokat. Egy idő után kicsordulnak a fiókból. Az egyik fiók mélyén fényképeket találok.

Egy nagyobb borítékba dobált képek, nem látszik benne rendszer. Rendet kéne rakni – mondom neked. Rendet kéne rakni – ismétled meg. Tudjuk, hogy nem fogunk rendet rakni, de azért mindig elhitetjük magunkkal, hogy majd egyszer valamit kezdeni fogunk ezzel a sok papírral, ezekkel a dátumozatlan fényképekkel, amelyeken néha fel sem ismerjük a szereplőket.

Az egyik képen anyám van, nagyon fiatalon. Szexi, és tudja magáról, hogy szexi. Pózol egy kicsit. Ezen kivételesen van dátum: 1957. Egy balatoni hajó fedélzetén készült a kép, fehér, húzott fürdőruhában feszít. Megmutatom neked. Szexi volt, igaz? Sóhajtasz, nagy átéléssel. Gyönyörű volt, mondod. Az a gyönyörű melle! És a fitos orra! Hogy harcoltam érte! – mondod. Kivel harcoltál? A Bálint Pistával, vágod rá

magamtól elolvasni. Két évig kerestem, vajon mire figyeltél Brechnél, próbáltam hiányos emlékeimből felidézni, hol volt az előadás hangsúlya. Közszerelő voltál, az irataidat a Színháztörténeti Intézetnek adományoztuk, az interneten számtalan kritikát találni rólad és interjút veled. Kutatási feladatként fogtam fel. Megnéztem, hol fordulsz elő az MSZMP Somogy megyei irataiban. Feltúrtam anyám levelesdobozát. Kevés papírt őriztél meg, személyeset egyáltalán nem, de a visszavert fényből vetült rád is. Lassan, két év alatt, egészen megkedveltelek. Csak az arroganciád idegesít.

rögtön. A Bálint Istvánnal. Ők is a társasághoz tartoztak, anyám tágabb művész baráti köréhez. Akkoriban a Bálint Pisti még csak egy kamasz volt, később költő lett. Nem mondod, amiről Bálint István a leginkább híres, hogy avantgárd lakásszínházat csinált a hetvenes években, míg ki nem utasították az országból, s aztán folytatta New Yorkban Squat Színház néven. Az avantgárd téged nem nagyon érdekel, bár több avantgárd képzőművész dolgozott a színházban a kezéd alatt.

A Bálint Pisti elől a Balaton partján hódítottam el anyádat – mondod a véglegesség hangsúlyával. – Majdnem belefulladtam a tóba, annyira ígykeztem férfiasnak mutatkozni. És győztem.*

* A szerelmetek a sajmeggyszedésen kezdődött, ezt mesélted egyszer. A Barta Éva köréhez (alkalmazottai közé) tartozó társaság kirándulása lehetett ez, a két nagyanyám részvételével, akik vitték a kamasz gyerekeiket. Anyám szépsége lenyűgözött téged. Ez furcsa gondolat, mert én sosem láttam különösebben szépnek, bár sok férfiismerőse tekintette szexszimbólumnak. Kisugárzása volt, mint a fényképen is, tudja, hogy csinos, és csábítani akar, de közben valahogy ártatlan marad. Az egymásnak írt leveleitekben folytonos és kölcsönös féltékenységről számoltok be egymásnak, különös nyíltsággal. Régimódi szerelemnek tetszik, benne van a birtoklás vágya és a kiszolgáltatottság a szexuális vonzódásnak, nem átgondolt, választott

kapcsolat, inkább végzetes. Mondhatjuk így, végzetes volt a szerelmetek. Míndig csodálkoztam, miért nem váltok el, pedig látnom kellett volna, amit persze egy gyerek nehezen lát, hogy halálos szerelem köt titeket össze, és véd- és dacszövetség, mert a szerelem miatt dacolnotok kellett anyáitokkal. Amikor eljegyezted anyámat, az alkalmat megünneplendő berúgtatok, és otthon a társbérletben elaludtál ruhástul az ágyon, anyád így vette észre a karikagyűrűt, amit egyébként a továbbiakban többnyire nem viseltél. Örjögött. Hogy pontosan mi volt a kifogása anyám ellen, nem tudom, de ezzel ért véget a barátság a két nagyanyám között. Az egyik gyereke elszedte a másik gyerekét, és viszont. A leválási szándék végleges kinyilvánítása büntetést érdemelt. Anyád nem volt agresszív, azzal büntetett, hogy panaszkodott és kifogásolta a döntéseidet. Anyám anyja tulajdonképpen kedvelt téged, de a házasságot korainak tartotta. 22 éves voltál, anyám pedig 21. Én is korainak tartanám. Másfelől ekkor már három éve együtt jártatok. Felkészülhettek volna az örömannyák. Nem készültek fel.

2021. szeptember 20.

Libamáját akarsz enni. Pontosabban azt akarod, hogy süssek le neked libamáját, amiből egyszersmind meg is vendégnél engem – nem akármi-vel: libamájjal! A titkárnőd beszerzi a libamáját, és a hájat hozzá, receptet is kínál, de én inkább az internetnek hiszek.

Megolvasztom a hájat, és aztán bátran belehelyezem a májakat. Nagyon félek, hogy túl fogom sütni, vagy ellenkezőleg, nem sütöm meg eléggé, de el kell fogadnom, hogy minden első próbálkozás hibákkal terhelt, meg kell bocsánatom magamnak. A konyhában sürgölődöm, míg te az ágyadon ülsz és vársz: várod, hogy történjen valami, hogy megsüljön a libamáj.

Végül úgy döntök, hogy tovább sütni felelőtlenység volna, kihalászom a májakat, leöntöm a zsírral az üvegedényben, abban, amelyikben a karácsonyi rakott krumplit szoktuk csinálni. Nálunk ez van karácsonykor. Néhány óra alatt megdermed a zsír, sütök neked hozzá pirítóst. Rosszkedvűen veszed tudomásul, hogy én nem akarok enni belőle – ez lett volna a lényeg! a közös családi lakoma! –, de elfogadod, hogy majd

később, hiszen eláll. Megnézem a hűtőt, elfér-e benne a jénai. Teli van felbontott csomagolású sajttal, némelyik már túl van az ehetőség határán, megkeményedett a széle vagy vékony réteg penész jelent meg az egyik sarkában. Kidobhatom ezeket, ugye? kérdezem tőled, mire bólintasz, persze, drágám.

Kiürítem a hűtőt, és nagyon fáj a szívem. Hagyok neked két kiló libamáját, ami szintén itt fog megrohadni, hacsak nem tudod meggyőzni az összes fennmaradó családtagot, hogy vigyen belőle. Az összes fennmaradó családtag fele vegetáriánus, ezért a meggyőzésük nem tűnik járható útnak. Talán ha valaki mást meghívna. Talán ha volnának barátaid. Talán ha kapcsolatban maradtak volna tanítványaiddal. Miért nem maradtál kapcsolatban?*

* A dobozokat kipakoltam. Az egyikben anyád holmijaira bukkantam, és egy levélre, 1963-ból, amelyet Pretoriából írt neked. Apádról szól, humoros hangvételű. „Reggel 6-kor kelünk, elkészítem a reggelit – becsomagolom a sandwicheket és 7-kor Apsi elmegy. Rendes leszek – német és angol újságokat, könyveket próbálok olvasni – kigondolom, mit főzök ebédre. Súlyponti kérdés az evés. Apsi háztartásában tömegével találtam a konzerveket (főzelék – hús – gyümölcs), zöldborsóból pld. 13 darab, paprikából 30-35 félkilós csomagok, 4 db szalonna és sonkacsomagok – saj-

tok tömkelege – megkezdett ¼ kg-os tea csomag vagy 5 féle. A jégszekrény is zsúfolásig tele nagyrészt megromlott és meg sem kezdett élelmiszerrel. Apsi megvásárolta – eltette – többé hozzá sem nyúlt. Nem is kellett volna beszámolnia arról, hogy 1 éve már úgyszólván semmit enni és aludni napokon át nem tudott, csontjain már csak az idegszálak élnek. Mióta itt vagyok, kezd újra emberi formát ölteni – már jól eszik és alszik. Úgy gondolom, Apsinak nem volt tehetsége sem egészségesen, sem szépen, de drágán élni. Kijövelelem tiszteletére vásárolt pld. egy »Bosch« háztartási gépet. Ez a gép kezdve a kávéőrléstől a tészta dagasztáson át a gyümölcs mixerig. Gyönyörű, mint egy álom – de egy alkatrész doboz eltűnt a költözködéskor és hála Istennek nem kell használnom (legfeljebb gyümölcslé készítéséhez) – mert ez hasznos egy nagyobb családnak, de nem két ember számára. De persze én is hangosan sajnálom. Múlt napokban örömmel hoz haza egy dobozos acél mérőlécet, hogy a szobák nagyságát lemérhessem. Kacatjai rendezése közben 2 db-ot találtam ilyen, öngyújtót 5-öt, szerzőszámokat mindenből több példányt.” Mintha rólad írta volna és mintha rólam írta volna. Megvesszük, biztos, ami biztos, mindig újra és újra megvesszük azt a holmit, a mérőlécet vagy a cipőkanalat, amiről úgy érezzük, egyszer szükség lehet rá, aztán elsüllyesztjük valahol a többi kacat közé. Ki gondolta, hogy az élelmiszerhez, a tárgyakhoz és a pénzhez való viszonyt is lehet genetikailag örökíteni?

Ha Andaxint tudnék szerezni neked, akkor nem innál, ezt mondd. Szemérmesen teszed ezt a vállalást, az ivásról mindig óvatosan beszélünk. Én enyhe nyomást gyakorlok, különösen a whisky ellen, te pedig ártatlan képet vágsz, és azt mondd, hogy de hát muszáj, vagy azt, hogy valami öröme legyen azért az embernek. Ezt most jelentős előrelépésnek érzem, és rögtön nekifogok Andaxint keresni. Írok a pszichiáternek – nem tudod, hogy járok pszichiáterhez, hivatalosan sosem beszélünk erről, valahogy mégis tudod, legalábbis nem lepődsz meg rajta –, de mire visszaír, megtalálom a rossz hírt. Nincs Andaxin. Kivonták a forgalomból. Ígérek neked másfajta nyugtatót, hozok otthonról Xanaxot vagy Rivotrilt, hátha azzal is boldogulsz.

Mindig megkínálsz a borral. Szeretnéd, ha innék veled egy pohárkát. Olyan barátságos dolog volna, gondolom, elfogadása annak a ténynek, hogy te is iszol. De én nem iszom, szigorúan, mereven antialkoholista lettem, annak neveltél. Azzal neveltél annak, hogy láttam, anyám elől az ablakba dugdosod a borosüvege-

ket, elrejtetted őket, hogy letagadhasd. Egyébként sem ihatok, olyan gyógyszereket szedsz, amelyek nem férnek össze az itallal. Egy álomszerű képben látom, ahogy egy Rivotril-felhőn ülve végigcsinálod a napot, de aztán nem lesz ebből se semmi. Az alkohol a szerelem. Anyám halála után megkönnyültél volna, de te az alkoholt választottad. Az alkohol a társad.*

* Nem tudom, van-e tudásod arról, hogy engem kezelnek, csak elfojtod, vagy igazán nem tudod. Egyszer, amikor kórházban voltam, a pszichiátrián egy súlyos szuicid krízisben, felhívtál, mert valami problémádat kellett volna megoldani. Kórházban vagyok, mondtam. Te kórházban vagy? csodálkoztál. Kicsit megütődöttél rajta, mintha ellened irányulna. Nem kérdezted ugyanakkor, hogy miért vagyok kórházban, nem ajánlottad fel, hogy meglátogatsz (nem is látogattál meg soha), és azt sem tudakoltad meg, mikor engednek ki. Megelégedtél azzal, hogy most nem vagyok mozgósítható. A kórház nyomasztó hely. Mint a temetések. Temetésekre se jársz, ha teheted, és nyilván ugyanez a helyzet a kórházzal is. Anyámat még látogattad – láttalak az ágya szélén ülni –, de ezt másért nem fogod vállalni. Talán úgy mondanád, semmi kedved hozzá. A gyengeség kellemetlen, a betegség utálatos, nincs kedved közösséget vállalni ilyenkor a másikkal. Épp elég volt anyám mellett végigcsinálni a rákot. Becsületesen küzdöttél, de amikor fel kellett adni a reményt, akkor hazahívtál Amerikából.

2021. szeptember 30.

Már megmértem a cukrod. Nincs mit mondanunk egymásnak. Nézzük a tévét. Amikor HBO-sorozatot nézel, én elfordulok a tévétől, inkább téged nézlek, ahogy az ágy szélén ülsz, és dicséred a kedvenc fiatal színésznődet. Az arcod teljesen ellágyul, amitől szerethetőbb leszel, de kicsit visszataszító is, egy öregember, aki kukkol, egy Zsuzsánnát les a fürdőben. Olyan, mintha nem volna páncélad a női szépséggel szemben: azonnal levesz a lábadról. A nők elsősorban szépek, néha csinosak. A „csinosak” azt jelenti, hogy tetszenek a férfinak, vagyis neked. Ha kedves akarsz lenni velem, azt mondod, milyen szép vagyok, akár még arra is felszólítasz, hogy forduljak körbe, hogy megnézhes hátról is. Nagyon megalázónak érzem ezt ötvenévesen, bár rám nem használod a csinos szót. Én mindig szép vagyok. Szép lehetek, de okos nem, ez jut erről eszembe. És milyen kellemetlen volt, amikor felnőttkoromban is ragaszkodtál hozzá, hogy üljek az öledbe. De nem mondom. Nem mondok semmit, csak összeszedem a koszos

zsebkendőket a szobában, és elindítok egy mo-
sást.*

* Színésznők voltak. Barátod, a színházigazgató mondja így. Színésznők voltak, azok mindig vannak, egy színházban mindenki mindenki. Ez normális. Néhány színésznőről tudok, de amikor egyiküket megkeresem, úgy tesz, mintha nem történt volna semmi. Nem bolygatom. Aki nem akar emlékezni, azt ne kényszerítsük rá. Azért kérdezem színházigazgató barátodat, mert próbálom rekonstruálni, mi történt 1974-ben. Nem tudod, miért lett anyám öngyilkos? – ezt kérdezem színházigazgató barátodtól. Erre mondja: színésznők voltak. Azok mindig vannak. 1974-ben nyolcéves voltam. Kicsit idősebb, mint a fiam akkor, amikor először öngyilkosságot kíséreltem meg. Egyikünk sem valami felelős anya. 1974-ben befagyott a reform lendülete, 1974-ben már túl voltunk a prágai tavasz leverésén, 1974 minden szempontból a béka segge alatti év. Nem sokkal korábban támadták meg a Lukács-tanítvány filozófusokat, amiben érintve voltunk családiról. 1974-nél nem nagyon van lejjebb. 1974-ben a túlélés darabját, a *Kurácsi mamát* rendezted, és Delaney *Egy csepp mézét* a diszfunkcionális családi viszonyokról. De 74-ben csináltad a vicces *Három testőrt* is, és *A konyhát*. A mi családi viszonyaink is diszfunkcionálisak voltak, mégsem tudom, pontosan mi váltotta ki anyám tettét. Nem beszélt róla. Azt mondta, megpróbálta, de ha már megmaradt – megtaláltad, gyorsan kórházba vitték, felvágta a torkát, hogy tudjon lélegezni, egy csó volt benne hetekig –, akkor eldöntötte, hogy jó, akkor élni

fog. De miért próbálta meg? Ezt akarom megtudni. Miért próbálta meg?

„Kórlefolyás: Az igen súlyos comás állapotban felvett beteget intubálás után lavaltuk. Tekintettel az igen felületes, nem kielégítő volumenű spontán légzésre asszisztált, majd kontrollált mesterséges gépi lélegeztetést kellett végezni. IV. 11-én este traheotomia történt. IV. 12-én délutántól a gépről fokozatosan leszoktattuk, IV. 13-án ébredezni kezdett, 14-én estére tudata is feltisztult. IV. 16-án decanülaltuk. Ébredése óta gyakorlatilag láztalan volt. Az enyhe vizeleti panasz háttérében Pyuriát találtunk, melyek miatt tabl. Nitrofurantoin, tabl. és supp. Klion medicatiot kezdtünk el. Intoxicatio tünetek nélkül – suicid szándékaról lemondva – kibocsátjuk.”

Huszonöt éves koromban hallottam először, hogy öngyilkosságot kísérelt meg. Véletlenül köpte el egy barátnője. Amikor rákérdeztem nála, csak a vállát vonogatta. Soha nem volt szó erről a családban. De miért? Ezt akarom tudni. Miért? Azért akarom tudni, mert tudni akarom, mi volt az, amiért otthagyt volna minket. Azért is akarom tudni, mert mindig vágytam rá, hogy tőlem megkérdezzétek. De miért? Miért csináltad? Miért nem akarsz élni?

Nem beszéltek róla és nem kérdeztétek meg. Az öngyilkosság titok, de ha már nem titok, akkor is magánügy. Mindenki kezeli, ahogy tudja. Mindenki azt gondol róla, amit akar. Nincs családi igazság: mindenki egyedül van vele. Én is nagyon egyedül vagyok. 1975-ben anyám kapott egy ösztöndíjat Dániában. Addig te és a nagyanyák gondoskodtatok rólunk. Az első időszak volt, amikor aktív szülőként kellett tel-

2021. október 1.

Az órám megállt – mondod. Régi, öreg kvarcóra, olyan fajta, ami azóta, hogy beszerezted, már többször elavult, aztán újra divatba jött. Emlékszem, amikor vagy húsz éve megvetted, sokat bámultuk az ébresztő funkciót, amely elviselhetetlen élességgel csipogott. Megnézem. Valóban, semmi nem látszik a kijelzőjén. Javítsd meg, drágám, mondod nekem, inkább kérešként, mint parancsként. A szokásos feladatok parancsként érkeznek, a különleges feladatok először kérešként, mindent be kell járatni eleinte. Leveszem az órát, és elindulok vele órát keresni.

Az üzletközpontban az órá megnézi az órát, aztán visszaadja. Ne haragudjon, mondja, de ez nagyon koszos, ilyen állapotban nem tudok benne elemet cserélni. Valóban, az óra hátlapján és a csavarjaiban, ott, ahol a bőröddel érintkezik, bőrtörmelék és piszok gyűlt fel, mintha egy kis adagot elhoztam volna belőled is.

Szégyenkezve visszaveszem az órát, és keresem a megoldást. Az illatszerboltban végül megtalálom: kis alkoholos törlőkendőket, amelyek-

jesítened. Anyám egy barátnőjét hívtad segítségül, és megírtad anyámnak, „ne gondolj rosszra”. Ővele is? Anyám anyjának nagyon elege volt belőled. Azt írta anyámnak, hogy nem hajlandó tovább egy fedél alatt lakni veled. Anyám levelei nem maradtak fenn. Hogy hogyan menedzselte ezt a konfliktust, nem tudom. Lelkesen kóborolt Christianiában, ennyit tudok. Nem rajta voltak a terhek most az egyszer.

kel néhány perc alatt megtisztogatom az órát. Meghatónak érzem, hogy ennyire ragaszkodsz egy régi tárgyhoz – én vettem volna egy új órát. Az órás ezúttal elfogadja.

Amikor visszaviszem neked, és felcsatolom a karodra, elégedetten nézel. Nagyon büszke vagyok magamra. Boldoggá tettelek.*

* Nem tudtam, hogy mi tesz boldoggá és mitől leszel haragos, és ez végtelen szorongással töltött el. Lehetett veled játszani, egész várost építettünk a nagyszoba szőnyegére, westerntörténeteket találtunk ki, és elbáboztuk a kisebb babáinkkal, néha órákig hajlandó voltál ezzel foglalkozni, de ha valami rosszat léptem vagy mondtam, ha túlságosan ragaszkodtam az igazamhoz vagy nyerni szerettem volna, felháborodtan felborítottad az egészset, a szó szoros értelmében, fogtad a szőnyeget, és a várost egy katasztrofális mozdulattal megsemmisítetted. Én is megsemmisültem. Anyámnak szabályai voltak, és igényei, amelyek azt írták elő, hogy kell viselkedni az asztalnál és mikor kell segíteni a házimunkában. A szabályok és igények beláthatóak, még ha az ember igyekszik is kibújni alóluk. Neked haragod volt. Mint egy haragvó Isten, egy Jehova, olyan bűnökért büntetted, amelyekről nem tudtam, hogy elkövettem őket, és a büntetés után hosszú önvizsgálatot kellett tartanom, abban a reményben, hogy kiderül, mit cselekedtem, ami kiváltotta a dühödet. Gyakran nem derült ki. Várni kellett, hogy elmúljon a vihar, sokszor napokat, talán heteket is. A bűntudat mélyen meggyökerezett bennem. Anyám is ápolta, aki az áldozatod volt, ezáltal

az én áldozatom is, és ezt időről időre tudomásomra hozta, és te is tápláltad a dühkitöréseiddel. A büntület nagyon hatékony üzemanyag. Egy életen át kitart. Te elhárítottad, amikor csak lehetett, nem ismertél el semmilyen bűnt. Ezt szerettem volna örökölni.

2021. október 5.

Azon gondolkodtam, hogy hol mindenhol laktam már – mondod. – Sok helyen, nem igaz? – kérdezem. – Volt a Tanács körút. Sőt a Wesselényi utca 30. még a Tanács körút előtt. Aztán a Nádor utca, azzal a lehetetlen nagyanyáddal. Igaz, hogy anyám is lehetetlen alak volt, a Tanács körúton. Aztán idejöttünk. Sokat laktam Kaposváron a Dimitrovban is, és még előtte a színészházban. Pécsen is volt színészház. Kaposváron a Dimitrovban, vagyis most már nem így hívják. Hogy is hívják? – Tallián Gyula utca – mondom. – Ott és itt lakom, majdnem ötven éve itt lakom. És Surányban, amíg megvolt az a ház. Hány éve is lakom itt? Számold már ki nekem, drágám. Számolok. 43 éve, mondom neki, 43 éve laksz itt, de közben laktál máshol is. Nem emlékszel rá, hogy elköltöztünk? Néhány évig laktunk a Virányoson, és egy darabig volt kutyánk is, akit szerettem, nem emlékszel erre? Nem emlékszel a kertre? – kérdezem. – Volt egy nagy terasz és kert. És sokat szenvedtem, mert hitel volt a lakáson. – Nem emlékszem, mondod, nem

vagy zavarban, inkább kicsit csodálkozol. Nem emlékszem. Úgy emlékszem, hogy én mindig is itt laktam. De a kutyára emlékszem. A kutyát szerettem. A Manka kutyát.

Nagyvonalú voltál velem akkor, hajlandó voltál velünk költözni az egyetemhez közeli házba, azóta is furdal a lelkiismeret, hogy kiszakítottalak innen, de azt hittem, örülni fogsz egy kertnek. Én nagyon örültem a kertnek. De persze helyetted hiába örültem, ha te nem örültél.

És miért költöztünk oda? – kérdezed bizonytalanul. – Mert volt kert és mert közel volt nekem az egyetem – mondom. – Csak nagy hitelt vettem fel, és nem bírtam fizetni. Nem mondom, hogy megígérted, hogy segítesz fizetni; aztán nem segítettél mégsem. Lezártam ezt a dolgot. Eladtam a kertés lakást. Túl vagyunk rajta. Minden tiszta.*

* A Wesselényi 30. a háború alatt szerzett lakás volt. Az a gyanúm, zsidó lakás. A kibombázottak kiigényelhették. Két család lakott ott: a szüleid és anyád húgának a családja. Nem beszéltünk erről soha. Ha a családtagjaid antiszemita megjegyzést mertek tenni, annyira felháborodtál, hogy hamarosan leszoktak erről. Nem tudom, mennyire esett nehezükre elfogadni, hogy zsidó lányt vettél el. Nagyanyámnak az esett nehezére, hogy egyáltalán valakit elvettél. Magának

akart. Ahogy később engem akart magának, és meg is kapott. A Tanács körút anyád társbérlete volt, ahol közös volt a vécé és eredetileg nem volt fürdőszoba: azt a konyhába tetette bele. Ott éltetek egy szobában, a szövőszékekkel és a rajzasztalokkal. Te úgy gondoltad, anyád örült, de én szerettem. Az egyetlen ember volt a családban, aki feltétel nélkül tudott szeretni. Túlságosan szeretett: nem tudott határokat vonni. Nem voltak szabályok, varázslás volt az egész nap, rajzolás, plüssállatkészítés és zenehallgatás. Kérdéseket tett fel nekünk, és a válaszainkat egy füzetbe írta, mintha bölcsességek volnának. Mit csinálnál, ha sok pénzed lenne? Adnék a szegényeknek. Szilveszterkor mindig tőle indultunk el az esti utcán trombitát fújni. Amikor haldoklott, nem mehettünk be hozzá. Nem akarta, hogy úgy lássuk. Máig sajnálom, hogy nem tudtam elbúcsúzni tőle. Valami félbemaradt, csak a félig-meddig rejtett üzeneteit próbálom megfejteni, amelyeket a ránk hagyott tárgyak hordoznak.

A Nádor utca anyám anyjának lakása volt, eredetileg a férje révén kapta, mert a vele szemben álló Magyar-Olasz Bank bérháza volt, ahol nagyapám a zsidótörvények előtt főkönyvelőként dolgozott. Anyósod, nagyanyám egészen addig imádott téged, míg oda nem költöztél. Akkor intenzíven utálni kezdett. Kérte magának, hogy dadának használjátok, és hogy a nyakán éltek. Mindig tervezgettétek, hogy vesztek majd lakást, be is fizettetek valahová egy társasházi lakásra, de végül nem akart megépülni sehogy sem, így nagyanyám haláláig velünk együtt lakott. Vele költöztetek a Balzac utcába, ahol most az utolsó hónapjaidat töltöd. Abban a szobában laksz, ahol erede-

tileg ő lakott. Nagyanyám is kórházban halt meg, már 1978-ban, egy évvel a költözés után.

Nem tudom, mi készítetett arra, hogy összeköltözzek, veled, praktikus indokok voltak persze, a lakásomat eladtuk, hogy a húgom megvehesse a lakást, amit szeretett volna, de praktikus indokok mindig vannak, és mindig felül lehet bírálni őket. Felül akartam írni a gyerekkorom. Egy új, felnőtt időt akartam veled. Nem kaptam belőle sokat: ritkán voltál Budapesten, és akkor is behúzódtál a szobádba, becsuktad az ajtót, és leültél a számítógép elé. Órákat tudtál így ülni, pasziánszal és más játékokkal. Aztán felpattantál és elmentél. Nem ettünk együtt. Nem próbálkoztunk családi élettel. Elfért mindenki a hatalmas lakásban úgy is, hogy hónapszám alig láttuk egymást.

2021. október 10.

Hetente kétszer jövök, de nem rendszert alkotunk, hanem szokásrendet. Felhívsz és kérsz valamit, többnyire sürgősen. Én beülök egy taxiba és megyek. Kifizeted a taxit, ez a deal. Amit kérsz, többnyire megdöbbenően egyszerű feladat, de te sürgősnek érzed. Hirtelen ötletek vagy krízisek eredménye. Nincs rendszer az életünkben, minden mindig kiszámíthatatlan. Bármikor jöhet egy telefon, bármikor készen kell állnom arra, hogy hozzád rohanjak. A váratlan telefon többnyire nem munkában ér, hanem belső folyamatokat szakít meg, ahogy rákészülök egy feladatra vagy munkára, vagy éppen kipihenem magam néhány intenzív óra után. Persze akkor is hívsz, amikor rendszerben vagyok, nem akarod elfogadni, hogy dolgom lehet. Ha óra közben kinyomom a hívást, máris csörgetsz újra és újra és újra. A rendszert nem töröm meg a kedvéért, a munkámat igyekszem végezni, de már nem tudom a belső igényeim szerint irányítani az életem. Olyan vagyok, mint egy zsinóron rángatott bábú. Rángatsz, és én utálok, hogy rángatsz, de nem tudom megakadályozni.

Sorsszerűnek tűnik az egész, uralhatatlan katasztrófának.

Minden szülő megöregszik egyszer. Mindenkinek meg kell birkóznia ezzel a feladattal. Nem vigasztaló a gondolat, hanem még jobban elkeserít. Nem megoldható, nem lesz jobb, ha kitartok, mindig csak egyre rosszabb lesz, és ezt mindenki látja előre. Nem tehetünk mást, mint hogy várunk a halálra, hacsak nem sikerül helyet találni egy otthonban. Bárki más halálát várni is demoralizáló lenne. Az apa halála többretegű, beláthatatlanul bonyolult dolog. Nem akarok rá gondolni, de kénytelen vagyok rá gondolni, mindennap, amikor nálad járok, amikor felhívsz és megszakítod a napom.*

* Nagyon határozottan mondtad, hogy nem akarsz színházi otthonba menni. Az egyáltalán nem jöhét szóba. Megértem, hogy miért. Nem akarnál ilyen állapotban megjelenni mások előtt, akik ismerik a nevedet. Akik tudták, hogy ki voltál. Az, aki voltál, már nem vagy, és nem akarsz ezzel szembesülni mások kárörvendő tekintetében. A családban egyedül nagyanyád öregedett meg így, 93 éves koráig élt, és az utolsó években már nem tudott olvasni, pedig az volt számára a legfontosabb. Aggleány lánya ápolta, és mi nem sokat látogattuk, ami múlhatatlan önmarcangolás forrása. Mindenki mást elvitt korábban a rák. Kórházban haltak meg, nem otthonban és különösen nem otthon. Vannak kultúrák, ahol egyszerűen

megölik vagy hátrahagyják az öregeket. Máshol öngyilkosok lesznek. Mi civilizáltabb kultúra vagyunk, mi nem hagyjuk meghalni a demenseket. Mindenki él addig, míg a teste bírja, és amíg gondozzák ezt a testet, otthon vagy intézményesen. De ki gondozza a gondozókat? Elolvastam egy hospice-szolgálatokban dolgozó orvosnő emlékiratait. Nem traumatizálta a halál, a halál egy folyamat, amelyet ő segítőként kísért, és enyhítette az esetleges fájdalmakat. Úgy írta le, hogy szépnek tűnt a haldoklás, valósággal kedve lesz az embernek egy haldokló mellett szolgálatot teljesíteni. Én nem ezt éltem meg melletted, olyan teher került rám, amit alig bírtam el, és a saját gondolataimmal sem tudtam szembenézni.

2021. október 14.

Szeretsz vásárolni. Nem vásárolgatni, kirakatok nézegetni, hanem megvenni valamit, amiről hirtelen úgy érzed, nem tudsz nélküle élni. A legkínosabb vétel az evőeszközkészlet volt, egy hipermarket parkolójában szóta rád egy török férfi, azt hiszem, több százezres nagyságrendben gombolt le rólad pénzt. Rendkívül büszke voltál erre a készletre. Elrettenve néztünk rád, nem mertük azt mondani, hogy bővli, még azt sem mertük megmondani, hogy nem is bőr a táska, amiben adták, hanem műbőr. De már nem jársz hipermarketek parkolójában, így a hirdetések alapján döntöd el, mi az, amire feltétlenül szükség van. Nagyító szemüveg. Étrend-kiegészítő. Szobabicikli.

Nem fogod használni egyiket sem. Ezt tudjuk előre, de nem figyelmeztetünk, mert értjük, hogy a megszerzés öröme a kevés öröm, ami még megmaradt. Földgömb formájú lámpa? Rendben, vegyük meg. Mindig a drágábbat kell venni neked, akkor érzed úgy, hogy jól jártál, ha a legdrágábbat veszed meg. Néha megpróbállak lebeszélni, de többnyire csak bólintok,

és megrendelem, amit éppen szeretnél. Új tévét is vettünk így. Amikor én viszek valamit, aminek szerintem hasznát látnád, például egy e-könyv-olvasót, annak nem örülsz. Mutatom, fel lehet nagyítani a betűket, tudnál olvasni! A kedvenc krimijeidet is rátöltöm. Sokat beleteszek ebbe a projektbe. A kezedbe veszed, hát ez mi, drágám, kérdezed, és leteszed, mint akinek nincs ereje megtanulni újabb dolgokat. Nem akarod, hogy feladatod legyen. Nem akarsz megjegyezni gombokat. Nem akarsz okoskedni sem. Lezártad magad az új felé.*

* Én is ilyen impulzusvásárló vagyok. Tudom, hogy pocsék minőséget fogok kapni, mégis vásárolok az interneten hirdetések alapján. Ismerem ezt a rövid életű lelkesedést, ami arra vezet, hogy jobbnak képzeld az életedet azzal az olcsónak tűnő termékkel, amelyet szép színés mosolyokkal próbálnak rád tukmálni. Vásárolok, hogy vigasztaljam magam. Vásárolok, ha nem tudok aludni. Vásárolok, ha unalmasnak érzek egy munkát. Az impulzus, ami belőlem indul ilyenkor, azonos lehet a te impulzusoddal, talán valamiféle testi forrása van, a génekben rögzített forrása, amelyet meg lehet tanulni kezelni, de nem lehet teljesen kiirtani. Te nem akarod kezelni a saját impulzusaidat. Az impulzusaidat úgy kezeled, hogy engedsz nekik. Én sem tanultam meg, mit kell kezdeni velük. Rossz lelkiismeret, önutálat jár a nyomukban. Mégis erősek, erősebbek, mint a józan ész. Néha beválik, amit veszek, az életem része lesz, nem is csak része, fontos része,

valami, amire építhetek a mindennapokban. A többi pedig az ár, amit ezért fizetek, a többi csak törmeléke a napoknak, elvetett ötlet, kiérleletlen gondolat. Nem tudsz bánni a pénzzel. Úgy bánsz a pénzzel, hogy elköltöd, ami van. Én is így bánok vele, ha félreteszek is néha, nem halmozok fel nagy tartalékokat. Hogy lehet valami ilyesmit örökölni? Hogy lehetek ennyi mindenben a pontos másod, ha nem is veled nőtem fel, mert nem voltál sehol?

Tele van a lakás kacatokkal, amiket így vettél. Könyörtelenül kidobom őket, mikor meghalsz. Nem is gondolkodom, megy minden az utcára a lomizóknak. Felszámolom az életedet, ahogy időről időre, költözködéseknel, a sajátomat is felszámoltam. Felgyűlik az élet anyaga egy nagy lakásban, és nem lehet elmélkedni, gondolkodni, hogy mit tartsak meg. Vágni kell, merészen és határozottan. A fiam azzal vádol, hogy felszámolom a múltat. Az ő múltját nem őrzöm meg, amikor kidobom a kacatjaidat. A fiam mindenhez ragaszkodik, még a régi füzeteit és tan szereit is megtartaná. Ez mind az én életem – mondja. Ha majd egyszer lesz gyerekem, legyen mit mutatni neki! Nekem van gyerekem, ő. Néha próbálok mutatni neki valamit, egy szőtttest anyádtól, egy szép batikolt selymet vagy apád kis faragott faszobrait a fekete varázslókkal. De a te kacatjaidat, a neked ajándékozott bemutatós ajándékokat nem akarom megtartani. Le akarok számolni veled. Ezzel vádol a fiam. Le akarsz számolni az egészszel. Még éppen csak meghaltál. Még haragszom. A harag radikálissá tesz, ahogy téged is radikálissá tett, csak a tiéd nem tárgyak kidobására irányult. Te engem dobtál ki az életedből.

Megmérem a cukrod. Megfőzöm a grízgaluskalevest. Lemegyek borért. Kimosom az ágyne-műt és a mindenhová szétszórt használt textil zsebkendőket. Ez a rutinom. Közben be van kapcsolva a tévé, Euronews vagy a Eurosport. Esetleg egy sorozat, ha a kedvenc színésznő benne van. Ez lett az élet. Néhány rövid mondatban össze lehet foglalni. Grízgaluska, bor, Euronews, színésznő. Nem panaszkodsz, hogy beszűkült a világod. Én próbálnálak rávenni, hogy csinálj új dolgokat, te nem akarsz új dolgokat csinálni. Nem vagy kíváncsi. Az internetet sem tanultad meg igazán használni, az e-mailjeidet én olvasom el, vagy a titkárnőd. Egyszer panaszkodtál, hogy az e-mailedet Kaposváron felejtetted, mintha nem volna mindegy, honnan logsz be. Játsszani szerettél, végtelen hosszan ültél a *Civilizáció* című játék előtt, órákon át, teljes csöndben. Megszoktam, hogy a férfiak játszanak, a fiam is játszik, de ő időnként felkiált, néha életjelet ad. Te nem adsz életjelet. Nem is szuszogsz, pedig máskor néha érezni, hogy nehezebben veszed a levegőt. Teljes némaság-

ban ülsz, szinte teljesen mozdulatlanul, csak a jobb kezed mozgatja időnként az egeret. A játék hangja le van némítva. Ha megállok mögötted, azt mondod, szia, drágám, de nem nézel fel.

De már ez sincs. Már nem látod jól a képernyőt, vagy csak már nem érdekel, ajánlgatjuk, hogy kicseréljük nagyobbra, hogy rendelünk neked megfelelő szemüveget, de nem kéred. Most már maradt a Euronews a tévén. És a színésznő. A politika még ki tud hozni a sodrodból. Azt játszuk, hogy engem kérdezel, mit gondolk. Óvatosan válaszolok, mert tudom, hogy nem mindenben értünk egyet. Különösen abban nem értünk egyet, hogy szabad-e gazembernek nevezni a politikai ellenfelet. Te mindig gazembereket emlegetsz. Gazemberek és hülyék – őket kell legyőzni. Mindig le kell győzni valakit. Ha erről beszélsz, hogy ki gazember és ki hülye, indulat van a hangodban, és ettől az indulattól félek. Engem te formáltál. Láttam, milyen könnyen lesz valaki gazember vagy hülye a szemedben. Ezért ellenállok. Nem osztom gazemberekre és hülyékre a világot. Mindenkit meg akarok érteni.*

* Volt egy jellemző hanghordozásod, ahogy a „gazember” szót mondtad, inkább köpted, mint kijelentetted, és az egész tested belerándult. Nem sikerült rájönnöm, miért lesz valaki „gazember”, de valami

köze van az igazságossághoz, ahogy te ezt értékelted. Nem személyes sérelmek indítottak erre, bár nehéz tudni, mert minden ellenállást egyben személyes sértésnek is éreztél. A politikai szereplők között sok gazembert találtál, és még azt is megtiltottad nekünk, hogy azt mondjuk, valamit azért jól csinálnak, ha sikeresek. Nem. Nem csinálnak semmit jól, kiáltottad. Gazemberek! Barátaidból és munkatársaidból is lehetett azonban gazember, néha nehezen felfogható okból. Egy életre hajlandó voltál elásni valakit, ha egy mondatára vagy mozdulatára megharagudtál. Büszke voltál rá, hogy többnyire győztél. Sokszor győztél, de a végén veszítettél. Veszítettél a színház sorsával kapcsolatban. Veszítettél a saját munkatársaiddal szemben is. Nem siránkoztál ezen. Elfogadtad, hogy aki tudott győzni, az tudjon vesztetni is.

Már nem sokat kommunikáltál, de ha a régi dolgokról kérdeztelek, még mindig felfénylett az arcod, amikor elmondhattad, ki mindenkit győztél le miféle ügyekben. Én kooperálok és kompromisszumot kötök. Te ezt nem értetted. Miért kötne az ember kompromisszumot, ha győzhet is? Én iszonyodtam a harcaidtól, nem akarok vért látni, nem akarok elpusztítani embereket, lesöpörni őket a térképről. Amíg van esély megegyezésre, én meg akarok egyezni. Te sem öncélúan és nem is személyes céloktól hajtva szorítottál be másokat a sarokba, de annyira hittél az igazadban, hogy kérdésekre sem voltál hajlandó válaszolni. Miért éppen ez a legjobb megoldás? Miért lenne jobb ez az ember, mint amaz? Mi értelme lehülyézni egy fél várost? Nem kéne legalább néhány kört futni vele, mielőtt kirekesztetted a világodból? Nem értetted, hogy mit nem értek. Elfogadhatatlan volt számodra az a

vágyam, hogy hagyj abba a harcot. Az volt az élet, az keringette a nedveidet, attól pezsgett a véred. Persze a nő – az vigasztaljon. Anyám fáradhatatlanul vigasztalta melletted azokat, akiket éppen a gazember kategóriájába helyeztél. Kimunkált, jól működő partneri viszony volt köztetek. Anyámnak volt szerepe a színházban, ha nem is állása. Ő volt a közvetítő szent, akihez fohászkodni lehetett. De egy férfit nem lehet megfosztani a területvédő agresszió erőforrásától. A férfi nőket kap meg és más férfiakat szúr le. Sok ezer éves szabály. Nem láttál okot rá, hogy változtassunk rajta pusztán azért, mert eltelt az idő és civilizálódunk. Nővel – tőlem eltekintve – általában nem üvöltöztél, de előfordult, hogy megütöttél valakit. Elfogta a színésznőt a lámpaláz – lekentél neki egy pofont, hogy kihozd a bénultságból. Mosolyogva meséli ezt nekem, nem haragszik, azt mondja, érti, miért csináltad, érti, hogy érte csináltad. A világ mégsem így működik. A te igazságod csak egy igazság, és vannak más igazságok is. Ha néha odafordulsz valaki más igazságához, tanulhatsz valamit. Te nem akartál tanulni. Te már kész ember voltál. Kész férfi. Kész harcos, aki még így öregén is a régi harcokra gondolt a legszívesebben. Ezért nem kérdeztelek. Nem akartam hallani.

A szokásos feladatokat végzem melletted, de úgy érzem, ezek a feladatok talán nem is annyira fontosak, ami fontos, az az, hogy figyeljek rád. Mint egy kisgyerek, amikor este azzal jön, hogy szomjas vagy fáj a hasa, te is a figyelmemre vágysz, hogy ne szakadjunk el egymástól.

A rutin megkönnyíti a dolgom, de te mindig szeretnéd, ha a rutinton túl is volna valami élő kapcsolat. Így harcolunk némán. Te többet akarsz, én kevesebbet tudok adni. Mindig többet, mindig kevesebbet. Elégedetlenül jövök el, mert nem adtam meg neked, amit akarsz, pedig veled töltöttem a délutánt. Senki nem profitál igazán az együtt töltött időből.

Néha annyira fájdalmas a jelenléted, hogy valami ürüggyel átmegyek egy másik szobába, intézkedni, rendezkedni.*

* Megtaláltam az 1961 nyarán írt leveleiteket anyám holmijai között egy dobozban. „Azt hiszem, lázas lehetek, ráz a hideg. Valószínűleg csak a sok sírástól. Laci, most már biztos, hogy terhes vagyok. Éjjel 4 óra. Tegnap 2 csepp, és azóta semmi. Emlékszel? Nem is olyan rég írtam hasonló tartalmú leveleket.

Mit csináljunk? Mondd meg, hogy mit csináljunk, mert nem bírom már ép ésszel a gondolkozást. Nem akarok meghalni, szeretek élni, de most már nem tudom, hogyan. Hol van most már a becsületed, a szavam, az adott szavam? Nem lehet csendben vétkezni. És nem vétkeztem. Szűznek nem születik ettől gyereke. Csak nekem. Most megölök megint egy gyereket (olyan lehetne, mint a Juli talán), és utána már minden olyan mindegy lesz. Akkor már nem lehet érzésem, örömöm, bánatom, véleményem, életem, mert megszűnt az alap. Megöltem a második gyereket, megöltem a becsük etemet. Talán érted, hogy most mennyi mindent jelent a »becsület« Engemet, magamat. Azt, hogy embernek érezhetem magam. Mert nem merem azt vállalni, hogy megszüلöm, mert utána nyilván kirúgnak az egyetemről, mikor még jóformán fel se vettek. És mindenki megkeserítheti az életemet. Mert úgyesen csinálni kéj, ügyetlenül bűn. És ebben van is valami. De legalább csináltam volna. Egyedül maradtam. Csak te vagy, de te nem tudsz segíteni. Ki szerez orvost? Anyámhoz nincs miért fordulnom? Legfeljebb talán azért, hogy már végképp és egész életére tönkretegyem. És hogy minden összeomoljék benne. Én már nem tudom, mit írok. Meg akarok halni. A barátnőim? Hiszen mindig én jelentettem ki a legmagabiztosabb hangon, hogy disznóság, amit Éváék csinálnak. Gyilkosság. Stb. Egy hete. Egy hete mondtad, hogy »a Gigi nem fog a Vas utcába menni«. Jaj. Oda nem is, de hova. Hirschlerhez sem fordulhatok. Most aztán előttem az a híres szabad választás lehetősége. Parancsol, hölgyem? Itt a becstelenség, a másik meg a tönkremenés. Melyiket óhajtja? Csomagoljam? Vagy jó lesz anélkül is. Ne haragudj, ha sokat

fogok veszekedni Veled. Dolgozni járok, meg előkészítőre, még csevegek otthon és a barátnőimmal, de tudom, hogy rongy vagyok. De Téged szeretlek. Mindig szeretlek. De azért Te is elvesztetted a becsületedet. Legfeljebb rajtad nem olyan feltűnő. Én meghízom tőle. Nagyon, nagyon, nagyon szeretlek, de úgy érzem, hogy már soha többé nem leszek boldog, ha a tied leszek, és most olyan biztos vagyok benne, hogy aztán már nem lehet több gyerekem. Jók a megérzéseim. Megpróbálok aludni, mert már úgy reszketek, hogy írni sem tudok. Jaj, mikor tudom abbahagyni a sírást? Mintha már soha nem akarna abbamaradni." „Rettenetesen félek. Igazán nem tudom, mit fogunk csinálni, de én nem akarom elvetetni a gyereket, nem akarom, hogy gyötörjenek. Csak azt tudnám, hogy mit akarok? Nem tudom elhinni, még mindig. Nem akarom elhinni. Ha visszajöttünk, a lehető leghamarabb tisztázni kell a dolgot. Ostoba dolog, hogy a természet olyan konokul és kiszámíthatatlanul következetes. Ezt abbahagyom, mert egyre patetikusabb marhaság lesz belőle. Ne izgasd magad, Bogárkám, lehet, hogy vaklárma az egész és a végén tényleg jót nevetünk rajta. Bár már ott tartanánk." Vajon amikor én terhes lettem 17 évesen, miért voltatok olyan ellenségesek? Miért vádoltatok hisztivel? Miért közöltétek, hogy ti ugyan nem fizettek az abortuszért? Nehéz megértenem.

Azonnal gyere ide, drágám, mondd a telefonba. – Most voltam ott, tegnap – felelem hűvösen, a hátam közepére kívánom ezeket a telefonokat. – Ide kell jönnöd, mert történt valami! – De mi történt? – Valami nagy baj történt, amin csak te tudsz segíteni! – A titkárnőd nem volt ma? – Ő nem tud ezen segíteni! – És az ápolónő? Ő holnap jön vagy ma? – Ez a baj, hogy ma jön, és most rögtön segíteni kell. Segítened kell, mielőtt ideér! Nagyon nagy a baj! – De mi az a nagyon nagy baj? – Hasmenésem volt. – Igen? – És nem értem el a fürdőszobáig. Vagyis elértem, de ott a végé előtt. Szóval szaros lett. Összeszartam mindent. – Semmi baj. Feltöröljük. Megyek, fél óra, taxival.

Nem tudok szájalommal gondolni rád általában, mindig az erős, agresszív és megsemmisítő apát látom benned, nem az öregembert, aki segítségre szorul. De azt át tudom élni, milyen megalázó lehet azért telefonálni, mert összekakiltad magad, és nem tudod feltakarítani. Viszek nedves törlőkendőt, ehhez már hozzászoktam, mindig kell egy beteghez, viszek fer-

tőtlenítőszert, beleöntöm a felmosóvízbe, talán semlegesíti a szagot. Megfürdetni nem tudlak, ahhoz külön ápolónő jár, aki meg tudja tartani a súlyodat. Fohászkodom, hogy ne az ágy legyen szaros, csak a fürdő. Ágyat húzni még nagyobb macera, és meg kell várnom, míg lejár a mosás. Levetkőztetek, és letörölgetlek törülközővel és nedves szivaccsal. Nem szégyenkezel, de néma vagy, elfogadod, ami történik, nem instruálsz. Ezért hálás vagyok. A ruháidat bedobom a mosógépbe, aztán összeszedem a szart törülközőkkel, és utána mosok fel a fertőtlenítő vízrel. A fürdőszobaszőnyeget a kádba dobom, és addig folytatom rá a vizet, míg nem látok már kakarabkákat benne. Egy óra alatt megvan az egész. Jöhet az ápolónő. Nem leszünk szégyenben.*

* A személyes méltóság olyasvalami, ami állatnak nincs, csak embernek van. Nem tudom pontosan, mi a gyökere, ha nem hisz az ember Istenben, és nem veszi komolyan az Isten képmása tézist. Bármiben gyökerezik is, személyes méltóság van és fontos. Az akarat integritása, a saját test feletti uralom, bizonyos szintű bátorság és kommunikációkészség tartozik hozzá. Te elvesztetted a tested feletti uralmat. Pánik van a hangodban, amikor felhívsz, pánik, hogy ez megtörténhetett. Az első esetben különösen nehezen mondod ki, mi történt. Tabu alá esik a dolog, az emberi széket. Bocsánatot kérsz a hasmenés miatt. Nagyon sajnálom, ezt mondod, miközben én megnyugtatlak, hogy

bárkivel megeshet. Lassanként azonban megszokod, megszokjuk közösen. Ez történik. Ez is része az útnak. Nem nagyon szégyenkezel már, természetes folyamat egy pontján történt ez, a meghalás felé vezető úton. Nincs mit szégyellni rajta.

Anyám azt mondta, amikor nem ura már a testi funkcióinak, nem akar tovább élni. Neki az emberi méltósága volt a legfontosabb, pedig sokkal fiatalabb volt nálad. Amíg el tudok menni végére, így fogalmazta meg. Vittünk volna neki szobavécét, lett volna megoldás, de nem akarta. Itt meghúzta a határt. Ő nem veszíthette el a méltóságát.

A világirodalom teli van írkkal, akik megírták a szülei halálát. Simone de Beauvoir, Philip Roth, Annie Ernaux, Esterházy Péter. De Beauvoir egy bekezdést szentel annak, amikor először csúszik félre az anyja hálóinge a kórházi ágyban, és először látja meg vénuszdombjának gyér szőrzetét. Megüti a látvány, de az anyja nem törődik vele, nincs benne szégyenkezés. Ő már kívül van a társadalmi elvárásokon. Más szabályok vonatkoznak rá.

Könyörgök a fiamnak, hogy ha valaha idáig jutok, öljön meg. Hozzon nekem morfiumot, hogy végezhessenek magammal. Ellenáll. Lehet, hogy most így képezed, de akkor majd akarsz még élni, mondja. Nem dönthetsz jövőre önmagad helyett, mert nem ismered a jövőre gondolataidat. Mindenki azt gondolja, hogy idáig nem akar eljutni, de amikor mégis eljut idáig, talán nem akar meghalni. Mindig lehet valami jó az életben, egy futó jó érzés, egy érintés, kapcsolódás. Nem veheted el magadtól ezeket az örömeket.

2021. november 1.

Leestél az ágyról, mondd a telefonban, leestél, és alig tudtad elérni a telefont, órákig tartott, ezt ismételted, órákig tartott, míg elérted, hogy fel tudj hívni. Nem elég, ha kiküldöm a mentőket, ezt már megtapasztaltam, egyrészt nem tudsz nekik ajtót nyitni, másrészt a mentők sértésnek veszik, ha arra hívja ki őket valaki, hogy elesett egy idős ember. Ha ők valakihez kimennek, azt be is viszik. Arra az ő drága idejüket ne pazaroljuk, hogy az öreget visszategyék az ágyba. Amikor a múltkor lecsúsztal a földre, ott ültél hat órán át, mert hiába hívtál fel, hiába mentem oda, én nem tudtalak visszaemlíteni az ágyra. Először a szomszéddal próbálkoztam, aztán taxit hívtam, és a taxis segített, de a következő ilyen esetről rájöttem, hogy a legjobb megoldás a magánmentők kihívása. Két markos magánmentő visszatesz az ágyra. Nem olcsó. De ez a legkevesbé megalázó. Ezért már mielőtt elindulnék, hívom a magánmentőket. Elesett, fel kéne emelni, visszatenni az ágyba. Természetesen minden költséget. Igen, most azonnal, de ha csak két óra múlva tudnak jönni, azt is tudomásul vesszük.

A derekadat megtámasztom két párnával és egy pokrócot teríték az alsótestedre. Az az ötleted, hogy Adyt fogsz szavalni. Én nem tudom Adyt kívülről, a kaotikus állapotban lévő könyvespolcon húsz percig keresgélek, mire megtalálom. Ahogy visszamegyek, azt látom, hogy elszundikáltál a földön. A párna a fejed alatt. Nem bánom. Leülök, várom, hogy csöngessen a mentős. Van időm. Hajnali 3 óra van.*

* Akkor csak a fáradtságot éreztem, hogy majdnem mindennap történik valami, káosz lett az életem, de közben a tiédet sem tudom jól menedzselni. Most átélem ezt az utat: a kitartó, kétségbeesés hajtotta küszást, az engedelmeskedni nem hajlandó test irtózatosságyelmezését, hogy elérje azt a telefont, hogy segítséget tudjon hívni. Akkor, ott nem tudtalak sajnálni, csak azt éreztem, hogy nyilvánvalóan otthonba kell menned, nem értettem, miért állsz ellen ennek. Most nagyon sajnállak, olyasmit érzek, aminek a legtalálhatóbb leírása az a kifejezés, hogy vérzik a szívem. Az egész biológiai lényemmel érzem, hogy veled valami szörnyű történik. Küzdesz azért a telefonért. Küzdesz, hogy úrrá tudj lenni a helyzeten, az én segítségemmel. Hérosznak látlak, aki nem adja fel, és végül megoldja, végül elér a célba. Nem az ilyen embereket heroizálja mindig a mi kultúránk? Nem feladni. Ez lehetne a definíció. Az ember, aki küzd. Nem tudom, mit tennék a helyedben. Én is küzdenék?

2021. november 4.

Nehezen kapcsolódunk. Többnyire néma vagyok, a kérdésekre kurta válaszokat adok. Nem kérdezek. De a snooker felold. A snookert magyarázod. Magyarázod, hogy ki jön éppen soron, miért kap pontot, és melyik golyót veszi célba. A stratégiát, az egész mélyen izgalmas kombinatorikáját. Van kedvenced, de nem a drukkolás a lényeg. A lényeg a tisztelet a szakértelem iránt. A játékosok szakértelmét magyarázod nekem, aki semmit nem értek belőle, ezért teljesen naiv kérdéseket tudok feltenni. Jól elvagyunk így. Látom, hogy jó tanár lehettél, mert szívesen tanítasz. Szívesen tanítod azt, ami neked fontos. Fontossá is tudod tenni más számára. Álmomban is látok néha snookert, álmomban hallom a kommentárodat is, és valahogy jól érzem magam tőle. A színésznők iránti rajongásod viszont nem ragad át rám, de lehet, hogy csak azért, mert nem gyakoroltuk eleget.*

* A lehető legrövidebbre szabott, kimért válaszaim, a merevségem és a némaságom biztosan fáj nekied, nekem is fáj. Nyúlnék feléd, hogy kapcsolódjunk össze, de túl sok az elhallgatott fájdalom, nem tud-

tam túllendülni, mindig beleütköztem valamilyen sérelmembe. Elegánsabb lenne, ha nem ezt érezném, de ezt éreztem. Ugyanúgy tehetetlen voltam az érzéseimmel szemben, ahogy te tehetetlen voltál az-
zal szemben, hogy a tested felmondja a szolgálatot. Néha, amikor tanítottál, amikor azt játszottuk, hogy elmagyarázol nekem valamit, akkor átjárhatóbb volt ez a rés köztünk, ez a szakadék, vagy fal. Átjutott rajta az a különös intelligencia, amellyel magyaráztál, pontosan felmérve, mit nem értek még, és hogyan kell felhívni a figyelmem a lényegre. Nem különösebben érdekel a snooker, de egyfajta másállapotba kerültem, hipnózisként hatott rám, hallottam a kommentárokat és néztem a játékos mozdulatát, és az egésznek értelm lett. Abban a pillanatban, amikor megjelent ez az értelem, a szemem előtt testet öltött, hálás voltam érte nekied. Ezt élhették át a tanítványaid. Sokan voltak hálásak. Nem tudom, mennyit ordítottál velük, de attól nekik valami fontosat.

Hajnaltól hív a diszpécser. Miért engem hív? – kérdezem. Nem arra szerződöttünk, hogy ilyenkor kimennek? Nem, ilyen szolgáltatást nem nyújtanak. Ha valaki megnyomja a segélyhívó gombot, ők felhívják a megadott telefonszámot, ez a szolgáltatás. Ezzel az erővel azonnal hívhattál volna engem is. Felhívlak. A hangod ijedt, majdnem sírós. Leestem, mondd, leestem az ágyról, és vérzik a fejem. És megpofozott a mentős. Megpofozott a mentős? Hogy érted ezt? Biztos véletlen volt. Nem, nem volt véletlen. Durva ember. Durvák velem!

Panaszkodsz. Ritkán hallottalak életemben panaszkodni. Most gyenge vagy. Erős voltál, nem féltél volna visszaütni. Te lettél volna az agresszívabb. Most nem tudsz visszaütni, ott ülsz a földön vérző fejjel, és nem tudod, mi lesz.

Beszélek a mentőssel. A papa beivott és nem kooperatív, mondja. Hogy érti, hogy beivott? – kérdezem, de tudom, hogy ott állnak az üres üvegek az ágy mellett. Lehet, hogy ivott egy kicsit, de ez nem ok arra, hogy megpofozza! Én nem pofoztam meg! Nem kooperál! Kérem, vár-

ják meg, míg odaérek. Be kell vinni, ha felrepedt a feje. Kérem, várjanak meg, ott leszek huszonöt perc múlva.

A hajnali helyzet feszült. Az ágyad mellett nagy vértócsa. A telefonod is csupa vér, megpróbálom kimosni belőle, mielőtt belealvad. Látom, hol ütötted meg a fejed, a kisasztal sarkában. A két mentős összehúzott szemmel méreget. Ellenségesek. Szólj neki, hogy ne üssön meg, mondd neki, hogy ne üssön! Kérem, segítsenek, mondom, be kell ültetnünk egy kerekesszékre, nem tud lépcsőn menni. Mehetek én is önökkel? Nem, azt nem lehet. Visszük a Honvédba, ott majd megtalálja. Kétségbeesett pillantást vetsz rám. Ott leszek, mondom, ott leszek a sürgősségi részlegen. Ott várlak. Minden rendben lesz.*

* Haragudtam, amiért iszol. Titkolni se titkoltam, hogy haragszom. Tudom, hogy függő voltál, értem az értelmemmel, tudom, hogy olyan ez, mint nálam a dohányzás, amiről olyan sokáig nem tudtam leszokni, mégsem tudom elfogadni. Apád is függő volt, apádhoz képest te milyen jól kezeled, gondolhattam volna ezt is. Gondolhattam volna, hogy évtizedeken át funkcionáltál, sose mentél részegen dolgozni, megoldottad az életet, nem temetkeztél az italba. Annyi minden szólhatna melletted is, de nem voltam érzékeny ezekre az érvekre. Ha nem innál – mindig ezzel kezdődött egy gondolat. Ha nem innál, kevésbé esnél el. Ha nem innál, a cukrodat egyszerűbb volna kontroll

alatt tartani. Ha nem innál, könnyebb lenne neked egy otthonban helyet találni. Ha nem innál, jobban kommunikálhatnál, kinyílnál a világ felé. Ha nem innál, nem tudnád magad olyan könnyen becsapni. Próbáltam megérteni, miért jó, miért megkönnyeb-
bülés, amikor az alkoholt magadhoz veszed. Mit csitít, mit csillapít? Ezt meg kellett volna kérdezniem tőled, de nem kérdeztem meg. Ehelyett undorodó képet vág-
tam, valahányszor teletöltöttem a bögrét borral. Ben-
nem is van hajlam az addikcióra, megértőbbnek kéne
lennem, és nem voltam az. Egy nyársat nyelt, ítélkező
nő voltam, aki elzárja magát minden empátia elől. És
akkor hirtelen egy fejseb, hirtelen egy tócsa vér, és
ápolók, akik megütöttek, vagy nem ütöttek meg, de
úgy érezted, hogy megütnek. Próbáltam kezelni ezt
a helyzetet, de közben nem hittem neked, nem éltem
át, amit megéltél, hogy bántottak. Nem tudtam átélni.
Annyiszor voltál bántalmazó, hogy inkább groteszk,
inkább abszurd egy olyan jelenet, amiben téged bán-
talmaznak. Nem realista. Hihetetlen. Rendreutasít-
tottalak, hogy fogadd el a szabályokat, légy türelmes,
viseld el, ha benn tartanak a kórházban. Nem akartad.
Egy ingerült anyuka beszélt belőlem, az olyan ingerült
anyuka, akiktől mindig irtóztam, ha az utcán hallot-
tam, ahogy fegyelmezik a gyerekeiket. Nyomás alatt
voltam, mint az ingerült anyukák, kialvatlan, mindig
csak a baj van, nincs időm magamra egy percnyi sem.
Azt akartam, hogy ne okozz már újabb és újabb prob-
lémákat, ne történjen semmi legalább két hétig, míg
kipihenem magam.

2021. november 13.

Grízgombóclevés. Euronews. Snooker. Cukor-
mérés. Mosás. Nem beszélünk arról, hogy
mennyit kellett várni az ügyeleten, túl vagyunk
rajta. Összevarrták. A folyosón fektettek, nem
volt hely. Délre visszaértél a szobádba. A szobád
most a tutaj, kívül minden viharos és ellenséges.
Nem akarsz kórházba menni soha többet. Az
egyik kislábujjad feketedik. Nem érzed a láb-
ujjaid végét. A cukor teszi. A cukor jön a család-
ban. A ritkán látott nagynéni, a katolikus ágon,
mesélte, hogy amikor a húga lábát levágták, ő
kijárt hozzá az intézetbe, és arra kényszerítette
mindennap, hogy ugráljon fél órát fél lábon. Erre
gondolok. Ez még csak egy kisujj. Be kéne fe-
küdni vele, de nem akarsz befeküdni. Elhagyni a
tutajod. Cápák közé ereszkedni. Jön az ápolónő,
őt szereted, ő nem cápa, de a világ egyébként cá-
pákkal van tele. Az ápolónő is csak azt mondja:
ezzel a kisujjal be kell feküdni, mielőtt az egész
lábfejnek mennie kell.

Zavaros órák következnek. A fejed még min-
dig piros a fertőtlenítőtől, a hajadat félig leborot-
válták. Nem borotválhatták volna le akkor már

egészen? Vajon milyen minőségű gondolat kell, gondolat, ami nincs, hogy valaki azt mondja, nem alázom meg azzal, hogy csak félig borotválom le?

Nem akarsz bemenni. Kérlelünk. Most ez már a vége, igaz? – kérdezed. – Ki gondolta, hogy ennyit fogok élni! Most jönne a morfi-um? De én nem olyan fickó vagyok, tőlem az nagyon távol van, hogy magam vessek véget az egésznek. – Sőhajtunk. Tehetetlenek vagyunk. Kemény hangon szólok rád, hogy nem tudjuk megmenteni a lábadat. Be kell menni megint a Honvédba. Amikor a mentő kijön, azt mondod nekik, csak azért hívtuk ki őket, mert a családod már nem bír veled. Nem bírja az ápolást. Felnyársallak a tekintetemmel, de nem veszed észre. Pedig igazad van. Nem elfekvőbe viszünk, hanem a sebészetre, hogy ezt a kisujjat eltávolítsák, de nem bírunk már veled.*

* Beszélhattünk volna anyám haláláról, most, hogy elárultad, valójában végig tudtad, mi folyik. Nehéz teher volt ez rajtam, jó lett volna megosztani. Beszélhattünk volna arról, mit akart ő és mit akartál te. Miért fogtátok fel ilyen különbözőképpen ezt az utolsó szakaszt. Megkérdezhettem volna, hogy félsz-e a haláltól. Lehet, hogy rajtad is súly volt. Súlyok. Talán te is megosztottad volna. De nem tettél erre utalást,

nem mutattad, hogy beszélni akarsz a halálról, a sajátodról vagy az övéről.

Anyám halálakor is a szobádban voltál. Haragudtál rá. Nem álltatok szóba. Anyám rendelkezett, végrendelkezett, ez a helyes kifejezés, megmondta, mi hol van és mi a teendő vele. Nem panaszkodott, csak a némasága mutatta, hogy nem támogatod a tervét. A közös, kétoldali hallgatásokat. Nem volt különösebben nehéz megvalósítani ezt a tervet, és a megvalósítását eltitkolni sem volt nehéz, de súlya volt a hallgatásodnak, annak, hogy te nem veszel részt ebben, hogy nem fogadtad el a végső kívánságát. Úgy ment el anyám, hogy nem köszöntetek el egymástól. Behúzódtál a védett barlangba, ültél a számítógép előtt, és hagytad, hogy mi kezeljük az eseményeket, mi búcsúzzunk és mi hajtuk végre, amit anyám kért.

Az utolsó időszak nehéz volt. Világosan tudomásra hoztad, hogy nem bírod tovább, hogy haza kell jönnöm New Yorkból, és hogy nincs a családnak ideje és ereje azzal foglalkozni, miért akarom megölni magam. Nem értem rá depressziósnak lenni, anyám halálát kellett lemenedzselni. Nem volt más út, mint menni előre, ahogy a rák diktálta, ahogy anyám ki tudta mondani a kívánságait. Te ezen az úton nem voltál hajlandó elindulni. Hat éven át harcoltál azért, hogy túlélje. Most nem tudtál harcolni azért, hogy szépen haljon meg. Nem hittél ebben a projektben. Amikor most végül beadtad a derekad, csak azért tetted, mert elfogadtad, hogy elfáradtunk, hogy tehetetlenek vagyunk, ahogy te is elfáradtál és tehetetlen voltál akkoriban. Nem szívesen nézek szembe a saját tehetetlenségemmel, nem szívesen fogadom el, hogy eljutottam arra a pontra, ahol fel akartam adni, ahol át

2021. november 14.

akartam adni a felelősséget valaki másnak, le akartam tenni a terhet. Már készen álltam rá, hogy eláruljalak. Eljött a pillanat, amikor elfogadtam, hogy bármennyire kapálózol is ellene, kórházban fogsz meghalni. Úgy tettem, mintha érted haragudnék, mintha az volna a kérdés, hogyan kezeljünk egy konkrét orvosi problémát a lábadon. Mintha te viselkedtél volna irracionálisan, és nem én titkoltam volna, hogy elég volt. Csak a kisujjadról van szó, ez volt a hivatalos álláspontom, csak a kisujjadról.

Otthonról hívsz fel megint. Nem értek semmit. Miért nem vagy a kórházban? Hazavitettem magam, mondd büszkén. Nem engedtem nekik, hogy levágják a lábam! Csak a kisujjadról volt szó, mondom, teljesen fekete, lehetetlen, hogy rendben van ez így, hogy fekete, le fog rohadni. Az ápolónő is megmondta, ezzel próbálok érvelni, de nem hat rád, kicsit megható, mennyire büszke vagy rá, hogy visszavetted a döntés jogát, és kihozattad magad a kórházból. Megható és irritáló. Akkor jössz? kérdezed, és én most az egyszer azt mondom, nem, nem akarok jönni, nem vagyok a rabszolgád. Van életem. Kimondtam ezt a mondatot, nem vagyok a rabszolgád. Ahogy kimondtam, már bántam is, de úgy éreztem, meg kell húznom a határait. Megütödsz ezen, talán meg is sértödsz, de nincs benne felháborodás, csak egy kis szomorúság, némi magány. Nem vagy a rabszolgám. Ne haragudj, mondom neki, de harag van bennem, nem voltál mindig olyan nagyon rendes velem. Csodálkozol. Nem voltam rendes? Hát sajnálom. A testvéred is így érzi? Szerintem a testvérem is így

érzi, mondom, de nem tudom, nem beszélünk erről. Hát sajnálom, mondd megint. Erősen dobog a szívem, most talán meg lehetne kezdeni valami tisztázást, de te visszavonulsz magadba. Jó, akkor lefekszem. Akkor majd gyere, ha tudsz, ha nincs dolgod.*

* Neked volt életed, és mi idomultunk ehhez. Hétvége láltunk, vagy kéthetente, ahogy éppen a próbarend engedte. Néha mi mentünk, vonattal, vagy értünk jöttél az almazöld Wartburgban. A szombati vagy vasárnapi előadás után aztán megágyaztatok nekünk a kombi részben, úgy jöttünk fel együtt Budapestre. Emlékszem az éjszakára, az eltűnő villanypóznákra és lámpákra, a motor megszokott zörgésére. Anyám nem kifogásolta soha. Büszke volt rád. Büszke volt a színházra és a munkádra. Ami összekötött titeket, azt nem tudta felbontani sem a nagyanyák áskálódása, sem a kalandjaid és szerelmeid, anyám kitartott, pedig néha megkérdezte magát, miért tart ki még mindig. Mi idomultunk a te életedhez. Egy születésnapomra emlékszem, a tizennegyedikre. Nagyon vártalak, azt ígérted, eljössz, de nem jöttél. Olyan volt az elmaradásod, mint egy fájdalmas megvilágosodás. Mi idomulunk. Téged a színház irányít, te pedig minket irányítasz. Neked ezt szabad. Megengedjük és elfogadjuk. A mi életünk eseményei számodra nem események. Az én születésnapom számodra nem létezik. Vannak fontosabb dolgok, és az íratlan szabály az, hogy emiatt nem panaszkodunk. Élünk a te árnyékodban és a te ritmusodat követve.

Tizenhat éves voltál, amikor meghódítottad anyámat. Talán nem volt első szerelem, de nagyon korai. De a szenvedélyes szerelem ellenére mindig lenézted egy kicsit, mert, így mondtad, műveletlen volt. Sosem értettem, mire gondolsz, mit értesz azon, hogy műveletlen. Diplomás értelmiségi volt, tehetséges a szakmájában. Úgy érzem, ez a leértékelés azért volt szükséges, hogy elfogadjuk, a te életed lesz a fontosabb. Mi csak úgy élünk, de te élsz valamiért. Neked van Ügyed, amihez képest a mi kisbetűs ügyeink eltörpülnek. Anyám nem tiltakozott még a leértékelés ellen sem. Talán még egyet is értett vele. A Vajda Misu húga voltam, aztán a Babarczy Laci felesége, aztán meg a Babarczy Eszter anyja – ezt mondogatta időnként. Szívesen felidézted ezt a mondatát. Én cringe szindrómát kapok tőle.

Most, a végén már csak minket ugráltathattál, és minden nehéz érzésedet azzal akartad megoldani, hogy felhívtál engem vagy a fiamat, ha ő Magyarországon volt. Próbáltam megtalálni a józanság ösvényét: mindig kell engednem, hogy urald az életem, és mikor mondhatom azt, hogy most nekem van jobb dolgom annál, hogy ápoljalak. Nem találtam meg ezt az ösvényt. Utólag arra gondolok, hogy bármilyen egészséges forrásból fakadt is, visszaszívnam azt a mondatot.

2021. november 18.

Az ápolónő nagyon leszidott. Nem voltam jelen, csak meséled. Próbálom elképzelni, milyen az, amikor leszidnak téged. Nem megy. Csak a kisfiút tudom látni, akiről meséltél, a kisfiút, amikor kiverte a varrógép alkatrészét képező vasrúddal az ablaküveget 1948 telén, amikor nem lehetett ablaküveget kapni. Azt játszottátok, hogy vívtok. Sokszor mesélted nekem ezt, mélyen ülhet, ahogy néhány más sérelem is, olyan sérelmek, amelyekről nem tudom, tényleg megtörténtek-e, annyira sötétnek mutatják a családot. Például amikor nagynénéd egy aranyláncot csempészett a zsebedbe, és aztán azzal vádolt, hogy elloptad. Ezt egyszerűen nem tudom elképzelni, még akkor sem, ha féltékeny volt az iskolai sikereidre. Megaláztak, és ennek a fájdalma nem múlik. De felnőttként nem látom, hogy bárki előtt meghunyászkodnál. Persze ha valakinek igazán hatalma van fölötted, az az ápolónő. Hatalma van fölötted, mert megszeretted. Ez az egyetlen hatalom, amit elviselsz.*

* Néha, egy szeretett nővel szemben eltűnik minden arroganciád. Kisfiú leszel, aki meghunyászkodik, leg-

feljebb valami viccel próbálja elűtni a kritikára okot adó dolgot. Anyám is megkapta ezt tőled néha? Ha igen, én sosem láttam. Vele szemben mindig domináltál. De egy ápolónő ki tudja hozni belőled a kisfiút. Ez a kisfiú, egyetlen gyerek, háborús gyerek, sok nélkülözést élt meg gyerekkorában, de észre sem vette. A nők körülötte tudatában voltak annak, hogy mi nincs, a szemére hányták, ha pazarolt, ha nem volt erre tekintettel. Nincs hús, nincs cukor, nincs kenyér, nincs víz sem. Nincs ablaküveg, a kiverő üvegre pokrócot kell szögelni, az fogja vissza a téli hideget.

Nem volt rád hatással ez a nélkülözés. Majdnem esztelenül nagyvonalú vagy. Gyerekkoromban is az voltál, amikor filléres gondjaink voltak. Anyám szorongására emlékszem, egy csillapíthatatlan szorongásra, amelynek az volt a lényege, hogy nincs pénz. Nincs pénz semmire. Egy ízben még azt is mondta, hogy nincs pénz karácsonyra. Rendkívül felháborodtam. Olyan nem lehetséges, hogy nincs pénz karácsonyra! Ezt gondoltam tízévesen. Végül persze lett karácsony, nagyanyámnál. A te nagyvonalúságod arisztokratikusnak is mondható, vagy dzsentroidnak. A legtöbb, amit fel tudunk mutatni a közvetlen elődök között, néhány ágrólszakadt katonatiszt, bár ha visszamegyünk a tizenkilencedik századba, alispánok és országgyűlési képviselők is akadnak, legalább a tágabb rokonságban. Soha nem érdekelt téged ez a rokonság. Ha dzsentroid lettél, ennek nem az az oka, hogy dzsentri vagy. De anyádat érdekelte a név, és érdekelte az én anyámat is. Számontartották, elővették Széchenyi *Naplóját* és megmutatták benne azt a részt, amikor a rokon meglátogatta. Történelmi lábjegyzetbe való név, sötét sztorikkal. Árulások, lin-

cselések, antiszemitizmus. Anyám egyszer elmesélte, hogy Dessewffy Aurél és Babarczy Antal konzervatív csoportjáról írta a szakdolgozatát. Mert ők is valami jót akartak – mondta.

Nem a neved miatt, de arisztokratikus vagy: biztos abban, hogy bizonyos szabályok nem vonatkoznak rád. A szabályok megsértését néha pénzzel próbálsz kompenzálni, de gyakran egyszerűen úgy gondolsz, jár neked. Liberálisnak lehet nevezni, de demokratának semmiképp. Te fent vagy, az elitben, és erőfeszítést sem teszel arra, hogy eltitkold, mit gondolsz azokról, akik alattad vannak.

Származás nélküli dzsentri vagy tehát. Ezzel a dzsentroid nagyvonalúsággal udvarolsz az ápolónőnek, amikor éppen nem vagy megszeppent kisleány vele szemben. Energiát fektetsz abba, hogy megnyerd magadnak, sármos vagy, és szórakoztató, miközben kötözi a lábad vagy porciózza a gyógyszereid. Néha én is tanúja vagyok ennek, elámulok az átalakuláson, de örömmel tölt el, hogy ilyen energikusan és vidáman flörtölsz.

Én is nagyvonalú vagyok a pénzzel. Nem érted a projektjeimet, aggódsz, hogy mire fordítok pénzt, nem akarod, hogy a szegény cigány családnak adjam, az egésztest örültségnek látod. Elfogadom, hogy annak látod, még azt is elfogadom, hogy örültség, de ezt a speciális örültséget tőled örökölted. Kéred, hogy ne tegyem, aztán átutalsz nekem még pénzt, hogy kipótolod, amit esztelenül elcsorgatok.

Arra gondolok, hogy meg fogsz halni, és nekem ez könnyebb lesz. Nagyon tisztán és világosan jelenik meg a gondolat a fejemben, clare et distincte, ahogy Descartes mondaná. Elborzadok tőle, de be kell látnom, hogy a mondat igaz. A mondat első fele is igaz, mert ha a lábad elkezdett rohadni, akkor az a rohadás terjedni fog. És a mondat második fele is igaz, mert nem kell minden percben várnom a telefont, hogy rohanjak, segítsék, oldjam meg. Rohanok, segítek és megoldom, de, újabb világos gondolat, nem szeretetből teszem. Irántad haragot érzek, elsősorban haragot, annyiszor bántottál vagy cserben hagytál. Nem szeretetből járok, hanem kötelességtudatból. Időnként pénzt adsz nekem. Nem ezért jövök, mondom neked, a lányod vagyok, ne adj pénzt. De te akarsz pénzt adni, mert akkor úgy érzed, hogy visszakaptad a méltóságod, a kezdeményezőképeséget. Úgy érzed, hogy te is tudsz adni valamit. Nem veszekszem ezen, elfogadom. A pénzről egyébként is azt gondolsz, hogy mindent megold. Lehet, hogy van annyi pénz, ami mindent megold, de nekünk nincs

annyi, nincs annyi, hogy éjjel-nappal ápolót vegyünk fel melléd, nincs annyi, hogy magánkórházba vigyünk. Közönséges középosztályi haldoklók vagyunk. Ez is nehéz neked. Hozzászoktál, hogy rád más szabályok vonatkoznak. Alkalmanként nem is vonatkoznak szabályok. Most pont annyi segítséget kapsz, mint mindenki más.

Néha látom, hogy látod, mennyire nehéz nekem. Pillanatokra látod. Elkecseregettem monddod, hogy a riasztógomb végső soron nem vett le rólam semmi terhet, mert engem hívnak fel az éjszaka közepén. Ez a mondat mutat valamit, van benned empátia, mégiscsak van empátia, pedig soha nem éreztem, hogy volna. Persze hogy is lehetnél színházrendező empátia nélkül. Empátia nélkül nem lehet instruálni. Csak ránk nem alkalmaztad, mint a becses ércet, amiből kevés van, oda adagoltad, ahol a leginkább szükség volt rá.*

* A legrettenetesebb dolgok a családban történnek az emberrel. Veled is a családban történtek rettenetes dolgok. Sosem voltam fogékony a holokausz-identitásra: második nemzedék vagyok, de nekem nem ez fáj, nem ezzel nőttek fel. Én a családi titkoktól, sikolyoktól és ordibálásoktól szenvedtem. Amit ti csináltatok egymással, amit ti csináltatok velünk, velem,

amit veletek műveltek a szüleitek, amit velük műveltek az ő szüleik. A volt barátod arra int, hogy tegyem túl magam ezen. A terapeutám szerint ezt kell feldolgozni. Én inkább megírni akarom.

A *Quora* oldalait nézegetem. Mi volt a legrosszabb, amit a szüleid mondtak neked? Ehhez a kérdéshez végtelenül hosszú válaszfolyam csatlakozik. Legszívesebben mindenkinek feltenném ezt a kérdést, akit megismerek, mert úgy érzem, ez a kulcsa minden személyiségnek. Van, akinek azt mondták, sajnálják, hogy nem sikerült elabortálni. Másoknak azt, hogy miattuk lesz öngyilkos az anyjuk. Nagyon gazdag a választéka annak, amivel egy szülő fájdalmat tud okozni. És akkor még nem is vizsgáltuk azt, amikor azzal okoz fájdalmat, hogy nem figyel oda.

Mi volt a legrosszabb, amit neked mondtak? Hogy hazudsz, és te loptad el az aranyláncot? Hogy nem zárhatod magadra a fürdőszobaajtót, mert azzal kirekeszted anyádat? Hogy nem vagy elég tehetséges, bezzeg a Kerényi Imre? Szeretném tudni, de nem kérdeztem meg időben. Mi volt a legrosszabb, amit te mondtál nekem? Nehéz eldönteni, mert annyi mindent mondtál. A legnehezebb éppen ez: hogy az egyik nap dicsértél, zseninek nevezted, tehetségnek, a következő nap viszont duplanullának, takonynak vagy hisztigépnek. Sosem tudtam, milyen leszel éppen, milyen lesz a reakciód, ezért leszoktam arról, hogy megpróbáljak veled kommunikálni. Elkerültelek, ha tehettem. Messze költöztem tőletek, telefonom sem volt, arra gyúrtam, hogy ne tudjatok elérni, bár ez amúgy is csak anyámnak volt fontos, neked nem. Te csak tudomásul vetted a romlásomat. De azért időnként megpróbáltam. Nekiugrottam, hogy

2021. november 25.

most lesz egy felnőtt viszony, és lepattantam rólad. Nem szelídültél, de már nem volt menthető az egész a szenvedélyes fiatalsággal. Egyszerűen nem uraltad az indulataidat, és nem vettél tudomást arról, hogy nem uralod az indulataidat. Ezt kellett volna megbeszélnem veled, de gyáva voltam hozzá.

Grízgaluska, vércukor, mosás. Azt mondd, adjuk a kocsidat a titkárnődnek. Persze, persze, neki adjuk, most is ő használja. Neked dízsírhelyed van Kaposváron, mert díszpolgár vagy, büszkélkedsz. Nem tudom, hogy ez akkor most instrukció? Mivel nem beszélünk a halálodról, nem beszélünk a temetésedről sem. De ez a dízsírhely fontosnak tűnik, mert már harmadszor mondd. És nemcsak nekem, a titkárnődnek is. Könnyebb volna, ha lehetne beszélni arról, hogy *aztán*. Örültem, hogy szóba hoztad a kocsit, a kocsi helyét *aztán*. Nem használtam ki a lehetőséget. Nem kezdtem arról beszélni, hogy a halálod felé utazunk. Nem éreztem úgy, hogy beszélni akarsz róla. Ha kihasználnám a lehetőséget, mélyebbre mehetnénk, őszintébbek lehetnénk. Nem megyünk mélyre és nem vagyunk őszinték. Olyan hamis az egész, minden beszélgetés, hogy ha színpadon lenne, felordítanál, hogy az egész fals, nem igaz. Hogy igaz legyen, ez fontos volt. Igaz és árnyalt legyen az előadás. A beszélgetéseink nem igazak és nem árnyaltak. Ha rendezőként néznéd őket, azt mondanád, pocsek

munka. Pocsék munkát végzünk itt a haldoklásoddal, és legfőképpen én vagyok pocsék munkás. Csak imitálom a jelenlétet. Going through the motions, ezt mondják angolul. Nem tudok jelen lenni a halálodban.*

* Kaposvárt egyszerre utáltad és szeretted. Lenézted, de otthon voltál benne, eligazodtál, noha nem is akartad megismerni. Szerinted Kaposvárt, mindenekelőtt, nevelni kell, fényre vezetni, megmutatni neki az igaz művészetet, az ízlését fejleszteni, az apparatcsikjait eligazítani. Negyven évet éltél ott, de nincs helyi barátod. Nem jártál helyi emberek közé. A hivatalos kapcsolatokat tartottad, egyébként elzárkóztál. Nem csoda, ha gőgösnek és elitistának láttak, aki a szakmának, abból is a budapestinek csinál színházat. Valójában nem voltál gőgös és elitista, csak hittél néhány tizenkilencedik századi tételben. Hittél benne, hogy van objektíve mérhető kultúra, és hat a történelemben; miközben kifejezi az életet, meg is változtatja. A kultúra embere tehát harcos, forradalmár, aki a történelmet viszi előre, az igazság felé. Ha ilyen leegyszerűsítve fogalmazom meg, talán tiltakoznál ellene, de minden gesztusod arról szólt, hogy hiszel ebben, a jó színház objektív érvényességében és hatásában. Küldetésed volt, küldetésetek. A jó színház nem valakinek szólt, hanem mindenkinek, az igazság nem egy kultúráé, nem csoportkérdés, hanem univerzális. A Kádár-korszakban a kaposvári közönség megszerette a színházat, bár voltak előadásaitok, amelyek fél házzal mentek. A problémák a rendszerváltás után

kezdődtek, amikor a kaposvári közgyűlés képviselői közül néhányan kifogásoltak egy-két előadást. Túl szókimondó. Nincs tekintettel az érzékenységekre. Meztelenség van benne. Túl erőszakos. Lenézi a közönséget. Legyen a színház fogékony az elvárásokra. Szerinted a színház fogékony volt az elvárásokra, de nem engedhetett a színvonalból. Ami jó, az jó. Azt nem lehet betiltani. Nem a te darabjaiddal volt baj többnyire, de megvédted azokat is, akik kiverték a biztosítékot. Jó viszonyt ápoltál a polgármesterrel, nyeregben érezted magad. És mégis elkopott a tekintélyed a végén, elvesztetted a meccset, nem a kijelölt utódokat választották igazgatónak. Talán túl későn jelölted ki őket – ezt panaszolták fel a fiatal rendezők. Talán túlságosan hittél az erődben, nem vonultál vissza időben. Én azért tisztellek érte, amiért tudad, hogy vissza kell vonulnod. Sokan nem tudják magukról. Azért is tisztellek, mert nem panaszkodtál, amiért végül elbuktad a harcot a színházban is és az egyetemen is. Fellázadt ellened a város, fellázadtak a munkatársaid. Nehéz lehetett ezt megélni, de nem beszéltél róla, elhagytad a várost, magad mögött hagytad. Sosem értettem, miért mondd Kaposvárra, hogy kietlen, nekem szép kis városnak tűnt, barátságos terekkel. Nektek, akik ott dolgoztatok és ott éltetek, csak a színház jelentett valamit benne. Talán ezért vesztetted el a harcot. Tiszteltek, de nem volt közöd hozzájuk. Megpróbáltad a végén, hogy befogadjon a kórház, mint korábban a szív-műtétet idején, de vissza se hívtak. Látszólag leszámoltak veled. Mégis, amikor meghaltál, és írtam a jegyzőnek, mindenki lelkesen támogatta a dízsírhely és a városi temetés gondolatát.

2021. november 30.

Szar világban születtem és szar világban halok meg – ezt mondod, miközben a híreket nézzük. Mormogok valamit. Elég szar a világ, tényleg, vagy valami hasonlót. Könnyeden és elegánsan mondod, mint aki elsüt egy bon mot-t, és tényleg jól is hangzik, van benne valami filozofikus mélység, a halál elfogadása, de tiltakozás is a történelem igazságtalanságával szemben. Ilyen bon mot-kat gyakran elszórtál régebben. A születéssel és halállal kapcsolatban például egy ízben azt mondtad, azért nem elfogadható világ a kapitalizmusé, mert azt a két dolgot tudja az ember legkevésbé megengedni magának, ami a legtermészetesebb: megszületni és meghalni.

Mostanában már ritkábban mondasz bon mot-kat, inkább egy-egy verssorral lepsz meg, aminek aztán utána kell járni, hogy is szól a következő versszak. Ez lett a szokásos felosztás: te az ágyadon ülsz, én pedig az íróasztalod előtt az irodai széken, hogy ha bármilyen kívánságod van, amire az internet a válasz, akkor rögvest keresni tudjak. Ezt átengeded nekem, az internetezést, nem is próbáltál soha lépést tartani vele. A na-

Nagy koszorúkat hoztak, sokkal nagyobbakat, mint én. Énekeltek a sírodnál. Papot nem kértem, de így is kitétek néhány keresztet, remélem, legyintettél volna rá, hogy na, igen, Kaposvár, Kaposváron muszáj kereszt a temetésre. Nem egyházi zenét, hanem madrigálokat választottam a temetéshez, Carlo Gesualdo zenéjét. Tudod, aki féltékenységből megölte a feleségét. Nagyon szép volt az egész.

pokban megkérdezted, mi a Facebook, mert mindenki erről beszél a tévében, mire elmondtam, hogy egy olyan internetes felület, ahol az emberek leírják, ami éppen az eszükbe jut, és az ismerőseik ezt láthatják. Borzalmas ötlet, állapítod meg. Ez felér egy bon mot-val.*

* Amikor születél, háború volt, az apádat behívták, de nem a frontra vitték, hanem Erdélybe, felügyelni a visszatért területeket. Anyádat kibombázták, ezt is tudom, és '44 telén a húgával együtt átment a fronton, hogy elérje Pécelt, nagyanád szoba-konyhás lakását. A gyerekeket – téged és az unokatestvéreidet – egy szánkóra szerelt járókában húzott anyád, míg egy alkalmilag ácsolt szánkón követte a nagynénéd a poggyással. A történet szerint, amelyet számtalanszor meghallgattam, orosz katonák állítottak meg titeket Pest határában, de a gyerekeket látva továbbengedtek, szélesen gesztikulálva. Az éjszakában katyusák sívítottak. Nagyanyám szerint te még csak nem is féltél, csak megkérdezted: „Hát ilyen a háború, mama?” Hároméves voltál.

2021. december 7.

Ma van a születésnapom, és valamiért most megjegyzed, boldog születésnapot, pedig általában elfelejtet az ilyesmit, a magadét sem tartod. Esetleg a gyerekekre emlékszel, az unokákéra, akik a legfontosabbak lettek neked most, hogy már nincs színház. Én sem tartom a születésnapom, már régen nem ajándékozunk, minden rítus lekopott rólunk, egyedül a karácsonyhoz ragaszkodsz, annak egyik napját mindig együtt kell töltenünk.

Onnan is látszik, hogy az unokák a legfontosabbak, hogy nekem kell mindig emlékezni a jelszavaidra, és tudom, hogy minden jelszavad az egyik, a másik vagy mindkét unokával kapcsolatos. Az unokás jelszavakat felírtam egy füzetbe. Ha néha elbizonytalanodom is, melyik unokás jelszó való hova, néhány próba után meglesz a megoldás. Te nem emlékszel jelszavakra. Az a titkárnőd dolga, vagy az enyém.

Jólesik, hogy emlékszel rá, ma van a születésnapom, és eltréfálkozunk rajta, hogy már én is benne vagyok a korban, hát még te, de kicsit

megijeszt, hogy olyan fatalistán fogalmazol: én már nagyon öreg vagyok, mondd, miközben az Egyesült Államokat egy veled majdnem egyidős férfi irányítja.

Mikor öregedtél meg ennyire, ezen gondolkodom.*

* Amikor a fiam megszületett – az első unoka –, kis kefebajszot növesztettél. Szörnyen állt neked, de nem lehetett róla lebeszélni, mert ilyen bajsa volt a nagyapádnak, akit imádtál. Én nem ismertem. Nagyapád cipész volt, a péceli ipartestület megbecsült tagja, aki az asztmájába halt bele viszonylag fiatalon. Hosszú időn át az asztalodon volt egy fénykép kettőtökről, hová lett vajon, nem tudom. Ez a Pintér János, aki után a második keresztnéved kaptad, mindig jó volt hozzád. Úgy mesélted el az ipartestületbe tett látogatásaitokat, vagy a közös kocsmázást, ahol ihattál egy málnaszörpöt, mintha óriási felderítő expedícióra vitt volna minden alkalommal, tele izgalmas új felfedezéssel. A hozzá kapcsolódó gyerekkorod az elbeszéléseid alapján idillinek tűnt: békafogás a Rákos-patakban, biciklizés a temetőben, kirándulások és barátságok az udvarbéli gyerekekkel. Az udvart én is ismerem: pici házak zárták körbe, csupa egy- vagy kétszobás, amelyekben a szomszédok laktak, és fészerek, budik meg disznóólak álltak rajta. Hatalmas birodalomnak tűnt gyerekkoromban, az lehetett számodra is. Azon gondolkodom, lehetséges-e, hogy neked csupa izgalom és szépség volt a gyerekkor, vagy a személyiséged ilyen: elfelejted a rosszat. Sok dolgot elfelejtesz,

gyakran az a legjobb stratégia veled kapcsolatban, amikor megmakacsolod magad, ha várunk néhány napot, mert addigra esetleg elfelejted, amit annyira akartál. Színes és gazdag belső világod van, nem szürke és félelmetes, mint az enyém. Irigylem téled ezt a világot, bárcsak ezt örökölhettek volna, bárcsak nekem is volna olyan képességem, ami eltörli a rosszat és beengedi a jót.

2021. december 15.

Hogy kikerüld a szemrehányásokat, szervezel magadhoz egy ismerős orvost, aki majd ítéletet mond a lábadról. Az ismerős orvos örömmel tesz szívességet, de nem ért a cukorbetegséghez, és nem is sebész. Ha átkötözik mindennap – mondod –, a doktor szerint, ha átkötözik mindennap, akkor meg lehet menteni! Nem hiszek a doktornak. Az ápolónőnek hiszek, aki naponta átkötözi, és úgy gondolja, nem lehet megmenteni. Patthelyzet van. Meg lehet-e menteni téged az akaratod ellenére? Egyáltalán, meg kell-e menteni? Passzívan kell várni a halált, vagy remény-ségekbe fektetni, esetleg addig keresni a kibúvót, míg végleg lepörög a film? Nem vagy ijedt, akár derűsnek is mondanálak, de a kórház gondolatát nyomasztónak találod. Én is nyomasztónak találnám a helyedben. Nyomasztó is volt, amikor a Honvéd sürgősségi osztályán órákon át a folyosón kellett ülni vérző fejjel. Nyomasztó. Mégse tudok mást mondani neked, ez nem egy mese, amit az ember átír mesélés közben, hogy ne ijessze meg a gyereket, ennek a mesének egy-

féle vége lehetséges csak, nem tudom rávenni magam, hogy egy képzeletbeli véget meséljek neked és magamnak. Egy jó véget. Ennek a mesének nincs jó vége. Vágni kell.

Egy kisujj még nem a világ. Amíg még fel tudsz állni és el tudsz menni a fürdőszobába, három méter nagyjából, addig elvileg maradhatsz itthon. Nehéz néhány lépés. Járókerettel teszed meg, ügyesen kell lavírozni vele a fürdőszobában. Te nem beszélsz arról, mi lesz, ha már nem megy az a néhány lépés sem, nem tervezel, csak ellenállsz. Ellenállsz a kórháznak és ellenállsz az otthonnak. Nagyon igyekszem keríteni pedig egy otthonbéli helyet. Azok, ahol kapnál saját szobát, túl vannak a lehetőségeinken. Alkudozom, könyörgök, eltitkolom az alkoholt, mert azzal nem vesznek fel, előled pedig eltitkolom, hogy szervezkedek.

A hasmenés aggasztó és gyakori, sokszor futok, de soha nem szokom meg. Mindig megdöbönt, hogy az emberrel a végén ez történik. Hogy már egyáltalán nem ura a testének. Csoválkozom, hogy téged ez nem borít ki, nem keresed a halált, ha már nem tudsz a köznapi felfogás szerint méltósággal élni. Lehet ennyire szeretni az életet, ezt tanulom tőled. Nincs benne sem-

mi, csak Euronews, grízgaluska és színésznők, de szereted.*

* Te nem értetted az én depresszióm, hogy hogyan lehet a nem élést akarni. Anyám depresszióját sem értetted, a legőszintébben nem értetted. Sokat vigasztaltad őt, néha órákon át, és mire feltámadt a kedve, hogy kimenjen a lakásból, már te voltál túlságosan fáradt ehhez. Amikor a kérésedet, hogy menjek gyorsan hozzád, azzal hárítottam el, hogy nem vagyok jól, ajánlkoztál, majd felvidítasz. Nem érzékelted volna, hogy traumatizálsz? Értem, hogy nem értetted. Értem azt is, hogyan lehetséges nem érteni. Egyszerűen érthetetlen neked, átélethetetlen. A depresszió fut a családban, anyám anyját is meggyanúsíthatjuk ezzel, mert benne sem volt életöröm, csak hideg sértettség. A hidegségre te rosszul reagáltál, te forró voltál, lángoltál. Az élet ígéretekből és tervekből állt számodra, nem szorongásokból és sérelmekből. A családot is csupa meleg ember, szerinted bolondok voltak, de kommunikativ bolondok, akiknek nagyon fontos az élet. Amikor a dokumentumfilmes megkeresett, hogy beszélj a depressziómról, kategorikusan elutasítottad. Nem indokoltad. Nem mondtad, hogy nem tudsz erről beszélni, hogy nem tudsz róla semmit. Azt sem mondtad, nem érdekel. Egyszerűen annyit mondtál: nem. Talán arra gondoltál, ezzel elárulnád anyámat. Fájt nekem, mert nem láttál engem, nem akartad meglátni, ki vagyok és mit éltem túl. Pedig olyan helyes kislányok voltak – mindig ez volt a válaszod. Ha így gondoltad, abból is csak az tűnik ki, hogy nem láttál. Nem figyeltél. Mostohagyerek voltam a színház mellett. Elfogadom, hogy a küldetésed fontosabb volt,

de jó lett volna ezt kimondani, elismerni, hogy nem tudsz felém fordulni, nem tudsz jelen lenni az életemben. Ne haragudj, én nem tudok ezzel mit kezdeni – mondhattad volna ezt egyszerűen. Nincs kanalam hozzá. Nem értem. De mert ezt nem mondtad, mindig büntudatom volt, amiért rosszul vagyok. Becsaplak, elcsalom tőled a tökéletes lányodat, azzal, hogy valaki más lettem, mint akit akartál. Az életed hulladéka, nehezen kezelhető szemét.

Így adtál nekem ösztönzést, hogy beszéljek nyilvánosan, minden fórumon, hogy a legintimebb részteket is megosszam az életem sötét rétegéből, óvatosan, csak annyit adagolva, amennyit a másik elbír. Nekem is lett küldetésem: hogy levegyem a stigmát. Magamról is és másokról is. Nem választottam ezt a küldetést, csak ez adódott, ez esett ki a családi felállásunkból, a titkolózásból, az oda nem figyelésből. A terapeutám nem érti, mi ebben a jó nekem. Egyszerűen nem látja, hogy nem jó nekem. Nem jó erről beszélni, csak muszáj. Ott van valahol az a gyerek, aki voltam, akinek annyit segített volna, ha meghallgatják és azt mondják neki, igen, van ilyen, most rosszul vagy, de nem tehetsz róla. Harcolj. Ha destruktív a család, legyél te konstruktív. Fogd a sebet, és csinálj belőle gyógyulást.

Eljön hozzád egy tanítványod. Rokona az orvosnak, akinek a segítségét kérte. A kedvenc tanítványod volt, most éppen nem kap rendezőként feladatot. Nagyon örülsz, hogy eljött, még ha biztos vagyok is benne, hogy megrendítette, milyen állapotban talál.

Nem kommentálsz, hogy nem tud rendezni. Nem ígérsz neki segítséget sem, már nem vagy abban a helyzetben, hogy segíthetnél. Ezt a mostani világot, úgy érzem, nem látod át, feladtad, hogy képből legyél. Mint annyi idős ember, visszavonulsz a múltba. Talán ez a döntés az öregedés igazi oka. Hogy elengeded a jelent. Aki nem engedi el a jelent, nem lesz igazán öreg soha, legalábbis nem kerül a fullasztó, elszigetelő fal mögé, amellyel elválasztjuk magunktól a „már nem releváns” embereket.

El kell fogadnom, hogy te kivonultál az életből, mégis nehezen fogom fel, miért döntöttél így. Vagy nem is döntés volt, csak folyamat? Vagy az elszenvetett vereségek vették el a kedvet attól, hogy még aktívan foglalkozz a színházi élettel? Ez volt az életed, és én naponta szem-

besülsz vele, milyen kevés marad abból, amit életnek nevezünk, ha kivonják belőle a célokat, az érdeklődést a jelen iránt.*

* Amikor te vagy pályakezdő, harminc körüli fiatal, a színház egészen más térbe illeszkedik. A párt „társadalmi megrendelésről” beszél, amely arra vonatkozik, hogy a színház – mint a művészet általában – legyen releváns. A színházi nyelv megújítását várja el a párt, ezért támogatja azokat a fiatalokat, akikről ezt a megújítást reméli. A *Társadalmi Szemle*, a párt elméleti folyóirata közöl 1977-ben Almási Miklós tollából egy elemzést, amelyet a Művelődési Minisztérium munkacsoportja készített: „Az utóbbi két-három évből fel tudunk sorolni jó néhány kimagasló produkciót (a már említetteken kívül a pesti és a vidéki Csehov-előadások, a *Szent Johanna*, a *nép ellensége*, legutóbb a Huszonötödik Színház *Cserepes Margitja*, Kecskeméten a *Don Carlos*, Kaposvárott az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* stb.). Ugyanakkor az összképet is tegyük hozzá, Pesten és vidéken egyaránt – a *hagyományos színházi köznyelv kifáradása*, a korszerű mondanivalók által igényelt, de azok »kihordásához« is nélkülözhetetlen *új játéktípus keresésének igénye* jellemzi. Gorombábban fogalmazva: a művészeti-szemléleti konzervativizmus rossz lelkiismerete. Mert legyünk őszinték: minden jelentős színházi alkotóművész érzi a játéktípus és a rendezői konvenciók elöregedését, s igen nagy erőfeszítésekkel próbál kilépni ebből a megbéklyózó saját hagyományrendszerből. De ma még ez az erősebb. A kitörési kísérletek – ha van tartalmi fedezetük – olykor nagyot »robbannak«, jelentős sikert aratnak, de gyakran nem találhatnak folytatásra,

mert nem álltak össze markáns, átgondolt, orientálni is képes színházművészeti koncepcióvá, »irányzattá«. Ezért van az, hogy bár a jeles produkciók listáját még folytathatnánk, mégsem tudnánk ebből a sorozatból egy egységes tendenciát kiolvasni. »Rossz lelkiismeretről« szoltam. Ezen azt értem, hogy mivel majd minden alkotó érzi ennek a helyzetnek szorító hatását, olykor az olcsóbb megoldás felé keresnek kiutat. Így születnek a csinált, erőltetett, modoros színpadi megfogalmazások. A bizonytalan útkeresés és a konvencionális játékelfogásba való visszaesés harcából – úgy érzem – mégiscsak kezd kibontakozni egy-két figyelemre méltó és általánosítható jelenség. A színházi köznyelv egyfelől egy groteszkebb, »hűvösebb«, tárgyiasabb és polifonikus játéktílus felé tapogatózik. A párt teljesen nyitott volt annak megjelenésére, amit majd „a Kaposvár-jelenség”-nek neveznek. Volt „társadalmi megrendelésed”. A tanítványaidnak sokkal kevésbé van.

Nincs több dobásod. A lábodon gennyes seb lett, nem gyógyul. A szeretett ápolónő elmegy, ígér valakit maga helyett, de nem lesz többé körülötted. Megnyugtatott, amíg volt. Nem tart otthon semmi azon túl, hogy az az otthon, ott vagy úr a házában, ahhoz a térhez idomultak a megszokásaid, ott érzed biztonságban magad. Elfogadod, hogy orvosra, szakértelemre van szükséged. Kihívom a mentőket, vidám fiúk jönnek. A zoknidat a seb miatt nem tudom felhúzni, papucsban visznek el, rád borítok egy takarót, meg rád adom a kedvenc sokzsebes mellényedet. Egy nejlonzsákba tömködök ezt-azt, nem tudom, mire lesz szükség, de próbálom elrakni a gyógyszereidet, az inzulinos fecskendőket, törölőkendőt, vécépapírt, emlékszem, hogy amikor kórházban voltam, nem volt evőeszköz sem, úgyhogy bedobok kést-villát-kanalat is.

Négyágyas kórterembe visznek. A szomszéd ágyon egy cigány férfi, most fogják amputálni a másik lábát is. Az egyiket már levágták. Úgyesen

mozgatja magát csak a karja erejével. Negyvenes éveiben járhat. Cigaretta kér tőlem, de persze nincs. Hozzak neki legközelebb, erre kér. Hozzá nem megy be senki. A másik két ágyon változó a szereposztás, de van köztük, akinek szintén nincs lába, két csonkon megy a fürdőszobába, először nagyon megbámulom, és közben szégyenkezem, hogy bámulom, de hamar elmúlik ez is. Most már nincs arról szó, hogy a kislábujadat vágják. Most már arról van szó, hogy térd alatt az egyik lábadat. Térd alatt, ez jól hangzik, térd alatt nagyon jó kis protézist lehet szerezni, még az állam is kifizeti. Térd alatt. Ezt mondogatjuk magunknak. Te elcsendesültél, amióta a vidám legények átvették az irányítást a tested fölött. Az orvos kérdezi, hogy akkor beleegyezel-e. Nem egyezel bele. Két oldalról próbálnak nyomást gyakorolni rád. Meg kell értened, nincs választásod. Itt már nincs kérdés. Ez a láb a vérmérgezés forrása. Most még térd alatt, de ha két hetet várunk, akkor nem lesz elég. Otthagylak, Covid van, tíz percet se maradhatnak az osztályon, de ott vagyok már egy órája. Később telefonálok. Addigra beleegyeztél. Próbálok elképzelni, hogyan: megtörték? Vagy megértetted, hogy így még élhetsz? Akarsz egyáltalán még élni így?

Nem tudom. Nem tudom, hogyan tehetném fel ezeket a kérdéseket.*

* Csúnya történet, nagyon rossz, rettentően sajnálom, ilyeneket mondanak az ismerőseid és a még megmaradt családtagok. A cukor, az nagyon rossz, és az alkohol nem tesz neki jót. Az alkoholizmusod nyílt titok, a szakmában is beszélnek, persze a hátad mögött, és az anyai ági rokonok is elmélkednek rajta. „Így jár az ember, ha a Kádár-rendszerben csinál karriert, alkoholista lesz és elviszi a cukorbetegsége.” Ezt a nagybátyámtól hallok, anyám bátyjától, aki állástalan és üldözött értelmiségi volt a Kádár-rendszerben. Nem rosszindulatú ember, de ebben mégis érzek rosszindulatot. Az életed azzal leírni, hogy karriert csináltál a Kádár-rendszerben, nagyon igazságtalan. Valamit mégis felpiszkál bennem ez a mondat. Hogyan illeszkedsz a Kádár-rendszerbe, ezen gondolkodom. Vezető voltál, kinevezett, akivel tárgyaltak és akit kitüntettek. Nem zárkóztál el teljesen a rendszertől. Egyetértettél az ellenzékiekkel, de nem írtál alá, mert színházigazgatóként nem tehetted. Szeretted volna a hatalmat? – kérdezem barátodtól, aki ezt elképzelhetetlennek tartja. Nem a hatalom kedvéért voltál vezető, bár volt benned ambíció, hanem a társulat kedvéért. Hogy megvédhesd őket és azt a színházat, amit csináltak. Azért voltál annyi helyen pozícióban, teszi hozzá, mert jól csináltad és mert kellett a hatékony vezető, mondja. Azon gondolkodom, hogy azok, akik most vannak pozícióban, ugyanezt mondják-e maguknak. Ugyanezzel leplezik-e az ambícióikat vagy a harci kedvüket. Hogy lehettél egyszerre színházi vezető és

rektor, rendező és tanár? Akik most azzal vádolnak, hogy „elfoglaltatok” az intézményrendszert, nem hivatkozhatnak-e arra, hogy pozícióhalmozást követtél el? Tudom, mi lenne a válaszod. Hogy a mostani pozícióhalmozók a politikához törleszkedő gazemberek, te pedig csak a szakmaiságot védted. De nem úgy védted-e te is a szakmaiságot, hogy közben politikussal tárgyaltál? Kinevezésekre és kitüntetésekre tettél javaslatot? Knopp elvtársat egy hétig vendégül láttad, amikor leküldték, hogy vizsgálja meg a kaposvári színház ideológiai megbízhatóságát? Ezekre mind úgy emlékszel, mint nagy csatákra, ahol győztél, vagy esetleg vesztettél, de megvédted valamit egy ellenséges erővel szemben. Nem lehetséges-e, hogy ez az erő éppenséggel kooptálni akart?

2021. december 23.

Telefonálok. Még nem vagy magadnál. Reggel vágták. Minden jól ment. Milyen az, amikor minden jól megy, miközben az ember lábát levágják? Próbálok nem látni magam előtt azt a fizikai erőszakot, amit elkövettek rajtad, egy fűrészszel, mintha fát fűrészelnének. Bemehegetek? kérdezem. Nem. Nincs látogatás, mondja a nővér. Covid-szabályok. De be kell vinnem dolgokat – próbálkozom. Behozni lehet. Mit kéne a leginkább? Nedves törülközőt. Felnőtt pelenkát. Gyümölcsöt, ha a papa megeszi. Viszem, mondom, viszem. A Honvéd kapujában hosszan bűvölöm a katonás portást, mielőtt bemerészkedem. Beteghez jöttem, hoztam fontos gyógyszert, mondom. Tessék feltelefonálni. Feltelefonálok a porta készülékéről. Nem veszik fel. Újra megpróbálok. Nem veszik fel. Újra megpróbálok, mögöttem már sor alakult ki, ideges, karácsony előtti sor. Végre felveszik. Fel szeretnék vinni valamit a betegnek, mondom. Rendben, tíz percre bejöhet, mindjárt leadjuk a nevét. Intek a portásnak: leadják a nevemet!

Együttérző az arca, furcsa a katonás tartással kombinálva. Menjen. Harmadik emelet.

Eltévedek, kétszer is rossz helyre fordulok be, de végül megtalálalak. Alszol. Lassan, nagyon lassan kipakolom az ágy mellé a hozott holmit. Nehogy elküldjenek, úgy teszek, mint aki éppen most érkezett. Mint aki pont most esett be, sapkában, kabátban, hogy gyorsan leadja a betegség nélkülözhetetlen kellékeit. Nézem a telefonod: lemerült. Megkeresem és bedugom a töltőt. Kinyitod a szeméd.*

* Ekkor történt valami visszavonhatatlan. A testi integritásod sérült, de nem ez a visszavonhatatlan, hanem az, hogy átvett az egészségügyi rendszer, dolgozik rajtad, az anyaga voltál, processzált. Nem voltunk többé főszereplői a történetnek, te magad sem voltál már főszereplője a saját történetednek, az orvosok és a nővérek a fontos szereplők, akik a döntéseket hozták és a dilemmákat megoldották. Örültél, amikor felismertél, de elismerted ezt a tényt, hogy nem vagyok már én sem irányító szerepben. Meghallgatlak, asszisztálok, beverekszem magam, de hogy mi történik veled, az olyan embereken múlik, akik téged leginkább csak egy összevissza beszélő, tehetetlen öreg bácsinak tekintenek, engem pedig okvetetlenkedő hozzátartozónak.

2021. december 24.

Karácsony nélküled. Kábán ül a család néhány megmaradt tagja az asztal körül. Hogyan tovább? Nem vagy elég erős ahhoz, hogy mankóval járd, rehabilitáció kell. Nem tudunk hazahozni, bár legszívesebben hazajönnél. Telefonálgatunk, hogy találjunk egy rehabilitációs osztályt. Telefonálgatunk, hogy kapjunk telefonszámokat. Minden „édesapámnak levágták a lábát” kezdetű mondat árulásnak tűnik, kiárúsítjuk a szenvedésed. De másképp nem találunk megoldást. Ki kell árúsítanunk. Kiárúsítjuk a család más belső ügyeit is. Az egyik otthonban a Kossuth-díjat emlegetem, a másik otthonban azt, hogy anyám zsidó volt, kinek mi számít. Nekünk az számít, hogy nem tudod ellátni magad, és fel kell épülnöd annyira, hogy egyáltalán múltadról lehessen beszélni. Csak átmeneti, mondjuk neked, bár egyáltalán nem vagyunk biztosak benne, hogy csak átmeneti. Csak megerősödsz, mondjuk, holott azt kérdezzük magunkban, meg tud-e még erősödni egyáltalán. Mi van azután, hogy levágták térd alatt egy lábadat? Milyen az élet?

A kórházban az ünnepekre való tekintettel csak lézeng a személyzet. Te még mindig főleg alszol, folyamatosan adagolják a fájdalomcsillapítót, ha magadhoz térsz, nem mindig tiszta, hol vagyunk és mi történik. Tíz napot kapunk, hogy találjunk neked helyet. Éreztetik, hogy ez a tíz nap már nagy engedmény, mert a seb hamarabb is begyógyulhat. Hanyatlik a szellemi teljesítménye – mondom egy fiatal orvosnőnek, akit végre elkapok ügyeletben. Hanyatlik. Valami nincs rendben. A bácsi komoly műtéten esett át, figyeljük, ennyit mond csak.

Hanyatlasz, de ez különös módon kezelhetővé tesz. A fékezhetetlen akaratod megszelídül. Halkan mormogjuk neked, hogy mi fog történni, rehabilitáció jön, jó helyre kerülsz, sok embert felhívtunk, de nem nagyon reagálsz, nem ellenkezel. Az lenne a normális, ha ellenkeznel. Előbb hal meg az akarat, mint a test? Mikor halt meg? Amikor felkaptak a vidám betegszállítók? Amikor a kedvenc ápolónőd lelépett? Vagy még korábban, amikor megpofozott, ha megpofozott, az a mentős?*

* Beszélünk erről, hogy van akaratunk, hogy erős, vagy éppen ellenkezőleg, megtörték. De hogy mire gondolunk tulajdonképpen, nem tudom. Az akarat az élet velejárója, aki él, az akar, annak vágyai vannak, és azok

kielégítésére törekszik. Ha nincs már akaratod, az olyan, mintha meghaltál volna. Csak egy test vagy, fizikai kiterjedéssel, de kifelé irányuló mozgás nélkül. Nagyon megrendítő pusztá testnek látni téged, még akkor is, ha nem panaszkodsz, csak felismersz, és kicsit megszorítod a kezem. Mivel nincs már jelen benned az akarat, ami annyi jó és annyi rossz forrása volt, nem kapcsol be bennem a félelemreakció. Marad a szájalom, az együttérzés, már amennyiben át tudom élni egyáltalán, hogy milyen neked itt feküdni egy ráccsal ellátott ágyban. Nagyon egyszerű vagy így, a kívánságod az, hogy takarjalak be, vagy hogy tegyem a csonkod alá a párnát. Könnyen teljesíthető. Tudom, hogy nem leszek itt mindig, hogy ezeket a kívánságokat teljesítsem, de jó érzéssel tölt el, mindennek ellenére, hogy néhány igényedet teljesíteni tudom. Hogy ilyen egyszerű lett az élet.

Ugyanakkor nem tudom, mit jelent neked, hogy most itt állok az ágyad mellett. És mit jelent, hogy alig engedtek be, így nem tudok majd mindennap jönni. Magányos leszel-e, ha nem jövök és nem jön más sem? Lehet-e valaki magányos, akiben elvékonyodott az akarat, vagy ez a két dolog nem függ össze? Nem tudnám magamat elviselni, ha nem jönnék, amikor csak tudok, de ahogy itt állok, nem vagyok készen arra, ami történik. Nem is tudom megnevezni, mi történik. Könnyebb lett volna, ha megnevezzük? Ha beszélünk mindenről? A cukorról? A nagynénéd levágott lábáról? A másik nagynénéd cukros vakulásáról? Arról, hogy egyre kevésbé érzed a lábad? Hogy mik lesznek a következmények? Engem kellett volna felkészíteni, vagy téged? Talán nem lehet felkészülni, talán szükségszerű, hogy megrendülünk, és nincs is ezzel semmi baj.

2021. december 27.

Beimádkozom magam a kórházba, egy tiszta pizsamát viszek, ez az ürügy. Nem alszol már olyan sokat, majdnem mindennap beszélünk, csak éppen a telefonod folyton lemerül. Új telefon kéne, de nem akarsz új telefont megtanulni, már ebben sem találsz a lényegét: hogy tudsz felhívni négyünket minél gyorsabban.

Próbálom mutatni, hol vannak a nevek. Türelmetlen vagy kicsit, de nyitott felém, mintha egy kisbabának magyaráznék. Nem érted a menürendszert, kétségbeesve próbálom a képernyőre kivarázsolni a nevünket, hogy minél egyszerűbb legyen.

Amikor esténként hívsz, gyakran panaszkodsz. Nem jön a nővér, pedig szeretnéd, ha segítené a pelenkával. Most odamegyek és megkérdem, semleges hangon, nem szemrehányóan: segítenének tisztába tenni édesapámat? Mégis, az emberi méltósága... A nővérek kifejezéstelen arccal hallgatnak. Amikor sorra kerül, tisztába tesszük, természetesen, mondják. Megértem. Amikor sorra kerül. A régi időkben ilyenkor adtunk húszezer forintot. Most ezt nem lehet, és

ezzel mélyen egyetértetek, mégis milyen jó volna, ha így tudnám biztosítani, hogy gondoskodjanak rólad. Talán kicsit jobban, mint másról.

Alkonyodik, kicseréltük a lepedőd, a pelenkát, feladtam rád az új pizsamát. Elfekszel, elengeded két kezedd az ágy oldalán húzódo rácsot. Felfelé nézel, mintha a mennyezeten volna valami. Nincs idő, tudod? – mondod nekem. Nincs idő. Igazából nincs idő.*

* A családban csak anyám viselte a kívülről ütemezett időt, a 8-tól 4-ig munkahelyet, az óra hatalmát. Neked belső forrás az idő, és ha külső korláthoz kell idomulnod, bár nem vagy késős, belülről el kell készülnöd rá. Amikor némán ülsz a számítógép előtt, tulajdonképpen meditálsz azon, amikor a külső idő kényszere szerint meg kell jelenned valahol. Én is ilyen vagyok. Hosszan készülődöm. Gyakran vicceltünk azzal, hogy nem vagyunk koránkelők. Egyszer elmesélted, hogy fiatalabb korodban gyakran csak akkor tudtál elaludni, amikor az első derengéssel jelezte érkezését a hajnal. Sokszor olvastál egész éjszaka, mert a könyv diktálta az időt, nem idomult a nap járásához. Mire gondolhattál, amikor azt mondtad, hogy nincs idő? Hogy már nincsenek belső történetek, amik tagolnák? Egy vesztéséről beszéltél? Vagy ellenkezőleg, valami újfajta felszabadulásról? Nagyon jelentőségtelinek éreztem ezt a kijelentésedet, de nem értettem egészen a közelmúltig. Amikor kiműtötték belőlem a rákos daganatot, csövek lógtak ki belőlem, és én is rácsos ágyban feküdtem, miközben a fájdalomcsillapító csöpögött belém az infúzióból, csak a

pillanat létezett. Heidegger szerint az élet lényege, hogy a múltat hordozzuk a jelenben, és állandóan, szorongva, előrevetítjük magunkat a jövőbe, mindig ebben a feszültségeket hordozó ívben élünk, nem a pillanatban. Visszavonhatatlan tények, emlékek, traumák egyfelől, félelmek és remények a másik oldalán. A fájdalomcsillapító hatása alatt ez mind megszűnt bennem. Az adott pillanat volt, amiben valaki, egy nővér, a fiam, az orvos vagy a szomszéd ágyon fekvő beteg meg tudott jelenni, de az egész nem állt össze ívvé, és nem volt benne sem félelem, sem remény. Talán erre gondoltál, amikor azt mondtad, nincs idő. Ha erre gondoltál, akkor nem voltál boldogtalan, nem szenvedtél annyira, mint mi képzeltük volna, akik számára nem szűnt meg az idő. Az idő megszűnte derűt hozott neked és nyugalmat.

2021. december 28.

Az éjszaka négyszer hívtad a fiamat, hogy azonnal menjen be hozzád, és segítsen. Az ápolónők bántanak, nem segítenek. Ki akarsz menni vécére, de nem tudsz, mert nem jön oda senki, hiába szólongatod őket.

Egyszer én is hallottam a telefonban, egy másik alkalommal, ahogy elfúlt, rekedtes hangon megpróbálsz odahívni a nővért, nem értettem, miért nincs egy csengő vagy vészriasztó a kezéd ügyében, hogy lehet így magára hagyni egy beteget. Nővér! Nővér! Olyan gyenge volt a hangod, hogy a szomszéd ágyban szerintem nyugodtan tudtak aludni tőled.

A fiam felhívta a nővéreket, hogy segítenek-e, de azt mondták, nem bírnak el, az ágytálat kell használnod. Nem találtad az ágytálat, és egyáltalán, nem voltál boldog. Nem haragudtál, inkább panaszosan fordultál az unokádhoz, hogy oldja meg, de most azonnal oldja meg a helyzetet. Újra és újra hívtad, nem akartad el-

fogadni, hogy nincs megoldás. A végén lenémította a telefonját.*

* Ilyen árulásokra kényszerültünk. Fáj a szívem érte, hogy ott feküdtél tehetetlenül, elesetten, de nem lehetett megértetni veled, hogy néha nem tudunk érte tenni semmit. Néha egyszerűen el kell fogadni, bele kell nyugodni. Néha alkalmazkodni kell. Neked is alkalmazkodnod kellett. El tudom képzelni, hogy a leggazdagabbak megvásárolják maguknak, hogy ne kelljen alkalmazkodniuk, hogy ne kelljen tehetetlenül szölongatniuk egy nem különösebben segítőkész nővért, hogy mindig ott álljon az ágyuk mellett valaki, és így a halál mélyen demokratikus igazságossága sem érvényesül igazán, lesz, akinek sokkal szebb, boldogabb, kellemesebb lesz a haldoklása. Te szeretted volna megkapni ezt, kicsit szervezkedtél is, hogy felvegyenek a kaposvári kórházba, de nem lett a dologból semmi. Valaha elit voltál, kulturális elit, nem pénzes, de azért elit, de az idő ezt is elmosta, és már nem volt erőd kikövetelni a különleges elbírálást. Nekünk pedig nem volt rá pénzünk.

2021. december 31.

Veszek egy üveg pezsgőt. Ezt fogom bevinni ma délután a kórházba. Nem neked, hanem a nővéreknek. Neked, úgy gondolom, nem is szólok róla. Megvesztegetési kísérlet, ügyetlen megmozdulás, ki tudja, hogy fog elsülni.

Ébren vagy. Kéred, hogy hívjuk fel a barátodat, jöjjön be hozzád. Felhívjuk, de próbálom mérsékelni a várakozásaidat: Covid van, elvileg senki nem jöhet be egyáltalán soha. Én csak ki-trükközöm a magam látogatásait, de ezt egy idegentől, aki nem mondhatja, hogy pizsamát vagy gyógyszert hozott, nem várhatjuk el. A barátod megígéri, hogy jön. Egy óra múlva, még mindig ott vagyok, kétségbeesetten telefonál, hogy nem engedik be. Nagyon sajnálom szegényt, most ő érezheti magát mindannyiunk közül a legrémekebben.

Rakosgatom a párnát a csonkod alatt. Ne oda rakd, jajdulsz fel, kicsit arrébb, úgy. De most mégis inkább takard ki. Nem jó, ha lehet, akkor emeld fel egy kicsit. Nem jó. Nem jó.

Újra megkeresem az ügyeletes orvost. Úgy látom, hogy apám zavart. Mi lehet az oka ennek?

Talán a fájdalomcsillapító? De olyan sok fájdalomcsillapítót nem kaphat, mert fájdalmai vannak. Az orvosnő bólint, igen, látja ő is, zavart a bácsi. Nem tudja, miért, nézik a leleteit, minden rendben van. De nincs rendben minden, erősködöm, mert nem teljesen koherens, egy magasan képzett értelmiségiről beszélünk, nem normális, hogy összevissza beszél. A doktornő vállat von. Talán az agyi erek, mondja.

Ilyen elveszett, inkoherens állapotodban nem vagy félelmetes. A bőröd olyan vékony, hogy attól tartok, fájdalmat okozok már azzal is, hogy megfogom a kezéd. Kicsit felmerülsz, aztán lemerülsz újra. Békés így, órákat tudok tölteni melletted, nem érzem a feszültséget, amit eddig.

Zavart a bácsi. Hihetetlen, hogy valaki rólad kimond egy ilyen mondatot. Mindig az eszedről voltál híres, és a kíméletlen elemzőkészségedről. Néha el kell veszíteni valamit, hogy megnyerhess valami mást.*

* Fontos emléked volt az apádról, hogy az ágyad mellett ül és mondatsz egy szót: arról mesél neked. Bármit mondhattál, és lenyűgöző előadást körített belőle. Te nem meséltél így, nekem nincs ilyen emlékem. Hogy miért nem, nem tudom. Talán a család, ha éppen együtt voltunk, valami mást jelentett neked, a

szabadságot azoktól a keretektől, ahol teljesíteni kell, ahol meg kell csillogtatnod az intellektusodat. Nézem a veled készült interjúkat, ahol elemzel, mindig valami mélyen kiszenvedett igazságot mondasz, nem népszerű elméleteket idézel meg, hogy azokon keresztül kommunikálj. Nem igazodsz a közbeszédhez, az értelmiségi közbeszédhez sem. A konformizmus meg sem kísért. A gondolkodásban is harcos voltál, mindig ki kellett mondanod, ki mit gondol rosszul, és azt a benyomást keltetted, hogy nem tűrsz ellentmondást. Tudom, hogy ez nem volt így, hogy a színházi megnézéseken mindenki véleménye számított, hogy felállítottál egy művészeti tanácsot, ahol kikérted a munkatársaid véleményét, hogy mielőtt felvettél valakit a színházhoz, mások ítéletét is meghallgattad róla. De nem úgy kommunikáltál, mint aki képes erre a nyitottságra, mint aki elfogadja, hogy a másik egyenrangú. Ezért nekem nem volt jó beszélgetni veled, még abban a néhány esetben sem, amikor erre egyáltalán sor került. Hamar kimondtad valamiről, hogy ostobaság, és ezzel lezártak tekintetted az ügyet. Most irigykedem azokra, akik hallottak téged drámát elemezni, akiket tanítottál, vagy akár csak rendeztél. Mindig gazdag háttérrel vázoltál egy jelenet köré, pontosan tudtad, hogy miről szóljon, hogy mi történik két ember között. Nem köteleződtél el feltétlenül a pszichológiai realizmust célul kitűző Sztanyiszlavszkij-módszer mellett, de mégiscsak ez volt az iskolád, erről szólt a Színház- és Filmművészeti Főiskola, amikor oda jártál, és amikor ott tanítottál. Nem értem, hogy ezt a pszichológiai és dramaturgiai élelátást miért nem alkalmaztad ránk is, a család-

dodra. Egyszer, nagykamaszként, azt a kétségbeesett gesztust tettem, hogy kezedbe adtam *Az üvegbúrát*, Sylvia Plath önéletrajzi regényét, azzal, hogy ha érteni szeretnéd, mi van velem, ezt olvasd el. Beleolvastál, de hamar letetted. Ilyen nyálas szart nem olvasok, közölted.

2022. január 5.

A családi barát segítségével találunk egy hospice-t. Nem beszélünk arról, hogy ez egy hospice, alapvetően majd rehabilitációra viszünk, erről beszélünk, le is van szervezve. Megerősítik az izmaidat, megtanulsz mozogni a csonkkal, talán még műlábat is kapsz. De átmenetileg, mert a Honvédből ki kell hoznunk, csakis átmenetileg elviszünk a református hospice-ba, ami egyébként szívességgként fogad minket, bár a térítési díja felemésztí a nyugdíjadat.

Hová viszik mások a szeretteiket? Akiknek nem Kossuth-díjas nyugdíjuk van?

A hospice-ban is Covid-rezsim van, a kapuig kísérek. Kedves, korombéli nők vesznek át, kevésbé faarccal, mint a Honvéd ápolónői. Persze egy idő után mindenkinek faarca lesz egy sebészeti osztályon, ezt gondolom. Ezek itt legálább hisznek Istenben és a túlvilágban. Amiben te elmeséléseid szerint egészen sokáig hittél, bár a katolikusban, apád után, míg úgy nem döntöttél, hogy minden pap hazudik, és meg nem haragudtál az egyházra. Az unokatestvéreidet pedig,

aki jezsuita szerzetes lett, mennyire szeretted. Vannak az emberben ilyen ellentmondások.

Nem lesz saját szobád. Míg otthont kerestem neked, el sem tudtam képzelni, hogy elfogadhatsz olyan helyet, ahol nincs saját szobád. Területvédő ember vagy, és sérülékeny állat, akinek vissza kell vonulnia a védett biztonságba időnként. De nem tiltakozol. Az otthonba naponta telefonálunk, nehezen veszik fel a telefont, minden hosszas csöngetésnél félek, hogy a végtelenbe fog kicsöngeni, hogy vége a kapcsolatnak. De aztán felveszik. Nagyon vidám volt ma a bácsi, mondják, mesélt nekünk a színházról, mesélte, hogyan dirigált a színészeknek. Szépen eszik.

Ezek szerint volt egy csodás feltámadásod, és megbékéltél azzal, ahol felébredtél a műtét óta tartó félálomból.

Az ember talán meg tud békélni bármivel.*

* Amikor a hospice-ba kerültél, őszintén azt gondoltam, hogy fel fogsz épülni és folytatod a régi életed, új keretek között. Egy laptopot felszereltem neked a kedvenc játékaiddal, de a gondozónők azt mondták, ne vigyem be, nem fogod használni. Különös módon nem is telefonáltál. A kórházból naponta többször hívtál, de a hospice-ból nem, és fel sem vettél a telefont. Olyan volt, mintha leváltál volna rólunk. Mintha a hospice olyan hely lenne, ahol valóban új életet kezdesz. Talán azért nem hívtál, mert jobban

figyeltek az igényeidre, nem volt miért odarángatni minket. Vagy talán tudtad, hogy reménytelen az ügy, mert egy másik településre autó hiányában úgysem jutnék el azon nyomban, amikor neked kellek. Szeretném azt hinni, hogy jól érezted ott magad, bevetted a szokásos sármos anekdotázást, elbűvölted a nőket, akik körülvettek. Szeretném azt hinni, hogy lett egy új kis birodalmaid, amelynek a középpontjában állhattál, hogy mosolygó arcok vettek körül, és ez elég volt ahhoz, hogy elégedettnek érezd magad. Régen voltam annyira hálás, mint annak a hospice-nak, ahol el tudtad fogadni az új valóságodat.

2022. január 8.

Éjszaka hívnak, hirtelen nem tudom, hol vagyok, mi történik. A Honvédből hívnak. Visszaestünk az időben? Önmagára hajlott vissza a tér?

Az édesapját behozták. Sürgős műtetre lesz szükség.

Bemegyek másnap, a fiammal együtt, riadtan, értetlenül. Az osztályos orvos azt mondja, vágni kell. A református hospice-ban rosszul lett a bácsi, hörgött, nehezen vett levegőt. Mentőt hívtak hozzá. A mentő ide hozta, mert itt volt előzetesen. Megvizsgáltuk, azt találtuk, hogy mindkét lábában megjelent a szepszis. Vágni kell. Combközépig csonkolnánk, akkor van néhány százalék esélye, hogy túléli.

Az ágyad mellett állunk. Le akarják vágni mindkét lábadat, mondom neked. Nem! Ne engedjétek! De nem kiáltod, inkább suttogod. Ne engedjétek. Ne engedjétek.

A fiatal orvos, erőteljes, jóképű férfi, elfojtott türelmetlenséggel hallgat. Udvarias, de kemény. Nekünk kötelességünk életmentő beavatkozást végrehajtani. Nincs mérlegelési jogunk. Az úr zavart, nem döntésképes. Ilyen esetben a hoz-

zátartozó sem dönthet helyette. Csak a kórházi protokoll van. A kórházi protokoll szerint vágni kell, mert életveszélyben van.

Meg fog halni, ezt értjük, mondjuk neki, meg fog halni, nyolcvanéves, de szeretné, ha békén hagynák, ha hagynák békében meghalni, ez a kívánsága. Az ő kívánsága. A saját rendelkezése az életéről. Ugyanazt a választ kapjuk: nem beszámítható. Nem dönthet a saját életéről. Elindíthatunk egy bírósági eljárást, hogy beszámítható-e, de míg megvan az eredmény, nekünk addig is kötelező minden életmentő beavatkozást elvégezni. Tehát mindenképpen vágunk.

Ellenállunk. Végül bevisznek minket egy irodába, ahol az orvos és a kórház jogásza fogad. Értse meg, mondom, egy öregember, aki békében szeretne meghalni. Az orvos visszavág. Én láttam már amputáltat, aki megköszönte, hogy amputáltuk és életben maradhatott. Egy amputált is örülhet az életnek. Azt mondják, nem akarják, de utána örülnek. Az úr nem döntésképes.

Kettős amputáció combközéptől: esélytelen, hogy valaha lábra állj, hogy valaha önálló életet élj. Nem tudom elképzelni, hogy ezt akard, de hát ehhez az élethez is ragaszkodsz, ahhoz a beszűkült élethez is, ahová visszahúzódtál a világból.

Őn vállalja a felelősséget, hogy szörnyű és biztos kínhalálra ítéli az édesapját?, kérdezi a jogász. A szepszis a biztos kínhalál. Ezt választáná, amikor van esély a túlélésére is?

A fiam még harcol, de én feladom. Elképzelem, ahogy a szepszis lassan megfojtja az életet benned. Akkor inkább halj meg a műtőasztalon. Megadom magam. Feladom a harcot érted. Elárullak, mert féltetek.

Visszamegyünk hozzád. A fiatal orvos is jön. Le fogják vágni mind a két lábadat combból, mondom neked. Le fogják vágni? Igen. Akkor most nekem mit kell csinálnom?, ezt kérdezed. Neked nem kell csinálnod semmit. Majd jönnek érted az ápolók és visznek.*

* Ha valaki másról lenne szó, biztos *A 22-es csapdáját* emlegettük volna. De rólad volt szó, és minden irodalmi párhuzam erőltetett jópofáskodásnak tűnt a tény, a tagadás nyers valóságával szemben. Nem rendelkezhetsz az életeredről. Pedig eljutottunk oda, ahol rendelkeznél. Nem kételkedtem benne, hogy érted, a lényegyet legalább érted. Hogy a szepszis halálos ítélet. De megcsönkítani a tested akaratom ellenére – döntést hozni rólad anélkül, hogy figyelembe vennénk a kívánságaidat, ez embertelen. A modern orvoslásnak van egy embertelen arca, erre jöttem rá ott a kórházban, egy mechanikus arca, a protokoll, amelynek mindegy, hogy ki mit gondol, nem számít a kontextus, egyszerű parancs, amit követni kell. Egy

egész rendszer dolgozott itt rajtad, amelyet évtizedek alatt alakítottak sok kis döntéssel, hogy az orvos felelőssége kicsit kisebb legyen. Az orvos tehát elháríthatja ezt a felelősséget, ha ragaszkodik a protokollhoz. Megérttem. Ki szeretne napi szinten felelős lenni emberek haláláért vagy életéért? Ha Amerikában lennénk, hozzájárulna ehhez a félelem is, hogy perelünk, a nem megfelelő ellátásra hivatkozva. Így is bevonták a jogászt a történetbe, aki nem beszélt arról, hogy perelhetnénk, de talán gondolt rá. Arról beszélt, hosszan, hogy nem dönthetünk mi a te életeredről. Nekünk nincs jogunk téged halálra ítélni. Az a te életered. Jogod van élni. Nekik pedig kötelességük biztosítani, hogy az életmentő beavatkozás megtörténik. Nem ezért bizonytalanodtam el. A te kívánságodat képviseltük, nem helyetted és a fejed fölött akartunk dönteni rólad. El tudok képzelni helyzeteket, ahol a családnak döntenie kell, a beteg helyett. Levegyenek-e valakit a lélegeztetőgépről. Fenntartsák-e a táplálását egy még működő testnek, amelynek már nincs tudata. De te kifejezted a kívánságodat, csak éppen szerintük nem voltál beszámítható.

Azért bizonytalanodtam el, mert belegondoltam, milyen halál lesz az, ha elrohad a tested. Hosszú kínlás, hetek, mondja az orvos, nem hónapok, de mégis, a szenvedéshez hosszú idő. Megbeszéltem a húgommal, ő el tudja-e fogadni, hogy vágjanak. Azt mondta, ha mi elfogadjuk, ő is elfogadja. Tehát enyém lett a döntés, végső soron én hoztam meg a döntést rólad, bár meg lehet, a kórház mint hatalmi intézmény, mint intézmény, amelynek hatalma van nemcsak fölötted, de már fölöttünk is, amúgy is így döntött volna. Csak lejátszották a civilizációnak ezt a drámáját, ahol vala-

2022. január 9.

ki intézményen kívüli valamit még akar, és meg kell győzni az intézmény igazáról. Ezzel kell majd élnem, hogy meghoztam helyetted ezt a döntést, a kifejezett akaratod ellenére.

Megszakadt a szívem érted, amikor azt kérdezted, mit kell akkor csinálnod. Miután közöltem veled az ítéletet, azt, hogy a kívánságodat nem vesszük figyelembe, mégis kooperálni akartál. Elfogadtad, hogy döntöttek helyetted, és megkérdezted, akkor mi lenne a te szereped. Hogyan kell részt vened egy rád kényszerített folyamatban, amely valójában kétségbe vonta azt is, hogy még részt vehetsz, hogy még létezel mint ember.

Békésen alszol. Azt hittem, taszítónak érzem majd a megcsonkított tested, de nem érzek ilyesmit, csak gyengédséget. Amíg alszol, a nővéreket kérdezem. Minden rendben van, mondják, és szeretném hinni is, elvégre túlélted a műtétet, eddig minden rendben. A portáson megint létfontosságú behoznivalókkal jutottam át, a szokásos telefonnal a nővérpulthoz, rajtam kívül nincs látogató. Kegyetlennek érzem a Covid-intézkedéseket, és örülök, hogy egy slamperájban élünk, ahol át tudok törni a szabályokon. Anyám szabálykövetőnek nevelt, de a te példád azt mutatta, hogy a szabályok néha nem vonatkoznak ránk. Most sem vonatkoznak ránk a szabályok. Senki nem tarthat vissza attól, hogy bemenjek hozzád. Az egyik főnővér ezt elfogadta, de van egy másik, aki gyakran rendreutasít. Minden rendben van a bácsival, nem kell folyton bejönni. Figyelmen kívül hagyom. Ha én be akarok jönni, akkor be fogok jönni. Tőled tanultam ezt a féktelen akaratot. Ritkán használom, mert félek tőle. Félek tőle saját magamban is. Benned is félttem tőle. De most kiengedem, harcoljon,

hajlítsa meg a szabályokat, hogy jelen legyek, amikor felébresz.

Amikor kinyitod a szemed, felismeresz, látom, hogy örülsz, az arcod felfénylik, ami az egész kórházi közeget abszurdá teszi és ugyanakkor halvány ragyogásba vonja. Egy négyágyas sebészeti kórterem arany színnel világít. Színházi effekt: Nem tudom, mit kérdezzek. Hogy jól vagy? Félek kérdezni. Inkább elindítok egy videóhívást, amibe az összes családtagot bevonom. Nézd csak, tartom az arcod elé a telefon, nézd csak, mindenki itt van! Ha akarod, hozunk neked is ilyen telefont, és akkor mindekenkel egyszerre tudsz beszélni! Kicsit zavart vagy, nem érted, mit ajánlok. De felismered a hangokat a telefonban. Aztán hosszan mondom a terveinket, amelyek már nem igazi tervek. Már nem számolunk azzal, hogy visszatérsz egy aktív életbe. De azért mondom. Most a rehabilitáció még vár, most még itt leszel pár napot, míg gyógyul a seb. De szívesen hozok neked gépet, feltelepíttem rá a kedvenc játékaidat, remek jó madzsongot találtam, persze pasziánsz minden gépen van. Majd ha visszavittünk Majosházára, oda, tudod, a jó helyre, ahol azok a kedves nők vannak, akiket színházi anekdotákkal szórakoztattál, akkor megkapod.

Figyelsz, de nem látom, hogy el is jutna hozzád az üzenet. Mintha egy kisbabához beszélnek. Úgy is hangsúlyozok. Honnan veszem ezt a türelmes, lassú, éneklős nyelvet? Mélyebbről jön, mint amit az ember a szüleitől tanult. Sok nemzedék van benne. A születés és a halál sok ezer nemzedék ügye.*

* A kultúra valami felületi dolog, használjuk, amíg ezen a felületen érintkezünk, de közben a testben vannak másfajta igazságok, és az egyik test megérti a másik igazságát, és reagál. Megváltoztatja a hanghordozását, a testtartását, a mozdulatait. A beteg tested így alakította át az én viselkedésemet, egy mélyebb empátiával, mint amit el tudtam képzelni. Ebben a rétegben nem volt szerepük a régi történeteknek, a rémes emlékeknek, ahogy a jó emlékeknek sem. Az a test voltál, akire valaha felmásztunk mi gyerekek, és megforgattál, átbucskáztattál minket a karodon, miközben önfeledten nevettünk. Az a test, aminek óvatosan a hátán jártam, amikor fáj a derekad, és kérte, hogy tapossalak meg. Így, testek között, van egy mélyebb kommunikáció. Az ember nem tudatosítja a mindennapokban, de amikor a másiktól már csak ez a test van jelen, egy elesett test, akkor van egy mély együtt mozgás a testek között. Tudtam érezni a tested, és ezzel nagyon közel kerültem hozzád, közelebb, mint felnőttkoromban valaha, olyan közel, ahogy talán csak csecsemőként.

2022. január 11.

Szépen gyógyulnak a sebek, nincs nyoma a szepszisnek, kiválóan sikerült az operáció. Ezt hallom az orvostól. De aki az operáció után lettél, az valaki más. Még azt sem mondom, hogy gyengébb, kevesebb, csököttebb. Szeretem azt, aki lettél, de aki lettél, az egy csecsemő. Elveszett a realitás. Gesztusok vannak, hogy megfogom a kezéd, vagy betakarlak, és néha öröm van, néha pedig fájdalom. Nem sírsz fel, mint egy baba, de panaszos grimaszba rándul az arcod. A kezéd néha mozdul, de koordinátatlanul, mintha most próbálnád először a fogás, a megragadás műveletét. Fogom a kezedet. Nem szorítod meg az enyémét, de enyhül az arcodon a grimasz.

Ez után a két hónap után már csak a béke a fontos. Két hónap, már számolni se tudom, hány mentővel, kórházi ágygal, orvossal, műtéttel, rángattak ide-oda, a megmentésed címén trauma trauma hátán. Már csak az a fontos, hogy legyen minél kényelmesebb a helyzet számodra. A sok szervezés is abbamaradt, nem hívogatjuk ismerősök ismerőseit, orvosokat, akiktől azt reméljük, hogy tesznek valamit érted, vagy ottho-

nokat, ahol azt reméljük, hogy szeretettel fognak ápolni. A problémamegoldás hektikus időszaka van mögöttünk, de már mögöttünk van. Lezártuk. Minden tiszta. Itt vagy te, még gyógyul a seb, aztán viszünk a hospice-ba, ahol fenntartottuk a helyed. A hospice-t megeskettük, hogy soha többet nem hívják ki a mentőt és vitetnek be. Ha rosszul leszel, és félnek, hogy meghalsz, akkor sem. Elfogadtuk, hogy jön a halál. Nem akarunk több ilyen megpróbáltatást, ahol ezt a megcsonkított testet hurcolják, emelik, viszik, forgatják, megmarkolják és elengedik. Most már legyen neked béke.*

* Volt egy történeted arról, hogy milyen szörnyű bűnt követted el ellenem, amikor tipegő voltam, talán még járni sem tudtam rendesen. Egy bögre teát öntöttél magadnak, és én mindenáron bele akartam dugni az ujjamat. Nem, ne dugd bele, mondtad nekem, megéget! Forró! De ragaszkodtam hozzá, mindenáron követeltem, hogy ezt a tapasztalást engedd meg nekem. Végül, így mesélted, beadta a derekad. Bedugtam az ujjam, és természetesen fájdalmat okoztam magamnak, üvöltés lett a vége. Ezt nem lett volna szabad, nem lett volna szabad megengednem, újra és újra ezzel fejezted be a történetet. Azóta is büntudatom van! Voltak ilyen történetek, amiket sokszor elmeséltél, de nem bántam, minden alkalommal kicsit másképpen szólt, és mindig jó volt látni, ahogy mesélsz. Szerintem jól tetted, hogy megengedted, mondtam ilyenkor.

A gyerekeknek meg kell tapasztalnia a fájdalmat is, meg kell tanulnia, hogy mi a veszélyes. Jól tetted. Én egyébként egyáltalán nem emlékszem rá. Mindig meghattott, hogy ilyen élesen emlékszel erre a jelenetre, és meglepett, hogy annyi más bűnöd közt éppen erre emlékszel. Talán mert a nagyon kicsi gyerek olyan kiszolgáltatott. Ilyen kiszolgáltatott lettél most te is. Nem akartam, hogy több viszontagságot kelljen kiállnod. Olyan erősen akartalak megvédeni, ahogy te akartál megvédeni a forró teától.

2022. január 13.

Ma ébren vagy, amikor bemegyek. Figyelj csak, mondod, figyelj csak. Ugorjunk ki valahová, egy kiskocsmába, egy sörre!

Összefacsarodik a szívem.

Nem tudunk menni innen sehová, mondom neked, nem tudunk menni sehová. Hiszen nem tudsz járni.

Az semmi, mondod, az semmi, kihívjuk ezeket a fiúkat, és visznek! Hívd ki őket! Csak egy sört innék meg, egy kocsmában, csak ennyit szeretnék! Igazán csak ennyit szeretnék, ennyit igazán megtehetnél nekem! Ne mondd mindenre, hogy nem lehet! Az csak duma, hogy nem lehet!

A mentők nem visznek el egy kiskocsmába, mondom neked, a mentőket erre nem lehet felfogadni, és egyébként is gyenge vagy, nézd csak, nem tudsz felülni. Majd később, ha megerősödél.

Egy kiskocsmára teraszán, mondod, ott ülénk, és éreznénk a szelet, a szellőt. Dunai szellőt. Olyan Duna-szaga volna. Aztán visszajönnék! Visszajönnék rendesen!

Elsírom magam. Ne haragudj, mondom neked, ne haragudj, kérlek, de ez lehetetlen.

Semmi nem lehetetlen!, mondd hirtelen a régi erővel. Semmi nem lehetetlen! És elgondolkodom, hogy tényleg lehetetlen-e, hogy téged, innen a Honvéd Kórház általános sebészeti osztályáról egy dupla amputáció után néhány nappal elvigyünk egy Duna-parti kiskocsmába. Szuggesztív vagy. Az akaratod hatalmas, és annyira érthető. Hát persze, persze, hogy jó lenne egy Duna-parti kiskocsmában meginni egy pohár sört. Teljesen igazad van. Tehetetlen vagyok az igazaddal szemben.*

* Megijesztettél aznap. Egy olyan arcot mutattál, amellyel lehetetlennek tűnt a gyakorlati együttműködés. Ugyanakkor büszke is voltam rá, hogy akarsz valamit, hogy van egy teljesen érthető vágyad, nem tört meg az a sok szörnyűség, ami történt veled. A Dunát nagyon szeretted. Még a Kossuth-díjadból vettünk egy házat Surányban, ott töltötted a legtöbb időd, ha nem dolgoztál. Néha lementél a partra meginni egy sört a helyi csehóban, de többnyire a fedett teraszon ültél a fröccsöddel és hallgattad a madarakat, meg hogy nő a fű. Ezt, hogy a madarakat és a fű növeését hallgattad, te mesélted nekem. Surány fontos volt, sok energiát és pénzt öltél bele, hogy minden legyen benne, két fürdőszoba, padlófűtés és fedett garázs. A pesti lakással kapcsolatban nem volt benned ambíció, pláne építkezési kedv, azt én újítottam fel, de Surány más

volt. Surány volt a te birodalmad. És Surány előtt, régen, még gyerekkoromban, Zebegénybe jártunk sátorozni egy Duna-parti telekre anyám barátaival. Minden nyáron töltöttünk ott néhány hetet, míg a vízlépcső tervezési folyamata ezt lehetővé tette. Nagyon is értem, hogy miért akartál a Duna partján meginni egy sört. Azt jelentette, hogy te még te vagy, bármi történt is.

A Honvéd nem ápol tovább, vissza kell vinnünk a hospice-ba. Felhívom a mentőket, megszervezem az utat, de amikor – egy órával korábban – a kórházba érek, már nem vagy az ágyadban. Ha nem jövök korábban, elvittek volna nélkülem. Egy gépezetben vagyunk, és ebben a gépezetben az átmenő emberanyag élményei kevésbé számítanak. Ha a hozzátartozó nincs ott, amikor a mentők ráérnek szállítani, akkor nem fogja a hozzátartozó elkísérni. Ők akkor is szállítják.

A mentőbejárásnál kapom el a kocsit, az utolsó pillanatban. A holmidat nejlonzacskókba pakolták, minden megvan, a szemüveged és a személyid is, mégis olyan brutálisnak tűnik a beavatkozás, ezeknek a cuccoknak, amelyek annyiszor szolgálták az életedet, az anonimizálása egy nejlonzacskóval, ahová bedobálták, ahogy bedobálták volna bárki másét is, ha abban a szekrényben találják. Személytelenít a kórház. Elveszi az identitásod. Egy húsdarab leszel, egy

megcsonkított húsdarab, amiben még kering az élet.

Melletted ülök a mentőben, megismersz, örülsz nekem, de már nem igazán érted, hogy mi történik. Jó helyre megyünk, mondom, oda megyünk, ahol jól érezted magad. Kedves nők vesznek körül, elbűvölöd majd őket megint. Mesélsz nekik a színházról. És a kedvenc színész-nőidről. Nem reagálsz. Csak arra reagálsz, hogy megfogom a kezed, egy kicsit, néhány millimétert csak, közelebb húzod magadhoz.*

* Ez volt az utolsó alkalom, hogy láttalak. Ezt nem tudhattam előre, de előre látható volt, hogy ha vidéken vagy, kevesebbet foglak látogatni. Nagyon nehézkes odajutni kocsival. Nem volt igazán választásunk, oda vittünk, ahová befogadtak. De elgondolkodtam ezen: az idős embereken, akiket egy vidéki otthonba dugnak a gyerekek, aztán félig-meddig el is felejtkeznek róluk. Megkönnyebbülés volt nekem, hogy van egy biztos helyed, hogy szakszerűen ápolnak, de az is, hogy nem kell naponta harcolnom a kórházzal, hogy nem kell elemi dolgokról gondoskodnom. Levették a gondot a vállamról. Ahogy ott ültem veled a mentőkocsiban, azon gondolkodtam, vajon tudod-e, hogy mi most leteszünk valahová, ahogy a gyereket leteszik a bölcsődébe vagy az óvodába, hogy a szülők élhessék az életüket. Bántott-e ez téged? Nem tűntél mogorvának vagy sértődöttnek, de nem voltam biztos

2022. január 20.

Ma elmentek a régi színházi barátaid meglátogatni. Csak egy ablakon át nézhettek, különben be kellett volna öltözniük vegyvédelmi öltözkébe, hogy garantáltan vírusmentesek legyenek. Nem örültél nekik. Láttad, talán meg is ismerled őket, de elfordítottad a fejed. Nem akartad a régi életedet összekötni ezzel az új élettel egy hospice-ban, ahol, ha magadnál vagy, anekdotázhatsz a régi életeredől. Anekdotázol róla, de maradjon a kettő külön. Nincs átjárás. Te már nem az vagy, aki akkor voltál. Ezt tudod, talán csak ösztönösen. Nem úgy veszel részt, ahogy akkor részt vehettél. Utáltad mindig a gyengeséget, nem néztél el. Most gyenge vagy, és ezt nem akarod megmutatni. Ezt gondolom, ehhez hasonló gondolatokat, mert nem kommunikálsz, nem akarod kifejezni, mit érzel, elég, hogy csak elfordítod a fejed, mint a kisbaba, amikor elég volt neki, nem kéri már a cumisüveget. Nem kéred már a régi életed. Már úton vagy máshová.*

* Kevés barátod volt életedben, talán még szerelmed is több volt, mint barátod. Ezek is szakmai ba-

benne, eljutott-e hozzád az a tény, hogy most tényleg ez lesz az utolsó utad, most már a végső helyedre viszünk, ahol mások fognak gondoskodni rólad. Csak két hónapja is milyen erővel tiltakoztál volna ez ellen. Otthon akartál volna meghalni, ha te dönthetsz erről. Rossz lelkiismerettel simogattam a kezedet. Most tehát megszabadulunk tőled. Elhagyunk, hogy vissz térjünk a magunk napi dolgaihoz.

rátságok: az együtt küzdés, az ugyanazért a célért folytatott harc kötelékei. Eljártál ugyan régebben pókerezni egy társasággal (és mindig nyerni akartál, ezért gyakran nyertél is), de e társaság tagjait nem merném a barátaidnak nevezni. Magányos ember voltál. A magányodat jól viselted, magától értetődőnek tartottad. Nem hiányoztak más emberek: kapcsolódni csak a szakmai kérdéseken keresztül tudtál, mert az adta az életed tartalmát. A családi hétvégeket, nyaralásokat ezért anyám barátai körében töltöttük, anyám barátainak gyerekei voltak a társaink, a te barátaid gyerekeivel még csak nem is találkoztunk soha. Kedvelted ezeket az embereket, anyám barátait, sőt egyikükkel, azt hiszem, még szerelem is szövődött, amit anyám, ha tudott róla, biztosan nagyon mély árulásként élt meg. De nem a te barátaid voltak. Én is magányos ember vagyok, kevés barátom van, leginkább azok, akik megkeresnek és ragaszkodnak hozzám. Ők ápolják a kapcsolatot, nem én. Lehet egy ilyen alkatot örökölni? Vagy tanult dologról van szó?

A vezető persze valamennyire mindig magányos. Ha azt látja a célnak, hogy megvédje a vezetett közösséget, akkor különösen az, mert nem adja tovább a külvilág sokkját, felfogja ő maga a saját testével, a saját pszichéjével, és megtartja, kívül tartja a nyomást. Ez volt a szerepfelfogásod lényege: hogy védelmező vagy. Bandavezér, mondta egy író munkatársad, tegyük hozzá, olyan bandavezér, aki önzetlenül elvisel sok csapást annak érdekében, hogy a bandája még

csak meg se érezze a fenyegetettséget. Ebben nagy voltál, bámulatosan hatékony és rendíthetetlenül bátor. Éppen ezért kevés emberrel tudtad megosztani, bármit is éltél át. Anyámmal. Néhány munkatárssal. Igyekezted jó embereket gyűjteni magad köré a szakmai feladataid elvégzéséhez. De nem barátkoztál össze velük. Mindig vezető maradtál, aki elviseli az aszimmetriával járó terheket.

2022. január 29.

Mindennap felhívom a hospice-t. Kitapasztaltam, hogy kora délután kell telefonálni, akkor felveszik. Derűs ápolónő ismétli mindig ugyanazt: nincs változás. Néha hozzáteszi, ma jól evett. De ma nem ezt mondja, hanem azt, hogy ha el akarunk búcsúzni, akkor ideje jönni. Már elutasítod az ételt, inni sem akarsz. A tested teszi ezt, a tudatod már nincs ott, nem hoz döntéseket, így akaratról talán túlzás is beszélni. Az életősz-tönöd már nem hajt. Elengedted. Hiszem is és nem is. Nem tudom elképzelni, hogy nem jön több telefon tőled, nem lesz már feladatom, hogy gondoskodjak valamiről. Nem tudom elképzelni azt sem, hogy nem leszel már az a rémisztő, örökösen rémisztő jelenlét, aki voltál, aki a tudatom mélyebb rétegeiben még most is vagy a szememben, most, hogy fekszel egy hospice-ágyban és elutasítod az ételt.

Nem akarok vegyvédelmi ruhába öltözni, hogy leülhessek melléd. Ha feleszmélnél, csak megijednél tőlem, ha pedig nem, akkor nincs jelentősége, ezt gondolom. De talán csak arról van szó, hogy elengedtelek. Nem hiszek a halá-

lodban, de elengedtelek. Így, Majosházán, már nem vagy teher az életemben, nem vagy fenyegetés, nem generálsz problémákat, és nem teszel szemrehányást.

Két és fél év volt ez a hanyatlás, az első eleséstől, az első kínkeservvel megszervezett Covid-oltástól máig. A hanyatlás során, bármennyire tudtam is, hogy előbb-utóbb meg fogsz halni, a haragom nem engedtem el. Vagy a harag nem engedett el engem. Nem tudtunk beszélni róla. Nem tudtunk beszélni a halálról sem, hogy van-e halálfélelmed, hogy vágysz-e valamire. Nem beszéltünk az életedről sem. Nem meséltél és nem kérdeztél. A pillanat felszínén csúszkáltunk ügyetlenül, kis megoldandó ügyekbe kapaszkodtunk, visszariadtunk a mélytől. Most meg fogsz halni. Nincs már esély a lemerülésre. Nincs esély, hogy helyrehozzuk. Szégyellem magam.*

* Akkor nem tudtam veled kommunikálni, és most látom, hogy mennyi mindent meg kellett volna kérdezni, amit már nem tudok. Fizikai fájdalmat okoznak a kérdések, amelyekre nincs válaszom, és az is fizikai fájdalmat okoz, hogy kudarcot vallottam, nem tudtam kapcsolódni hozzád ebben a nagyon intim folyamatban, amelyben az ember egyébként is olyan magányos. Szégyenkezem. Nem tudom teljesen feladni a gondolatot, hogy talán ki tudtuk volna beszélni, hogy ki

2022. január 31.

A testvérem hív, hogy meghaltál. Elhiszem, de nem hiszem el. Az az abszurd gondolat jár a fejemben, hogy honnan tudják? Honnan tudják, hogy meghaltál? Lehet, hogy csak kómában vagy, vagy alszol! Tükröt tettek a szád elé, hogy lélegzel-e? Meghallgatták a szívedet? Rettegek a gondolattól, hogy élsz, és élve fog elszállítani egy temetkezési vállalkozó, hogy élve tolunk a krematóriumba. Minden órában várom a hívásod. Te végeztél, de én nem végeztem veled.*

* Egy egész éven át nem tudtam gyászolni. Semmit nem éreztem. Sem fájdalmat, sem szomorúságot, talán némi megkönnyebbülést, amelybe hitetlenkedés vegyült. A terapeutám szerint fel kellene dolgoznom az érzelmeimet, de nem tudtam, mit dolgozzak fel, mert érzelmeim nem voltak. Hűvös és tárgyilagos ember lettem. Intéztem a temetést, szóltam a sajtónak. Kiürítettem a lakást. Az irataidat átadtam a Színház-történeti Intézetnek. A kocsit átírtam a titkárnőd nevére. Egy könnyet sem ejtettem. Minden semleges, nincsenek színek, mindent ugyanaz a lepel borít. Arról panaszkodtam a terapeutámnak, hogy mintha nem tudnék örülni. Az öröm reménye hajt minket, már az életöszönön túl, legalábbis a freudisták szerint, és a terapeutám freudista, de én ezt az érzést

vagy te, ki vagyok én, és mi közünk egymáshoz. Ilyen kérdésekről sosem beszéltünk, de ha elégedett voltál velem valamiért, odasúgtad, imádlak. Mindig tudtam, hogy szeretsz, nem ezzel volt a baj, hanem azzal, hogy a félelem megbénított. Ott ültem tőled két méterre, és minden spontaneitás elszállt belőlem, merev lett a testem és akadozó a hangom. Tudom, hogy ez az én történetem, nem a te történeted. Bennem volt a sérülés, talán emlék, talán még emléknél is kevesebb érzés, hogy veszélyes vagy, hogy lecsapsz, leszólsz vagy ütni fogsz. És a miatt az én történetem miatt nem tudtam részt venni teljesen a te történetedben, a meghalásodban. Bocsánatot kérek tőled gondolatban.

nem találtam magamban. Nem tudtam megmondani, mire törekszem. Semleges, nyugodt víz voltam, amely visszaveri a fényt. Nem volt mozgás bennem. Nem volt motiváció. Lefagytam a haláloddal.

Aztán azon kaptam magam, hogy haraggal beszélek rólad. Hallottam a hangomban egy hideg haragot. Akkor tehát mégiscsak van valami érzés bennem, gondoltam, de ez az érzés nem illik a gyászhoz. Kiszorítja a gyászt. Amíg haragszom rád, addig nem tudok ki lépni ebből az érzelmi sivatagból. Elhatároztam, hogy írok rólad, hogy megírom a halálodat, megírom az életedet. Felteszem magamnak a kérdéseket, amiket neked nem mertem. Írok valamiről, ami mélységes tabuk alá esik, mert engem éppen a traumák és a tabuk felszínre hozása érdekel. Meggyógyítom magam a halálodból, és elgyászolok azon keresztül, hogy megpróbállak megérteni.

BABARCZY ESZTER 1966-ban született Budapesten, művészetfilozófus, eszmetörténész, a MOME oktatója.

Kötetei a Jelenkor Kiadónál:

A mérgezett nő (2019)

Néhány szabály a boldogsághoz (2023)

„Te végeztél, de én nem
végeztem veled.”

booklove.hu/jelenkor

4999 Ft

9 789635 184552